

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

MART 2026

EDİTÖR

Doç Dr. Ali DOĞANER

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Mart 2026 - Ankara
ISBN / 978-625-321-008-3

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

MART 2026

EDİTÖR

Doç Dr. Ali DOĞANER

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ORHAN VELİ'NİN ÖYKÜLERİNDE GÜNLÜK HAYAT

Zeliha KAPUKAYA 7

BÖLÜM 2

ANADOLU MECMUASINDA DİL, ALFABE VE EĞİTİM KONULARININ İŞLENİŞİ

Gizem KÜRÜŞ, Halilibrahim ERTÜRK 21

BÖLÜM 3

BİR EĞİTİMCİ OLARAK HASAN BASRİ ÇANTAY

Zeliha KAPUKAYA 41

BÖLÜM 4

CAHİT KÜLEBİ'NİN ŞİİRLERİNDE TABİAT

Gülten BULDUKER 57

BÖLÜM 5

OSMANİYE HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜM HABERİNİN DUYURULMASI

Ali DOĞANER, İlhan AYDIN 77

BÖLÜM 6

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPI

Seyfettin ARSLAN..... 89

BÖLÜM 1

ORHAN VELİ'NİN ÖYKÜLERİNDE GÜNLÜK HAYAT

Zeliha KAPUKAYA¹

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminin başta gelen şairlerinden Orhan Veli; şiirlerinde olduğu gibi öyküleriyle de Türk edebiyatına değerli eserler kazandırmıştır. İlk olarak süreli yayınlarda çıkan bu öyküler toplu olarak 2012 yılında Yapı Kredi Yayınları'nda neşredilmiştir. Orhan Veli'nin öyküleri "Bütün Öyküleri" adıyla 2021 yılında Can yayınlarında da yerini almıştır. Yazarın 6 telif öyküsünün yanında William Sarojen'den çevirdiği bir öyküsü daha bulunmaktadır. Hoşgör Köftecisi, Kan, Baharın Ettikleri, Öğleden Sonra, İşsizlik, Denize Doğru telif öyküleridir. Yaşasın Aşk ise yazarın çeviri öyküsüdür.

Şiirinin gölgesinde kalan öykücülüğü, şairin kurgusal anlamda edebi kimliğini ortaya koyan en belirgin tarafıdır. Orhan Veli; toplum ve bireyin günlük hayatını ve otantik yaşam öykülerini yaşamın sıradanlığı içindeki özgünlüğü çerçevesinde naif bir şekilde yakalayarak eserlerine yansıtmıştır.

Orhan Veli öykülerinde olayların daha geri planda kaldığı, çoğunlukla durumlar üzerinde durulduğu görülür. Klasik öykücülük geleneğinde olduğu gibi kurguda neden-sonuç ilişkisine dayandırılmış bir mantık sistemi de mevcuttur. Bu öykülerde insana dair duyguların, yaşam pratiklerinin yanında doğanın "algısal mekân" şeklinde ruh haline yansımalarına belirgin şekilde yer verilir. Başka bir ifadeyle Orhan Veli, klasik öykü kurgulamaktan ziyade "durumlar ve şahıslar" aracılığı ile öykülerini teşkil etmiştir. Bu nedenle genellikle Çehov tarzı öykü kurgusuna uyan öyküler kaleme almıştır. Bir taraftan da karakter sayısının çok az olduğu "Kısa Öykü (Short Story)" tarzına uyan öyküleri de bulunmaktadır. Öykülerinin bütününde yazar kimliği ve öykünün baş kahramanı olarak Orhan Veli'nin bizzat metne dahil olduğu görülür. Öykü üslubunda ve temalarında Garip hareketinin işlediği şiirsel atmosfer bütünüyle hissedilir. (Evis,2023: 102)

Türk şiirinde devrimci bir isim olarak anılan Orhan Veli; şiirlerinde başarılı bir şekilde işlediği günlük hayatı, sade, ortalama insanın hayallerini, yaşam pratiklerini tüm olağanlığı ile öykülerinde de konu etmiştir. Yazar, yaşamın olağanlığını ve sadeliği içindeki zenginliğini yakalayıp bu çerçevede insanı, varoluşunun tezatlıkları içinde anlatmıştır.

Günlük hayat; olağan, süregiden hayat akışının içinde seyreden; rutinlerin, alışkanlıkların, sosyal hayatın ihtiyaçları çerçevesinde yaşanan, beklenen, tahmin edilen hayat biçimlerinin bütünüdür. Çoğu zaman rutinlerin belirlediği eylemler dizisi olarak algılanabilecek günlük hayat, hayatı tüm yönleriyle eserlerine taşıyan Orhan Veli'nin işlediği başarılı olgulardandır.

Bilindiği gibi Orhan Veli ve arkadaşları; dünyadaki gelişmelerden ve fikir akımlarından etkilenerek kazandıkları bakış açılarını ve fikri birikimlerini Türk edebiyatına yansıtmışlardır. Böylece Türk toplumunun ihtiyaç duyduğu yeni bir sanat anlayışı ortaya koyabilmişlerdir. Bu açıdan döneminin aydınları için bir prototip vazifesi görmüşlerdir. (Ercilasun, 1994: 5)

Orhan Veli'nin öyküleri; günlük hayatın işleniş ve insanın varoluşunu sürrealist perspektiften tüm gerçekliği ile ele almıştı açısından da dikkate değer hususlar içermektedir. Zira sanatçının yazdığı dönem bu düşünsel akımın edebiyatı bir hayli etkilediği bir devirdir. İstanbul başta olmak üzere öykülerinde yer verdiği, aynı zamanda bir arka fon ve karakter özellikleri yüklediği mekânlar ve mekânların içindeki hayat manzaraları zamanın

döngüselliğinde iç içe geçmiştir. Sokaktaki insanın varoluş mücadelesi algısal mekân anlayışıyla okuyucuya sunulmuştur.

Orhan Veli öyküleri mekân-insan-zaman bağlamında varoluşsal bir çerçeveye içerisinde ele alındığında yazarın şiirde yarattığı farklılığı öykülerine de yansıttığı görülmektedir. Mekân, zaman ve insan bu öykülerde iç içe geçmiş şekilde hayatı yeniden üretmektedir. Bu varoluşta sürrealizm etkisi belirgin olarak görülür.

2. Dünya Savaşı sonrası yepyeni bir dünya görüşü ortaya çıkmış, Andre Gide ile yaygınlaşmaya başlayan duyularla yaşama ve mutlu olma arzusu hem edebiyatta hem de gençler arasında etkisini göstermiştir. (Enginün, 2001: 82) 1924 yılından sonra Dadaizmin yerine geçen Fransa’da Andrea Breton ve arkadaşlarınınca oluşturulan edebiyat akımı olan Sürrealizm, Andre Breton’un tanımında olduğu gibi “İster söz ister yazı ile ya da başka bir yolla düşüncenin gerçek işleyişini ortaya çıkarmak için başvurulan içinden geldiği gibi yazma yöntemidir. Bu, aklın denetimi olmaksızın (rüyada olduğu gibi) her türlü estetik ve ahlak kaygısı dışında düşüncenin yazılışdır. Bilinçaltının, insanın bastırılmış istemlerinin tutku istek ve özlemlerinin baskı altında tutulan yönlerinin bir depo alanı olan bilinçaltı, sürrealist eserlerde serbest çağrışımlarla ortaya dökülür. (Özdemir, 2014:166-167)

Orhan Veli’nin şiirinde olduğu gibi öykülerinde de bu sanat ve hayat anlayışının izleri görülür. Öykülerin günlük hayat sahnelerinde gerçeküstü öğeler, gerçek hayatla hayal dünyası arasında çizilen imajlarda, doğa ve mekân tasvirlerinde bilhassa karakterlerdeki çocuksu masumiyet ve hayali ülkelere kaçış temasının işlediği bölümlerde mevcuttur.

1.Orhan Veli’nin Öykülerinde Günlük Hayatın Yansımaları

Öykü incelemelerinde öyküde anlatılan günlük hayatı karakterlerin ruh hallerinden, yaşam sahnelerinin sıradanlığı içindeki çatışmalardan, duyuları harekete geçiren detaylardan, sıradan anlardaki kırılma noktalarından, sokağın dilinden, yaşam enerjisinin derinlemesine hissedildiği mekân ve insan ilişkilerinden vs. anlamak mümkündür. Bu perspektiflerden Orhan Veli’nin telif öykülerinde göze çarpan günlük hayat detayları öykü başlıkları ile anlatılmaya çalışılmıştır.

1.1.Hoşgör Köftecisi

Tanin’de 2 Nisan 1947’de ilk olarak yayımlanan bu hikâye olay ve kesit türü öykü türlerinin bir sentezidir. Aslında bir meyhane olan Hoşgör Köftecisi’ne giden kahraman anlatıcı, öykünün başlangıcında burada gördüğü dünyayı anlatacağını vadeder. Tesadüfen ve ihtiyaca binaen girdiği bu meyhane İstanbul’un keşmekeşinde “Dünyanın manasız bir dünya olduğuna hükmedeceği” bir telaş zamanında karşısına çıkmıştır. Öykü kahramanı, hayatın gündelik olağanlığı içinde aniden karşısına çıkan “kapısından dört bir yana nefis kebab kokuları çıkan bir köfteci”de yaşamın anlamına dair bir şeyler bulur. Koku, sokağın dilidir. Onu bir mekâna davet etmiştir. Kokuyu izleyerek ulaştığı lokanta yaşamın merkezi, sokağın dili olmuştur. Sıradan bir günü hayat üreten bir zamana dönüştürmüştür.

Meyhanede çalışan kadının külhanbeyi edasıyla söylediği “Ne kafa tutuyorsun otursana/Liraya buraya liraya buraya” tekerlemesi sokağın dilinin kadın ağzından ifadesidir. Zira hayat mücadelesinde kadının dili yeri geldiğinde erilleşir. Erkek egemen bir dünyada nezaket ifadelerinin yerini sokak üslubu alır. Bu durum bir çatışmaya da işaret eder.

Çatışmanın nedeni kadının hayatın zorluklarıyla savaşıyor bir şekilde bu mücadelede var olma gerekliliğidir.

Hoşgör Köftecisi'nde masada oturan her bir müşterinin ayrı bir hikayesi vardır. Bilhassa köfteciye kadınlara külhanbeyi edalı konuşmaları, “liraya buraya” sözleriyle müşteri çekmeleri, takacı, mavnacı, motorcularla kahramanın dertleşmeleri, balıkçılarla ve deniz işçileriyle sohbetleri, sokağın duygularını hikâyeye taşır. Bilhassa yazarın öykü kahramanlarından Rizeli Musa Kaptan'ın, Ömer'in, Papo'nun uzak deniz şehirlerine uzanan hikayelerini dinlemesi onu dönüştürmüş, bu mütevazı mekânın bir ferdi yaparak sıcak dostluklarla çevrili insanlarla hayatın akışına sürükleyerek hayali seyahatlere götürmüştür.

“O şarkılarda, o seslerde, o hikayelerde büyük bir dünya vardı. O daracık dükkâna girerken kendimi seyahate, hem de büyük bir seyahate çıkan bir adam sanıyordum. Gemici, motorcu, takacı dostlarımla Giresun'dan fındık yüklüyor, Kefken açıklarında denize tutuluyor, Köstence'de Niko Bar'dan çıkıp Türk arabacının arabasına biniyor, Novorosisk Limanı'nda balalayka dinliyor, Kazablanka'ya gidecek bir petrol gemisine bütün satıyordum. Bu üç masalı balıkçı meyhanesinde gördüğüm dünya gerçekten ne güzeldi! Çalışan insanlar, namuslu insanlar, kardeş insanlar...” (Orhan Veli, 2020:13)

Hikâyede çalışan, hayat mücadelesinde canı pahasına mücadele eden insanların bir mekânda nasıl güzellik, tevazu ve içtenlikle yaşamın akışına katıldıkları hayat sahneleri sokak diliyle anlatılmıştır. Sokaktaki yaşam enerjisinin kaynağı da bu uyumdur.

Öykü karakterlerinin kendilerine özgü üslupları okuyucuyu hikâyenin içine alan ve öykü kahramanlarıyla bağ kurmasına sebep olan içtenlikli duygularla yansıtılır. İnsanların günlük hayat rutinleri içinde birbirlerinin hayatlarına dahil oluşları ve küçük bir mekânda bir ruh akrabalığına dönüşmeleri göze çarpar. İnsan hikayelerini ve hayat manzaralarını derinlemesine hisseden ve duygularıyla yakalayan yazar için bu öyküler uzak ufuklara doğru bir seyahate dönüşür.

Hikâyede dikkat çeken noktalardan biri de kadınların naifliği bir tarafa bırakarak hayat mücadelesinde ayakta durmak için külhanbeyi davranışları sergilemek zorunda kalmalarıdır. Kadınların sosyal hayatta tutunabilmek için takındığı erkeksi tavırlar kadın kimliğinin takınmak zorunda kaldığı katı zırhı gözler önüne sermektedir. Zira ataeril toplumlarda kadının salt kadın kimliği ile günlük hayatın bir parçası olması her zaman mesafeli yaklaşılacak bir durum olmuştur.

Hikâyenin son cümlesi “Güzel bir dünyada yaşamak istiyorsanız böyle bir yer bulunuz.” ifadesidir. Yazar, mekânın insanın anlam arayışına ve hayatına değer katmasına nasıl yardımcı olacağını bu nasihatıyla dile getirmektedir. Zira mekân insanla tamamlanmakta, insan da hikayeleriyle ve mücadelesiyle mekâna hayat katmaktadır. Yaşam sevgisini mekân ve insanda bulan yazar, hayatın kendini yarattığı sokağın sesine kulak vererek güzel yaşamın yolunun sokaktan geçtiğini vurgulamaktadır.

1.2 Kan

Orhan Veli'nin ikinci öyküsü “Kan” adını taşımaktadır. Hikâyeye, Çehov tarzında yazılmış kesit öyküsüdür. Eserde, öykü kahramanının (yazarın) ve arkadaşlarının Kara Hüsnü namıyla etrafına kök söktüren bir köy kabadayısı ile karşılaşmaları ve katıldıkları bir süre avı anlatılmaktadır.

Yazarın beraberindekilerle Kara Hüsni'nün köyüne gelişleri, köydeki düğün sahnesi, burada geçen konuşmalar ve Kara Hüsni'nün bir köylüyü kısa süreli alıkoyması sonrasında yaşananlar bir gerilim atmosferi içinde anlatılmaktadır. Hikayede endişe, şüphe, tekinsizlik hissiyatı depresif bir havada hissettirilir. Her an her şeyi yapabilecek bir köy belalısının her hareketi köye gelenleri diken üstünde tutmaktadır. Kara Hüsni, Gümrükçü, anlatıcı kahraman ve köylüler, köy kırsalında ve düğün evinde tuhaf durumlara maruz kalmaktadır.

Bu kan hikayesini, bu Kara Hüsni hikayesini bizim köyün kahvesinden dinleye dinleye hal olmuşum. İşte nihayet onların köyüne, onların düğünlerine gidiyorduk. Gitmemek de vardı ama kabadayılık da büsbütün ölmedi ya! Birinin kolu giderse ötekinin gözü çıkar. Daha ötesi bir can... Hani şu Kara Hüsni'yi merak etmiyor da değilim. On bir köyün bir belası ne biçim adamdır acaba diyordum. (Orhan Veli, 2020:15)

Öykünün adının kan olması, kan dökmüş bir belalı olan Kara Hüsni'nün her an yeni birisini öldürecekmiş havası yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bir süre avına gidilmekte, ava çıkanlardan bir kısmı oracıkta uyuyakalmakta ve bir arıza olmadan hikâye sonlanmaktadır. Sürrealist bir gerçeklik duygusu öykünün bu noktasında hissedilmektedir.

Gerilim atmosferini sağlarken zıt ortamlardan ve duygulardan yararlanılmıştır. Köye davetle eğlentiye gidilmekte; ancak eğlenilmeden korku ve tekinsizlik yaşanarak geri dönülmektedir. Ortamı eğlendirecek müzik bile Kara Hüsni'nün tasarrufundadır. Kara Hüsni'nün köye ve köylünün hayatına bir karabasan gibi çökmesi, kırsal bölgelere belalı tiplerin nasıl egemen olabildiğine ve yaşamı çekilemez hale getirdiğine örnektir.

Günlük hayat şehirde, kasabada, kırsalda çok farklı yaşanmaktadır. Zira kırsal alanlarda yaşam oraya hükmeden güçlerin gölgesinde şekillenir. Öyküde gözlerden uzak bir köyün nasıl belalı, katil bir insanın insafına kalabileceği, köylüleri kontrol edebileceği, düğünü bile nasıl manipüle edebileceği korku duygusunun baskın bir şekilde hissettirildiği realist tasvirlerle anlatılmıştır. Orhan Veli, aslında bu öyküde çatışma olgusunu incelemiştir. Kara Hüsni "belalı, kan dökmüş bir köy eşkiyası" olarak bir şekilde adalet mekanizmasından sıyrılmıştır. Toplum ve insan değerleriyle çatışan bu tip, karşısında kendisini durdurabilecek bir güç görmeyerek sisteme meydan okumaktadır. Diğer taraftan zenginliği ve köy ağalığı bütün yasadışılıklarının görmezden gelinmesini sağlamıştır. Hiçbir şey yapmasa bile bu tipin kan dökme potansiyeli köylünün ona boyun eğmesine, zorbalığın ödüllendirildiği tuhaf bir düzenin yaşanmasına neden olmuştur.

1.3. Baharın Ettikleri

Orhan Veli; "Baharın Ettikleri" adlı öyküsünde ise saadet kavramını konu alan bir yazı yazma niyetiyle yola çıkmış; ancak konu mutsuzluğa, realizm romantizm tartışmalarına gitmiştir. Öyküde öncelikle burjuva hayatına ve dönemin aydınlarına yönelik tenkitler dikkat çekmektedir.

Orhan Veli öyküsüne "Saadet Nedir?" sorusuyla başlamaktadır. "Saadet nedir? Herkes tanımış mıdır saadeti bu dünyada? Bu meseleler üzerinde uzun uzun konuşmak mümkün. Kim bilir, belki o zaman ben de kendimi mesut sansam ne çıkar? Büyük saadetlerden hiçbir vakit nasibim olmayacağına göre bunlarla avunayım bari" (Orhan Veli, 2020:20)

Saadet konusundan yola çıkarak keskin bir burjuva eleştirisi ile birlikte yazar takımının realizm adına aslında romantizm yaptığına dair tenkitler öykünün temelini oluşturmaktadır. Orhan Veli bu eleştiriler üzerinden edebiyatın işlevi hakkındaki bazı fikirlerini beyan etmektedir. Aşağıdaki ifadelerde yazarın şiirdeki manifestatif tavrını öykülerinin yazılış sürecinde de görmekteyiz.

“Küçük burjuvanın hayatını anlatan, onun zaaflarını, onun adiliklerini dünyanın en büyük kahramanlıkları, en asil heyecanları gibi gösteren hikayelerden illallah dedik artık. Oysaki öte yandan milyonların milyarların ıstırabı var. Ama ne yazık ki biz o ıstırabı bilmiyoruz. Girmişiz küçük burjuvanın içine yuvarlanıp gidiyoruz. Başka cemiyetlerin, başka sınıfların adamı olduğumuzu bile bile. Bizim dertlerimiz içinde yaşadığımız adamların dertlerine benzemiyor. (Orhan Veli, 2020: 21-22)

Orhan Veli'nin dönemin burjuva yaşantısına ve onun bir mahsulü olan burjuva realizmine yönelik eleştirileri oldukça serttir. Kendisinin de içinde bulunduğu burjuva yazarların artık realizme başka açıdan bakmaları gerektiğini ifade eden yazar *“Bir eserin içine dünyanın en çirkin realitelerini doldurmakla realist olunmaz. Sefaletleri, ıstırapları, sınıf tezatlarını en keskin hatlarıyla canlandırmak “sözleriyle eleştirilerini sıralamıştır. (Orhan Veli, 2020: 23)*

Hikâyede günlük hayata dair kısa detaylar sokağın dilini ve acımasızlığını göz önüne serecek şekildedir. Kediler, hizmetçi kız, küfeleriyle döküntü kömürleri toplayan çocuklar, çocuklara havlayan köpekler güçlü tasvirlerle anlatılmıştır. Sokaktaki sefaletin ve yaşam mücadelesinin resmedildiği bölümler günlük hayatın ancak realist bakış açısıyla anlatıldığında edebiyata ve hayata hizmet edebileceğini gösterir niteliktedir.

“Aşağıdaki bahçede duvarı üzerinde beş tane kedi bir başka kedinin etrafına dizilmişler, homurdanıp duruyorlar. Kuyrukları da durmadan oynuyor. Ortadaki dişi olacak, ötekiler erkek. Kediler baharı insanlardan evvel duyuyor demek. O sırada iki çocuk peyda oldu. Sırtlarında küfe vardı. Üzerlerindeki esvaplar saçak saçaktı. Bahçeye nereden girmişler. Mal sahibi bahçe kapısına giden yola kömür döktürmüş. Girip çıkanların iskarpinleri çamur olmasın diye herhalde. Oradan kömür toplamaya gelmiş olacaklar. Bilmiyorlar bu çocuklar dünyanın nizamını. Bir yanda bir sürü insan soğuktan kırılır durur, öte yandan üç-beş kişi kunduralarının kirlenmemesi için kömürü yerlere döker. Böyledir bu iş. Değişmez. Dünyanın her tarafında böyle”. (Orhan Veli, 2020: 22-23)

Öyküde saadet konusunu realist çizgilerle anlatma gayreti Orhan Veli'nin şiirsel anlatımı ve sürrealist unsurlarla birleşmiştir. Edebiyat dünyasının realizm-romantizm tartışmalarına bu hikâye üzerinden katılan yazar, hayatın gerçek ve acımasız karelerini bir nevi acıma duygusuyla yazmanın aslında realizm olmadığını *“Dünyaya kara gözlüklerle bakmak pervasızca görmek istemediği kötülükleri görmek, çirkinlikleri dolaşmak realizm değildir, romantizmin ta kendisidir.”* ifadeleriyle ortaya koymaktadır. (Orhan Veli, 2020: 23)

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde dünyanın saadetten çok ıstıraplarla dolu bir yer olduğundan ve bunun da gerçek anlamda realist bir anlayışla gösterilmesinin gerekliliğinden bahsedilir. Zira bir evin taraçasından seyredilen sokak fazlasıyla gerçektir. Gündelik hayat sınıflar arası çatışmalarla doludur. Fakirliğin, eşitsizliğin, emek sömürsünün olduğu bu düzen, yabancısı olduğu bu hayatı anlatan burjuva yazarlarca fazlaca romantik bir tarzda yansıtılmıştır. Öykünün sonunda 20.yy adamının romantik olmaya hakkı olmadığı tezini

savunan yazar, çağın gerçekleri görmeyi gerektirdiğinden bahisle edebiyatın buna hizmet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

1.4.Öğleden Sonra

Öykü, *Yaprak* dergisinde 15 Nisan 1949 tarihinde yayınlanmıştır. Yine kahraman-anlatıcı bakış açısıyla yazılmış bu hikâyede yazar, öykü kahramanının sıcak bir kış günü deniz kıyısında arkadaşlarıyla gününü geçirirken etrafında gördüklerini, bir balıkçı lokantasında karşılaştığı insanları ve orada görüp âşık olduğu genç kızı konu edinmiştir. Öyküde bir dost meclisinde balıkçılarla ve deniz işçileriyle geçirilen bir öğle sonrası vakti şiirsel tasvirlerle betimlenmiş, yazarın doğa, mekân, insan öyküleri üzerinden mutluluğa, yaşama sevincine ve aşka dair duygu ve düşünceleri anlatılmıştır.

Yazar, önce arkadaş çevresinden bahseder, sonra etrafını çevreleyen Boğaz'ın güzelliklerini, karşıdan görülen Beşiktaş sırtlarını, denizin çalkantılı oyunlarını, kayıkların ve çeşitli deniz araçlarının denizdeki süzülüşlerini canlı tasvirlerle resmeder. Yazar, deniz literatürünü tasvirlerinde konuşturur. “*Feleklerin üzerindeki renk renk kayıklardan allı, mavili sarılı peleng-i deryalardan, ceylan-ı bahriler*”den söz eder. Ama öykünün asıl konusu bir balıkçı dükkanındır ve balıkçının kızı Ayşe başta olmak üzere dükkâna gelip giden insanlara dair gözlemleridir.

Bu küçük balıkçı dükkanının pek fazla teşrifatı yoktur. Ancak burası gelip giden pek çok balıkçı ve kayıkçının karnını doyurduğu işlek bir mekândır. Yazar; mekân ve insan emeği üzerinden günlük hayatın işleyişini, aşk başta olmak üzere insani duyguları ve sosyal sınıflar üzerinden sosyal ve insani çatışmaları ele almıştır.

“*Lokanta sahibinin bir de yardımcısı vardı. Sonradan bu kızın balıkçının kendi kızı olduğunu öğrendim. Güler yüzlü bir kızdı. Kapalıçarşı zevkine göre alafranga sayılabilecek bir entari giymişti. Gelen müşterilerine kızarmış balıklarını veriyor, kalkan müşterilerin tabaklarını topluyor, galiba ara sıra da kirli kapları bir kenara götürüp bulaşık yıkıyordu. Görünürde ondan başka kadın yoktu. O kadar erkeğin arasında o küfürlü, o sırasına göre açık konuşmalar arasında o kadar tabii kalabilen bir genç kadın bizim gibi insanların çok hoşuna gidiyor....Adı Ayşe'ymiş demek. Ayşe, feleklere basa basa kayığın yanına kadar gitti. Salih Ağa ona bir çavalye uzattı. Çavalyeyi aldı, geri dönüyordu; feleğin biri yosunlu muymuş neymiş, ayağı kaydı; dizkapağına kadar suyun içine girdi. Kızcağız elindeki dolu çavalyeyi dökmek için ne yapacağını bilemedi. Ama dökmedi de: “Kız ne oldun?” dediler. “Ayağım kaydı” dedi. Çıktı. Bacağından deniz suyuyla karışık kan akıyordu.” (Orhan Veli, 2020: 28-29)*

Orhan Veli'nin şiirinde olduğu gibi öykülerinde de aşk, yaşama sevinci üreten bir duygu olarak işlenmiştir. Sanatçının aşkın nesnesi olarak işlediği kadın tipi şiirlerindeki niteliklerle benzer özellikler gösterir. Şiirlerinde halk tabakasından genç kızlar, emekçi sınıfa mensup kadınlar bu kadın tipinin temsilcileridir. Mehmet Kaplan'ın tespitiyle ideal kadın tipinden olmayan; hayatın çelişkileri, günlük koşuşturmaların, engellerin ve sıkıntıların içinde mücadelesini sürdüren kadın karakterler Orhan Veli şiirlerinde yer yer cinsellik teması çerçevesi içinde yer alır. (Kaplan, 1994:100) “Öğleden Sonra” hikayesinde bahsi geçen kadın tipi Ayşe'dir.

Balıkçının yoğunluğunda dükkânın işlerini gören Ayşe kambur ve çelimsiz haliyle çok çalışmaktadır. Gösterişsiz bir güzelliğe sahip bu kızın çalışkan hali ve tavrı hikâye

kahramanını etkilemiştir. Hikâyenin devamında Ayşe daha yakın markajda değerlendirilir. Ayşe'nin çalışkanlığı ve emekçi bir kadın olması onu daha çekici hale getirmiştir. "Aşk insanı güzelleştirmiş; ama iş de güzelleştiriyor." diyen yazar; kadının emeğiyle var olduğunda daha da güzelleştiğini ifade eder.

İnsan hikayelerin götürdüğü hayali yolculuklara Orhan Veli'nin bu öyküsünde de karşılaşılır. Denizle hemhal olmanın sağladığı bu imkân görmezden gelinemeyecek kadar kıymetli bir zenginliktir. Denizcilerin, balıkçıların uzak liman hikâyeleri bir balıkçı lokantasının sohbetlerinde günlük hayatlarının bir parçası olarak sürekli anlatılmaktadır.

"Musa Kaptan bir şeyler anlatıyordu. Kahve fincanlarımıza yeniden rakı doldurup devam etti. Bir gaz gemisiyle Novorosisk Limanı'na gittikleri zaman nasıl balalayka dinlemiş, Köstence'deki Niko Bar'da bir kadın nasıl yanağını ısırması, Kazablanka'da fellahlara nasıl Türk tütününü dağıtmıştı. S. 29"

Denizcilikle meşgul olan bu insanların hikâyelerini bir asker anısı anlatır gibi kahve köşelerinde balıkçı kulübelerinde anlatmaları günlük hayatlarının vazgeçilmez bir unsudur. Bilhassa deniz seyahatleri ve orada yaşanan maceralar deniz emekçilerini diğer meslek gruplarından ayıran hatıralar içerir. Deniz, bu hikâyede olduğu gibi insanlar için temel yaşam kaynağıdır. Ayrıca denizin birbirine bağladığı şehirler insan muhayyilesini de zenginleştirmekte, hayata anlam katmaktadır. Bir başka ifadeyle insan denizle hemhal olunca hayata tutunmaktadır. Diğer yandan denizin bereketi ve insan emeği hayatı güzelleştirmektedir.

Orhan Veli'nin denizi ve denizcileri anlattığı öykülerinde seyahat ve hayali ülkelere kaçış düşüncesi dikkat çekmektedir. Türk edebiyatında bilhassa Servet-i Fünuncularca işlenen bu tema, Tevfik Fikret'in "Süha ve Pervin", "Ömr-i Muhayyel" adlı manzumelerinde, Ahmet Haşim'in "O Belde" ve "Yollar" adlı şiirlerinde, Yahya Kemal'in pek çok şiirinde karşımıza çıkmaktadır. (Kaplan, 1985: 231) Orhan Veli hayatın ıstıraplarından kaçıp kurtulmanın çaresini denizde ve denizin götürdüğü uzak diyarlarda bulmuştur. "Açsam Rüzgâra" şiirinde olduğu saadeti denizde, gemilerde, limanlarda bulmuştur. (Yılmaz, 2011: 275)

Balıkçıların sohbetlerinde belirgin konulardan biri de balıkların denizdeki geçiş güzergahlarına ve hangi balığın nerede tutulacağına dairdir. Bu hikâye başta olmak üzere Orhan Veli hikayelerinde okuyucuya hatırı sayılır bir balık ve deniz kültürü de verilmektedir. Zira balıkçı kahvelerinde günlük hayatın bir parçası olarak memleketin hali, bilhassa hayat pahalılığı sıklıkla sohbet konusu yapılır. İşçi kesimi oluşturan bu insanların memurlara bakış açısı oldukça dikkat çekicidir. Öyküde deniz emekçisi olan bu insanlar memurlara acıyarak bakarlar. Şu ifadeler dikkat çekicidir.

"Onların hali bizden daha kötü. Hiç olmazsa ben gördüğüm işi geçineceğim paraya göre satarım. Şeker mi pahalıya çıktı, balık da pahalıya çıktı. Oysa ki onlar öyle mi? İki yüz kağıtla halli hamur olacağım diye didinmekten imanları gevriyor zavalluların." (Orhan Veli, 2020:12)

Orhan Veli, hikayesinde aşk konusuna dair düşüncelerini Ayşe üzerinden ifade etmektedir. Zira aşk da günlük hayatın bir parçasıdır. Yazar; Ayşe'nin hafif engelli bir birey ve emekçi bir sınıftan olması sebebiyle kendisinin bir müşteri olarak onu beğenmesinin yanlış anlaşılacağı kaygısından bahsederek bir erkeğin bir kadını sevmesinde, beğenmesinde ne gibi bir kötülük olabileceğini uzun uzadıya bilinç akışı tekniğiyle anlatmaktadır. İnsan

kayıtsız şartsız insanlığıyla sevmeli diyerek sevginin de aşkın da sınıfsallığına bir eleştiri getirmektedir. Yazar, aşkın hatta ahlâkın da sınıfsal bir olgu olarak tartışılabilir bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar kendisinin de dahil olduğu burjuva sınıfına yönelik eleştirilerini şu sözlerle dile getirir: “*Ah biz küçük burjuvalar. Ne sahte ne yaldızdan ibaret insanlarız. Her şeyimiz yalan. En küçük yalanı düpedüz yalan söylediğimiz zaman söyleriz. Ya söylemediklerimiz? Korkunç...* (Orhan Veli, 2020: 32)

Hikâyede deniz işçilerinin yemek rutinleri esnasında sohbetlerinden yola çıkılarak o kesimin hayata bakış açıları ve mutluluk anlayışları hakkında da bilgi verilmektedir. Yazara göre bu insanlar, kendi gibi insanların arasında olmaları ve daha zengin, daha kolay hayat koşulları içinde bulunmamaları nedeniyle mutludurlar. Başka bir deyişle bu kesim, kendi alışık olmadıkları sınıflar arasında olmadıkları için başka hayatları kendi hayatları ile karşılaştırmadan mutlu mesut bir yaşantı sürmektedirler. Zira yazara göre hayattaki mutsuzluklar çatışmadan ve kendi sınırlarının dışına çıkmaktan kaynaklanır. Burjuva insanının mutsuzluk sebebi asıl budur. İnsanların birbirini kusurlarıyla sevebileceği mesajını veren yazar aşkın teklifsizce gelen bir duygu olduğunu, hayatın akışında her an yaşanabileceğini vurgulamaktadır. Yaşamın tadının anlık mutluluklar peşinde olmakla, günlük hayatın akışı içerisinde deniz başta olmak üzere doğanın insana sunduğu güzellikleri yakalayabilmekle ilgili olduğunu belirtmektedir.

1.5. İşsizlik

Yaprak dergisinin 1 Haziran 1949 tarihli sayısında yayımlanan bu öyküde işsiz kalan yazarın bir bankta otururken işsizliğine dair aklından geçen düşünceler ve ileriye dönük hayalleri anlatılmıştır. İşsizlik ve beraberinde getirdiği maddi sıkıntılar açlık teması üzerinden işlenmiştir. İşsizlik ve bunun sebep olduğu yoksunluğun genç bir insanın bütün güzel hayallerini nasıl baltaladığı anlatılmıştır. Bilinç akışı ve iç monologlarla ortaya dökülen düşünceler ve yazarın hissettiği duygular hikâyenin hayali iş bulma kurgusu üzerinden anlatılmıştır.

Uzun zamandır işsiz olan kahraman anlatıcı “kendisine teklif edilen petrol arama işini kabul etseydi sıcak bir köşesi ve geçimi olacaktı” varsayımı ile öyküye giriş yapılmıştır. Bunu düşünürken bile karnının açlığı aklına gelir. Her şeyden önce insan karın tokluğu ile düşünülebilir. Kahramanın yemek üzerine sarf ettiği düşünceler biyolojik varoluşun temel gereği karşılanmadan hayalin bile kurulamayacağını vurgular. İnsanın hayatta kalması hem biyolojik hem de sosyal ve kültürel olarak varlığını sürdürebilmesi gelirin ve elbette ki yiyecek ekmeğinin olması ile ilgilidir. Bu düşünceler içinde gezinirken insanın türlü türlü yemek çeşitleri türettiğinden bahisle mayonezli levrek tarifi bile verir. Zira hayattaki en temel mesele yemektir. Sonra işsizliği, yoksulluğu aklına gelir ve açlık çeken insanın fazla hayal kurmasının manasızlığını “Hem birader nene lazım senin mayonezli levrek? Onu düşüneneğine ekme düşünsene!” ifadeleriyle anlatır.

Öykü kahramanı, işi olduğunda orada kimlerle arkadaşlık edebileceğinin hayalini kurar. Önce petrol zengini olma hayalindeki Teksaslı bir mühendisle muhabbet kurabileceğini düşünür. Zenginlikten, paranın sağlayacağı şaşaalı hayatlardan kendine ufak da olsa bir pay çıkarır. Sonra sözü yine kendisine getirir. Mühendis ona “*Ulan, a kerata! Kumar düşüneneğine karnını doyur dese haksız mı?*” der. Yani hayaller dönüp dolaşır açlığa gelir. Yine hayalini kurduğu petrol işinde alaturka tarzda yaşlı bir muhasebeciyle ahbab olduğunu,

bir de genç alafranga bir beyle muhabbet edebileceğini kurgular. Bu noktada güncel hayatın temel çatışmalarından eskilik-yenilik çatışmasına geçer. Alaturka muhasebecinin kedisi, alafranga beyin de köpeği olduğunu var sayar. Alafranga Bey'in giyimi kuşamı alafrangadır ama adıyla ironik olarak şiir konusunda eski kafalıdır. Ahmet Haşim şiirinin taraftarıdır. Orhan Veli ve arkadaşlarının yeni şiir tarzlarına yönelik eleştirilere karşı cevabı da bu öyküde satır aralarında yer almaktadır:

Akşamları ya kâğıt oynarız ya şiirden bahsederiz. O yine Haşim'i tutturur. Ben kabul etmek istemem; o kızar. "Haşim, Haşim derken birdenbire karnı ağrımaya başlar. Oturduğu yerden "oturak" diye bağırarak dar eder kendini. Telaştan yüzü mosmor kesilmiştir. Karyolanın altından oturağı çeker; oturur üstüne. Yüzüne hemen bir sükûnet gelir. Rahatlar. Biraz evvelki karın ağrısını bir anda unuttur. Gözleri, uzak bir noktada, dalgın düşünür. Sonra bana döner; bütün fikirlerini özetleyen bir mısra mırıldanır: Melâli anlamayan nesle âşına değiliz." (Orhan Veli, 2020:37).

Orhan Veli hayali öykü karakteri alafranga arkadaşıyla kendi şiir nazariyesi üzerine tartışmaktan çekinir. Satır aralarında zamanında kendi şiir tarzına yönelik tenkitleri de sıralar. Bir taraftan da kinayeli sözlerle kendisini eleştirenlerle ince ince alay etmektedir. Şu ifadeler Orhan Veli'nin kendisini eleştirenlere takındığı tavrı yansıtmaktadır.

"Benim Orhan Veli olduğumu herhalde öğrenmemeliydi. Gözünden fena halde düşerdim yoksa. Hatta aleyhimde atıp tuttuğunu bile duysam kendimi tanıtımadım. Varsın o rahat konuşsun. Desin ki: "Orhan Veli mi? Onlar da mı şair? Bırak şu bopstilleri Allah aşkına. Bu tür maskaralıklar Avrupa'da çoktan geçti. Yazsalar ya vezinli, kağıyeli doğru dürüst şiir. Yazsalar ya? Sıkı mı? Yazamayınca ne yapacaklar? Tabii böyle bin bir şaklabanlıklarla nazar-ı dikkati celp etmeye çalışacaklar. Kolay iş bunlar kardeşim kolay iş. Halbuki sanat o kadar kolay mı? (Orhan Veli, 2020: 36)

Orhan Veli'nin bu öyküsünde aşk teması da işlenmiştir. Kurguladığı öykülerinde âşık olduğu kadınlar işçi emekçi kadınlardır. İnsanların sesleriyle doldurduğu sokaklar, gençler, çocuklar ve İstanbul'un semtleri, bahçeleri öykülerinde kullandığı mekânlardır. Bilhassa İstanbul ve Boğaz semtleriyle, sahilleriyle, insan kalabalığıyla şiirlerinde olduğu gibi öykülerinde de vazgeçilmez mekânlardır.

Türk edebiyatının pek çok türünde İstanbul; tarihî, coğrafi, kültürel durumu, doğal ve mimarî güzellikleriyle işlenmiştir. Hatıra, deneme, inceleme tarzında yazılmış eserlerde İstanbul'u anlatan pek çok malzeme bulmak mümkünse de İstanbul'u pek çok yönüyle edebiyata yansıtan türler daha çok kurgu, muhayyile ve duygu üreten hikâyeye, roman ve şiir gibi türlerdir. Bilhassa roman ve hikâyeye, İstanbul'u en çok dile getirildiği kurgusal türlerdir. (Okay, 2010:252)

Orhan Veli, kahramanın zihninden geçenlerle kurguladığı bu öyküsünde hayatın akışı içinde insanın mücadelesini tüm gerçekliği ile yansıtmıştır. Hayatın gerçeklerinin ağır baskısı altında dahi hayal kurulabileceğini, mücadeleye devam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Öykünün sonunda oturduğu yerden kalkıp insan seline karışan Orhan Veli'nin sokaktaki konuşmalara kulak misafiri oluşu günlük hayata dair verdiği detaylardan biridir. Kesik cümlelerle sokaktakilerden duyduğu sözleri aktaran yazar, hayatın tüm mücadelesiyle bu seslerle akıp gittiği yansıtmak istemiştir Öykü bir köfteciden gelen et kokusunun

cazibesıyla kalabalığa karışan yazarın duyduğu cümlelerle sonlanmaktadır. Bu kokunun sembolik anlamı geçinme kaygısının her şeye galebe geldiği ve asıl gerçek olduğudur.

1.6. Denize Doğru

Orhan Veli'nin öykülerinden biri de “Şairane Bir Yazı” etiketiyle kaleme aldığı “Denize Doğru” adlı hikayesidir. *Yaprak* dergisinin 1 Nisan 1950 tarihli sayısında yayımlanan eserde Orhan Veli, denize duyulan özlem temasını işlemiştir. Denizi olan bir şehirde büyüyenlerin orada yaşarken hissedemeyecekleri; ancak ayrıldıktan sonra farkında olacakları denize ait duyguları işlemiştir. Öyküsünde denizin kokusu, güneşin deniz üzerindeki şekilleri, denizle meşgul insanların, balıkçıların sesleri, denizin bereketini heyecanla bekleyen çocukların sevincini anlatmış, denize dair pek çok unsuru coşkunun bir üslupla dile getirmiştir. Hatıralarında canlanan gemiler, kayıkhaneler ve denizin can verdiği pek çok yaşam zenginlikleri ayrı düştüğü kara şehirde hasretle hatırladığı ve bir an önce kavuşmak için can attığı vazgeçilmez yaşam unsurlardır.

Orhan Veli'nin eserlerinde sıkça fakirlik ve çaresizlik duygularıyla beraber işlenen ve günlük hayatın bir parçası olan işsizlik teması bu öyküsünde de yer alır. İş icabı iki yıl gibi bir kara şehirde yaşayan öykü kahramanı, onu tükenme noktasına getiren iş bulma derdinden sonra deniz kıyısı bir şehirde müteahhit katipliği işi bulmuştur. İş yeri denizi uzaktan görmektedir; ancak kahramanımız buna da razıdır. Kahramanın hayatını devam ettirebileceği bir işe sahip olmasından duyduğu sevinç dokunaklı ifadelerle yansıtılmış, hayatın insanı nasıl zengin ve fakir diye ikiye böldüğü ve insanın bu gerçek karşısında nasıl ezildiği ifade edilmiştir. Yazar öyküsünde toplum ve sistem eleştirisi yapmış, okumuşluğun da zenginliğe yetmediğini belirterek zenginlikten ziyade mutluluk için önemli olanın yaptığı işten memnun olmak olduğunu vurgulamıştır. Şu ifadelerde yazar, insanlar arasındaki eşitsizliği kendi konumu üzerinden anlatmaktadır:

“Ben işsizim o müteahhit. Ben fakir bir aileden gelmişim, o zengin bir aileden. Ama benim okumuşluğum varmış da onun yokmuş kimin umurunda? O, işini biliyor, ben bilmiyorum. Mademki biliyor, yaşamak da onun hakkı. Ben köylü cigarası içemem; o istese viski içer. Ben kahveye gidemem; o bara gider, ben tramvaya binemem, o otomobile biner, hakkı değil mi?” (Orhan Veli, 2020:41)

Tüm bu düşünceler içinde öykü kahramanı denize doğru bitmek bilmeyen bir yürüyüşe çıkar. O sırada vahşi tabiatın ortasında aklına Beyoğlu kalabalığı gelir. İnsanların itiş kakışları, kavgaları, tartışmaları vs. hayatın kalbinin asıl kalabalıkta attığını fark eder. Denize doğru ilerleyişine devam eden kahramanımız hesap edemediği bir şekilde bir ara bataklığa saplanır. Aklına orada ölebileceği ihtimali gelir ve ölüm konusunu zihninde tartışır, Hayatın her şeye rağmen yaşamaya değen bir şey olduğunu anlayarak yeni başladığı işinden alacağı 5 liralık aylığı aklına getirir, mutlu olur. Bu umut onu ayakta tutar. Yılmadan inatla yoluna devam eden kahraman sonunda kuru bir yol bularak denize ulaşır. Çırpınan beyaz kanatlı kuşlar, yazarı büyük bir sevice boğmakta, hayatı sorgulayarak çıktığı yolda denize ulaşmanın zaferini yaşamaktadır.

Sazlarla, kamışlarla örtülü bir tümseği atladım. Kıyıdaayım. Ayaklarımın altında kumla karışık çakıl taşları. Sular ayaklarıma kadar geliyor. Sığ bir sahil. Sahilin üç metre gerisinde vatoz ölüleri, iri iri şeytan minareleri, içi boşalmış pına kabukları. Ne vahşi bir deniz! Hiç böylesini görmemiştim... Beyaz kanatlı kuşlar, hep çığlık çığlığa başımın üzerinde. İçimde

sonsuz bir sevinç. Bağırarak istiyorum. “Boş ver!” diye haykırmak istiyorum, “Beş liraya da boş ver!” (Orhan Veli, 2020: 45)

Öykü yaşamın denizle sembolleştirildiği bir kurgu üzerinden devam eder. Deniz özlemi özgürlük özlemidir. Öyküde doğa, deniz, güneş deniz canlıları, sesler günlük hayat akarken onun canlılığının göstergesidir. Öykünün sonunda kahraman denize kavuştuktan sonra asıl önemli olanın tutkuyla yaşamak olduğunu söyleyerek bunun karşısında dünya nimetlerini elinin tersiyle itebileceğini ifade eder.

SONUÇ

Orhan Veli öyküleri, merkezinde karakterler ve mekânsal unsurların olduğu kesit-durum tarzında öykülerdir. Yaşam mücadelesi ile var oluşlarını gerçekleştiren bu karakterler hayatı derinlemesine yaşayan işçi, emekçi sınıftan gelen insanlardır. Sokak, sahil kenarları, bazen kırsal yerleşim yerleri bu karakterlerin temel yaşam alanlarıdır. Bilhassa deniz, Orhan Veli öykülerinde hayatın merkezini teşkil eder. İstanbul ve Boğaz hem mekânsal hem de kurgusal unsur olarak görülmektedir. Deniz, Orhan Veli'nin öykülerinde günlük hayatın tüm canlılığının üzerinde yaşandığı, insanlar için temel yaşam kaynağıdır. Bir başka ifadeyle deniz, bu insanların günlük hayatın rutinleri içinde dünyadaki konumlarını, varoluşlarını, hayallerini belirleyen temel mekânsal unsurdur. Öykülerde baş karakter olan yazar anlatıcı; öyküleri kurgulayan, hayatı ve insanları gözlemleyen ve gördüklerini yer yer sürrealist çizgilerle öyküye dönüştüren ana karakter olan Orhan Veli'dir. Hayatla kuvvetli bağları olan öykü kahramanları günlük hayatın sıradan rutinleriyle yaşamı sıkıca kavrar. Öykülerinin baş kahramanı olan Orhan Veli, ortalama bir hayat süren insanın fark edemediği ya da dile getiremediği ufak ayrıntıları okuyucuya fark ettirir, mutlu olmak için çok çaba sarf etmenin gereksiz olduğunu gözler önüne vurgular. Yazarın kurguladığı karakterler sokaktaki insan zenginliğini yansıtmaktadır. Bir balık tezgahında ya da bir lokantada karşılaşabileceğimiz bu insanlar yaşam ve insan sevgisini göstermeye, tecrübe ve hayat hikayelerini anlatmaya hazır sıradan insanlardır. Bu insanların günlük hayat rutinleri hayatta kalma mücadelelerinin bir parçasıdır. Bütün eylemlerinin amacı doğal olarak yaşamak, mücadele ederek hayatta kalmaktır. Bu insanlar içtenlikli birlikteliklerle yaşam üreten sade hayatlara sahiptirler. Orhan Veli öykülerinde insanı talihiyle kabullenip sınımsız saran bir hümanist yaklaşım mevcuttur. Derin bir insan sevgisiyle insanı kucaklayan yazar, gündelik hayat sahnelerini ayrıntılı tasvirlerle ve karakterlerin kendi üsluplarını yansıtarak vermiştir. Orhan Veli öykülerinde günlük hayat, bireylerin sınıfsal çatışmalarının insan ruhunda yarattığı kırılmalarla da anlatılmıştır. Sosyal sınıfların birbirlerine bakış açısı, kendi içinde yaşadıkları çatışmalar öykülerde günlük hayatın bir başka boyutunu yansıtır. Bilhassa orta ve alt sınıf arasındaki çatışmalar ve birbirlerine karşı problemleri bakış açıları tenkit edilir. Örneğin “Kan” ve “İşsizlik” gibi öykülerde yazar, insan gerçeğini fert ve toplum boyutunda ele alarak ciddi anlamda toplumsal eleştiri yapmıştır. Orhan Veli'nin sanatında genel anlamda benimsediği propagandacı olmayan toplumsal eleştiri öykülerinde de mevcuttur. Halkın gerçek gündeminden, emeğiyle geçinen sokaktaki insanın yaşantısından uzak burjuva sınıfı ve bu sınıfın temsilcisi aydınlar ciddi anlamda eleştirilir. Kısacası Orhan Veli öyküleri deniz başta olmak üzere doğal hayatın nabzının attığı mekânlarıyla, insan hikayeleriyle hayatın özünün yakalandığı hayat tasvirleriyle günlük hayatı başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, B. (1994). *Orhan Veli Kanık*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Evis Ahmet Atıf/Citation: Evis, A. (2023). “Orhan Veli Kanık’ın öykülerinde değerler dünyası”. *Edebî Eleştiri Dergisi*. 7(1), 99-117. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2811403>. (Erişim Tarihi: 13/03/2026)
- “Kanık, Orhan Veli”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, II, 545-548.
- Kaplan, M. (1985). *Şiir tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1994). *Şiir tahlilleri II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2010). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Orhan Veli (2020). *Bütün öyküleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özdemir, E. (2014). *Edebiyat sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2011). “Orhan Veli’de kaçış”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (<http://sbe.gantep.edu.tr>) (10(1): 257-279. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881358.pdf>. (Erişim Tarihi: 13/03/2026)

BÖLÜM 2

ANADOLU MECMUASINDA DİL, ALFABE VE EĞİTİM KONULARININ İŞLENİŞİ

Gizem KÜRÜŞ¹, Halilibrahim ERTÜRK²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. gizemkrs55@gmail.com ORCID: 0009-0001-3799-0525

² Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. halil.erturk@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0002-6966-4302

GİRİŞ

Anadolu Mecmuası, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ikinci yılında, 1925'te çıkmaya başlamış; ancak 12 sayı yayına devam edebilmiş bir dergidir. Derginin yayımlanan toplam 12 sayısının tamamı 416 sayfa olup, yazarlar arasında hem o dönemin tanınmış isimleri hem de sonrasında fikirleriyle ünlenecek isimler yer almıştır.

Anadolu Mecmuasının genel anlamıyla çerçevesini çizen üç isim vardır: Mehmed Halid Bayri, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Mükrimin Halil Yınanç. Derginin imtiyaz sahibi Mehmed Halid Bayri, mesul müdürü ise Haydar Necip'tir (Uçman, 1991, s. 144). Derginin en önemli amaçlarından biri Anadolu ilmini, Anadolu coğrafyasını, genel anlamıyla Anadolu'yu layıkıyla tanıtmaktır. Derginin imtiyaz sahipliğini ve müdürlüğünü üstlenen Mehmed Halid, bu husustaki düşüncesini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Anadolu Mecmuasının neşrinden maksat bir Anadolu ilmi ve bir Anadoluculuk mesleği vücuda getirmektir. İtiraf edelim ki doğup büyüdüğümüz yurdu layıkıyla tanımıyoruz. Bu yurdun mazisine, tarihine vâkıf olamadığımız gibi şimdiki vaziyetinden, binaenaleyh istikbalinden de bîhaberiz. Bu ama vatan çocukları için elim bir günahdır ve hiçbirimiz bu günahın ağırlığını henüz omuzlarımızdan atmış değiliz.” (“Hasbihal”, Anadolu Mecmuası, Sy.12, Mart 1341 [M. Mart/1925], s. 293).

Derginin sayıları içerisinde Anadolu, Anadoluculuk, Türk düşünce hayatı, dil, alfabe, eğitim, Anadolu hareketinin maksadı gibi hususlar üzerine farklı yazarlarca kaleme alınmış yazılar yer alır. Bu çalışma, Anadolu Mecmuasında dil, alfabe ve eğitim ile ilgili olan yazıların incelenmesine tahsis olunmuştur. Çalışmanın amacı; dergide yayımlanan yazılardan hareketle dönem aydınlarının dil, alfabe ve eğitim ile ilgili görüş ve eleştirilerine ulaşmak, bunları yorumlamaktır. Dönem itibarıyla dil, alfabe ve eğitim konular sıklıkla ele alınmıştır. Köhneleşmiş ve tam anlamıyla bir öğrenimin sağlanamadığı bu sisteme başkaldırı niteliğinde, yazarlarca birçok yazı kaleme alınmış, bu yazılardan bazıları ise Anadolu Mecmuası adlı dergide yer bulmuştur. Anadolu Mecmuasının 1925'te yayımlanan ilk sayısından itibaren, çeşitli sayılarda dil, alfabe ve eğitim ile ilgili yazıların yer bulduğu tespit edilmiştir. Derginin bazı sayılarında ise bu hususlara hiç değinilmemiştir. Derginin sayılarını ve bu sayılarda yer verilen dil, alfabe ve eğitim konulu yazıları şu şekilde sıralamak mümkündür:

ANADOLU MECMUASI, SAYI 1

Dil, alfabe ve eğitim ile ilgili hiçbir yazı tespit edilememiştir. Genel anlamıyla derginin birinci sayısı Anadolu, şiirler ve Tarih konuları üzerine şekillenmiştir.

ANADOLU MECMUASI, SAYI 2

Mehmed EMİN, Anadolu’da Maarif Nasıl Ta’ammüm Edebilir?

Mehmed Emin, “Anadolu’da Maarif Nasıl Ta’ammüm Edebilir?” başlıklı yazısında Anadolu’da eğitimin nasıl görüldüğünü ele almakla birlikte, iddia edilen aksine Anadolu halkının eğitime verdiği önemi aktarır. Genel anlamıyla Anadolu insanı için; eğitimden yoksun olduğu, eğitimi göz ardı ettiği ve eğitimi değil köy yaşamını ön planda tuttuğu yönünden söylemler ortaya atılsa da; Anadolu insanının eğitime önem verdiği, ancak bu dar bakış açısı sebebiyle Anadolu halkının eğitim hususunda zorluklar yaşadığı kaleme alınmıştır. Mehmed Emin’in “Anadolu’da Maarif Nasıl Ta’ammüm Edilir ?” başlıklı yazısı ise genel itibarıyla bu durumu aktarır. Anadolu’da yaşamını sürdüren Türk halkını tanımayan ve onlarla temas etmeyenlerin halkın okumaya ihtiyaç duymadığını zannettiğini söyler. Fakat bunun aksine halkın okuma yazmaya teşne olduğunu, köylünün okul açtırabilmek için her türlü zahmete katlanıp teşebbüste bulunduğunu vurgular (Anadolu Mecmuası, Sy. 2, s. 55). Bununla birlikte yazar, halkın mevcut olan maarif usulünden memnun olmadığını, mevcut usulü kendisine yabancı gördüğünü şu şekilde dile getirir:

“İyi bir tetkikte bulunacak olursak görürüz ki halk okumak yazmak istiyor, fakat öteden beri takip edilen maarif usulünden de memnun değildir. Çünkü kendi hayatına uygun ve faydalı görmüyor. Fakat nasıl olması lazım geleceğini bilmediği için arzusunu da bittabi müspet olarak ifade eyleyemiyor.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.55)

M. Emin, halkın eğitim ve öğretim ihtiyacını içten içe hissedip bunun gerekliliğini bildiğinden ve eğitim-öğretimin yürütülebilmesi için çaba sarf ettiğinden fakat bunu yalnızca kendi çabalarıyla başaramadıklarından bahsetmiştir. Halk, eğitimin aslı bir ihtiyaç olduğunun farkındadır. Fakat var olan eğitim sistemi halkın ihtiyaçlarını karşılamadığından, burada yanlış giden bir hususun varlığını görmektedir. Yazının devamında: “Niçin halk eski maarif sistemine karşı teveccühkâr değildir? Bunun esbâb-ı müteaddidesi var. Bir kere maarifin istihdam ettiği hocaların kendine lâzım gelen malûmatı veremediğine kanidir. Bunların okutup yazdırdığı çocuklar amelî hayatlarında kâfi semere istihsal eyleyemiyorlar. Köylere

gönderilen iki nevi hoca vardı. Bunların bir kısmı sarıklı muallimlerdir ki, çocuklara bir şey öğretmediğini halk biliyor. Fesli hocalar ise ekseriya köylünün hayatına tamamen bigâne oldukları için çocuklara lâzım olan malûmatı vermiyorlar. Evvelki sene bir köylü gönderilen hocalardan şöyle şikâyet ediyordu:

‘-Sarıklı hoca geldi, çocuklarımıza bir şey öğretmedi. Şehre gittik. Sarıksız hoca istedik. Geldi. Kâğıtları kestirerek tavuk, horoz yaptırdı. ‘Bunlar ne işe yarar?’ diye sorduk. ‘-Çocuk bu sayede tavuğun şeklini öğrenir.’ diye cevap verdi. Hâlbuki bizim çocukların tavuğu resimden öğrenmeye ihtiyacı var mı? Onu daima gözü önünde görüyor.’ Hulâsa halk maarif tarzında ihtiyacından uzaklaşma görüyor, bir faydasızlık buluyordu. Diğer cihetten maarif teşkilâtı hayata uygun değildi. Maarifin usulü şehirde ve köyde aynı tarzı hâkim kılıyordu. Hâlbuki öyle köyler vardı ki, orada çocuğun senenin sekiz ayını tahsil devresi içinde geçirmesine imkân yoktur. Babası çoban veya çiftçi olan çocuk bizzarure ailesinin maişetine yardım edecektir. Köylerin iktisadî hayatı inkişaf edinceye kadar öyle elastiki bir maarif sistemi lazımdır ki, çocuk babasına yardım etmekle beraber kendisi için lâzım gelen asgarî malûmattan mahrum kalmamasın. Mektep muallimleri, maarif müdürleri ekseriya talimatnamenin dar metinlerinde tevakkuf ettikleri için maarif sistemine bir türlü elastikiyet veremediler.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.55-56)

M. Emin, yukarıdaki kısımda halkın eğitim-öğretime yönelik algısı ve halkın gözünde bu hususta var olan noksanlıklar üzerine oldukça önemli tespitlerde bulunmuştur. Özellikle eğitim-öğretim planlamasının köyler ve şehirlerde yaşayan öğrenciler için standart planlanması hususu oldukça dikkate değerdir. Hakikaten bugün dahi Çukurova gibi tarımın ağırlık kazandığı bölgelerde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan ailelerin çocukları okul-aile çatışmasını yaşamakta, aileleri ile okul arasında tercih yapmak durumunda kalmaktadırlar. Diğer yandan halk; eğitimdeki tutarsızlığın içinde boğuşurken, evlatlarının da isyankâr bir şekilde yetiştiğini gözlemler. Şehirden gelen bir öğretmen köy hayatına hakim değilken, köy hayatına hakim olan bir öğretmen ise şehirdeki eğitimin gerisinde kaldığının bilincinde değildir. Halk, mevcut dönemde eğitim ve öğretim hususunda bu tarz çelişkilerin ve verimsiz sonuçların farkındadır. Buna rağmen bu eksikliklerin hükümetçe fark edilememesi, fark edilmişse de ortadan kaldırılması yönünde bir çaba gösterilmemiş olması ve sorumluluğun tamamının halka yüklenmesi doğru değildir.

Diğer taraftan yazar, bu yazısında şehir tedrisatındaki noksanlıkların da kökenine inmeye çalışır. Özellikle kuvvetimizi aşacak derecede okul açmaya çalışıldığını vurgulayarak bunu temel problem olarak ifade eder. Yazara göre iyi bir maarif adamı, sahip olduğu bütçeyi

düzgünce hesap eder ve ihtiyaç doğrultusunda ölçülü bir şekilde harcama yapar. onları layıkıyla taksim eylemeye muvaffak olandır (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.56).

M. Emin; Türk milletinin zannedilenin aksine eğitimi göz ardı etmediğinden, bunun için şehirlerdekinden farklı olarak köylerde kendi emekleri ile okul açmak için büyük çaba sarf ettiklerinden bahsetmektedir. Aynı zamanda devlet yetkililerinin de (kaymakam, vali) bunun için çaba sarf ettiği âşikârdır. Fakat halk, devletin uygulamış olduğu eğitim usulünden memnun değildir. Çünkü halk, başta öğretmenlerin gerekli bilgiyi veremediğini düşünür. Bunun sebebi ise verilen bilginin uygulamaya dayanmamasıdır. Yazıda aktarılan: “Hoca geldi, kağıtları kestirerek tavuk, horoz yaptırdı. Bunlar ne işe yarar? diye sorduk. Çocuk bu sayede tavuğun şeklini öğrenir, diye cevap verdi.” kesiti buna örnektir. Çünkü köyde yaşayan bir çocuğun tavuğun şeklini kâğıttan öğrenecek olması mantık dışıdır. Çocuk bunu her gün canlı olarak görmektedir. Anadolu halkının da tam olarak aktarmak istediği şey budur. Eğitimdeki ihtiyaç var olanın öğretilmesi değil, imkan dahilinde olmayan fakat öğrenilmesi oldukça mühim olan bilginin çocuklara aktarılması gerekliliğidir. Öyle ki, köydeki eğitim ile şehirde alınan eğitimin farklı olması büyük bir kırımdır. Köyde yaşayan çocuğun teorik bilgiyi ihtiyacı doğrultusunda kullanamaması, şehirdeki çocuğun ise köy yaşamında var olan temel bilgiye sahip olmaması eğitim sistemindeki tutarsızlığı ortaya koymaktadır. Burada yalnızca halkın çabalaması da yeterli değildir. Devlet bu hususta ikiliklerin ortadan kalkması için eğitim sistemini yeniden düzenlemeli, öğretmenlerini de bu hususta yetiştirmelidir. Geleceğimizin teminatı olan evlatlarımız tutarlı ve donanımlı bir eğitim alarak bilinçli bir şekilde yetiştirilmelidir.

Özetlemek gerekirse; Anadolu halkının eğitime önem vermediği yönündeki düşüncenin aksine, Anadolu halkının eğitime oldukça önem verdiği; fakat eğitim sisteminin tüm coğrafyaya uygun olmaması ve bu hususta öğretmenlerimizin yetersiz olması sebebiyle eğitimde ciddi sorunların yaşandığı aktarılmıştır. Halkın, çocuklarının eğitim almasını istediği; ancak şehir ve köyler için farklı eğitim sisteminin uygulanmasından dolayı Mehmet Emin, eğitim sisteminin toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu hususta devletin eğitim politikasında değişikliğe gitmesi ve öğretmenlerini de buna göre yetiştirmesi gereklidir.

Necip ASIM [YAZIKSIZ], Harflerimiz

Necip Asım, “Harflerimiz” adlı yazısına bir nevi sitemkâr bir şekilde başlayarak şöyle söyler: “Zâhirî veya hakikî olsun bizde her inkılap hareketinin akabinde harflerimizin tebdili mevzubahis oluyor. Kim bilir nasıl bir fikir ile birkaç kişi teceddüdperverlik perdesi arkasında saklanarak Türkçemizi şimdiki harflerimiz yerine Latin harfleriyle yazmamızı tavsiye ediyor. Bizce bu mesele hakkında ulu orta fikir beyan etmenin faydalı olması melhuz değildir. Bilakis lisaniyat ile alakadar olmayanların bu hususta şakşaka etmeleri biraz da nâ-becâdır. Harflerimizin tebdil veya ıslahı düşünülürken en evvel lazım olan cihet ihtisasa hürmettir. Mütihazsıs olmayan bir kimsenin harflerimizin şekil veya kıyafetine dair dermiyân edeceği iddiada bittabi hakikatin yeri yoktur. Onun için biz harflerimizin tebdil veya ıslahını ilmi bir mevzu halinde tetkike taraftarız.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.68)

Yukarıda yer verilen kısımda Necip Asım’ın alfabe değişikliği hususundaki görüşleri yer alır. Bütün harflerin tek bir çıkış noktası olduğunu söyleyen Necip Asım, uzun yıllar boyunca kullanıla gelen harflerin kaldırılması fikrine pek olumlu bakmamakta, Osmanlı alfabesinin korunması ve ıslah edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak bununla birlikte alfabenin tebdili konusunun tartışılabileceğini ifade eder. Bu konu hakkında bilgisi olan veyahut olmayan herkesin bir fikir üretiyor oluşundan da rahatsızdır. Alfabe değişikliği ile ilgili konunun özellikle lisaniyat (dil bilimi) ile ilgili uzmanlar tarafından tartışılması gerektiğini ve bir karar alınacaksa uzman kişilerin görüşü doğrultusunda alınmasının elzem olduğunu vurgular. Tüm harflerin tek bir çıkış noktası varsa, bunun tamimiyle yok sayılıyor oluşu da ona göre doğru değildir. Yazısının devamında ise Necip Asım:

“Şarklılar, yani İbraniler ve onları takiben Araplar sâiteleri hareke ve farklı harfleri nokta ile göstermişlerdir. İranîler, Arap harflerini kabul ettikleri vakit bunların arasına kendi lisanlarında bulunan “p, ç, j, g” harflerini ilâve etmişlerdir. Biz Türkler Arap harflerini almışız. Fakat lisanımızın bünyesine uydurmamışız.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.68)

“Harflerin menşe ve tekâmülü hakkında verdiğimiz bu pek kısa izahattan sonra bizim harflerimizin tebdil ve ıslâhı meselesi üzerinde durabiliriz. Harflerin menşei bir olduğuna nazaran Türkçemizi Latin harfleriyle yazmak istemek manasız bir teşebbüs hâlinde görünür. Mamafih bugün kullandığımız harfler de lisanımızın hususiyetine göre ta’dil ve ıslâh edilmelidir. Mesela elif harfini Garplılar gibi A diye telaffuz etmeliyiz.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.69)

“Harflerimizde bunlar ve bunlar gibi ta’dilat yapacak olursak lisanımız bütün hurûf-ı savtiyesine mâlik olur. Bunun için sanatında mâhir bir hattat ile mâhir bir harf dökümcüsünün bir araya gelip bu şekilleri ihzâr ve tespit etmeleri kâfidir. Elifbamız bu suretle tanzim edilirse ölmek, üzme, utanmak, oruç kelimelerindeki elifler kalkacak ve yerine tayin olunan sâit harfler gelecektir.” (Anadolu Mecmuası, Sy.2, s.69)

“Harflerimiz” yazısında Necip Asım; bir nevi bir serzenişte bulunarak yazısına başlar. Alfabe değişiminin sık sık gündeme geldiği o dönemde, bu durum için herkesin bir fikir öne sürmesinden şikâyet eder. Eğitim ve eğitim sisteminde kopuklukların olduğu bu dönemde, herkesin fikir üretiyor olması durumu daha da zorlaştırmaktadır. Necip Asım’a göre bu konu, işin uzmanları tarafından tartışılmalı, değerlendirilmelidir. İkiliklerin ve eğitim sisteminde tutarsızlıkların olduğu bu dönemde herkesçe fikir üretiliyor oluşu da oldukça tehlikelidir. Türk dili tarihçisi olan Necip Asım’ın fikri ise şu yöndedir:

Necip Asım, alfabenin tamamen değiştirilmesinden ziyade mevcut alfabenin halk tarafından bilinen ve benimsenen yapısının korunarak ıslah edilmesinden yanadır. Ona göre alfabe, sadece dildeki sesleri göstermek için kullanılan işaretler sisteminden ibarettir. Dolayısıyla aslında halk tarafından bilinen ve benimsenen mevcut alfabenin korunması fikrinin makul ve mantıklı bir yaklaşım olduğunu ifade eder. Yıllardır kullanılagelen alfabenin tamamen değiştirilmesi ona göre oldukça zordur ve kullanılmakta olan alfabenin getirmiş olduğu birikimi de yok etmektir. Bundan dolayı Necip Asım öncelikle alfabenin temeline değinir. Sonrasında diğer milletlerin Arap alfabesini nasıl lisanlarına uyarlayarak kullandıklarından bahseder. Fakat bizim Arap alfabesini lisanımıza uyarlamadan direkt kullanıyor oluşumuzun yanlış olduğunu vurgular. Harflerin Türk dilinin ses bilgisi özelliklerine göre bir hattat titizliğiyle şekillenmesinin doğru olacağı düşüncesindedir. Kullanılan alfabe dilimizin dil bilgisi kurallarına göre şekillenmeli ve kendi alfabemiz bu temelde kurulmalı fikrini benimsemektedir. Bilhassa her milletin kendine özgü bir lisanı ve dil bilgisi olduğundan, yeni bir alfabe kabul edilmesi durumunda, mevcut dil bilgisi kuralları göz ardı edilmeden, alfabenin ve lisanın doğasına uygun olarak düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu bakış açısı, alfabenin sadece bir yazı aracı değil, aynı zamanda dilin ve kültürün korunmasındaki önemli bir unsur olduğunu da ortaya koyacaktır.

ANADOLU MECMUASI, SAYI 3

Mehmed EMİN, Son Heyet-i İlmiye

Mehmed Emin, bu yazısında okulların eğitim programları için öğretmenlerin ve müdürlerin sunmuş olduğu görüşlerden bahsetmektedir Genel anlamıyla eğitim sisteminden, eğitim sistemindeki doğru ve yanlışlardan, eğitim hususunda ortaya koyulan fikirlerden ve eğitimin önündeki engellerden bahsedilen bu yazıyı kaleme almıştır. Yazıda mevcut eğitim sistemi için Ankara’da öğretmenlerimizin, müdürlerimizin bir arada olduğu bir toplantı düzenlendiği ve bu toplantıda konuşulanlar, alınan kararlar ve düşünceler Mehmet Emin tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Bir defa gördüm ki, maarif meseleleri üzerine düşünenlerin fikirleri arasında derin bir ihtilâf yok. Mektep hayatında muallim veyahut müdür olarak hizmet eden, tecrübeleri üzerine düşünmeye muktedir olanların maarifte takibini lâzım gördükleri yol aynıdır, teveccüh eyledikleri gaye birdir. Dertleri söylerken hepsi aynı şeyi ifade ediyorlar. Fikirlerdeki bu ittihad çok kuvvetli bir irade tevlid etmeli değil midir? Herkes gayede, takibi lazım elen yolda müşterek olunca kuvvetli bir maarif hareketi doğması lazım gelmez mi? Ben heyet-i ilmiyeden ayrılırken kendi kendime bu suali soruyordum. Mademki aynı yolu, aynı gayeyi düşünüyoruz, madem ki isteklerimizde bu kadar vahdet var; niçin arzu ettiğimiz kuvvetli bir maarif hareketi vücuda gelemiyor?.. Eğer arzularımız kuvvetli bir irade tevlid ediyorsa bunun tezahürünü kuvvetli bir irfan şeklinde görmemeli miyiz? Bana öyle geldi ki, kuvvetli faaliyetimize mâni olan tabî müşkülâtı düşünmekten ziyade manevi sebepler var. Bunlardan biri, bence en mühimi şüphedir. Bu şüphe takibi icap eden yolda değil, gayede değil, fakat nefsimize, başkalarına karşı beslediğimiz histedir. Müştereken bu yolu takip etmeliyiz, diyoruz. Müştereken gayemiz bu olmalı, diyoruz. Fakat kendi kendimizi murakabe ettiğimiz zaman “yapamayacağız” hükmünü de veriyoruz. Ne için diye sorarsanız derhal şu cevabı buluyoruz: ‘Bu kararlara bakma, bu tezâhürata bakma, yapamayacağız, yaptırmayacaklar...’ Herkes böyle söyler, fakat emsaliyle sabit, kimse bunu takip eylemez.” (Anadolu Mecmuası, Sy.3, s.121-122)

Mehmed Emin, öğretmenler ve müdürler arasında eğitim hususunda fikir birliği olmasına rağmen, bu ortaklığın sağlam bir eğitim – öğretim anlayışına dönüşmemesinin sebebini; “yapamayacağız, yaptırmayacaklar” düşüncesinde olduğunu vurgular. Ortak hedef ve fikirler mevcuttur fakat bunun önünde farklı engellerin çıkacağı da öğretmenler tarafından kesindir. Bu engelleri aşarak gerekli eğitim yöntem ve metotları benimsenmiş olduğunda ise, bazı

öğretmenlerimizin benimsemiş olduğu düşünce tarzı bu duruma ket vurmaktadır. Örneğin: “Öyle muallimler biliyorum ki, devam eyledikleri mektepte değiştirilmesi lâzım gelen işlerden bahsedildiği zaman:

-Ben ona karışmıyorum, dersimi verip çıkıyorum, deyiverirler. Bunlar mesleğin hodgâm zümresidir. Daha doğrusu bunlar için mensup oldukları mesleğin şerefi, gayeye erişmek azmi yoktur. Onlar için muallimlik sadece bir vasıta-i maişettir. Halbuki maarif işi yalnız bir vasıta-i maişet olmamalı, o mesleğe girenler bir gayenin istihsalı için kendinde fedakârlık duymalıdır. Bunu duyunca artık ne nefsenden ne başkalarının samimiyetinden şüphe edebilir. Çünkü hissettiği azim ile nefesine hakim olacağı gibi etrafındaki meslek arkadaşlarını gayesine doğru sürükleyebileceğine inanır. Muallimlerin toplu bulunacakları her yer, mektep hayatı, muallimin cemiyetleri bu ruhu vermeye çalışmalıdırlar.” (Anadolu Mecmuası, Sy.3, s.122)

M. Emin Son Heyet-i İlmiye adlı yazısında, yeni eğitim programı için katıldığı son toplantıda, şunlardan bahseder:

Yazar, fikirlerini ortaya sunan öğretmenlerin ve müdürlerin düşünce ve fikirlerinin temelde birbirlerinden farklı olmadığını aktarır. Ortaya koydukları fikirler birdir. Eğitim ile ilgili problemleri söylerken, hepsi aynı şeyi ifade etmektedir. Fakat Mehmed Emin şunu düşünür: “Hepimiz aynı gayede isek neden daha sağlam bir eğitim sistemi ortaya koyamıyoruz?” Bu sorunun peşinden koşan yazar, ilk olarak şüpheden bahseder. “Takip edilecek yolun bilinmesi, eğitim anlamında ortak gayemizin açıkça biliniyor oluşuna rağmen ‘yapamayacağız’ hükmüne varıyoruz.” der. Bunun temelinde ise “yapsak bile yaptırmazlar” korkusu yatmaktadır. Bu durumu ise yazısında şöyle ifade etmiştir: “Bu kararlara bakma, bu tezahürata bakma, yapamayacağız, yaptırmayacaklar...”

Bu duygu ve düşüncenin bizi kımıldatmadığını gören M. Emin; “Neden böyle olduk? Neden başkalarının samimiyetine inanmıyoruz?” sorularıyla sonuca varmaya uğraşır. Ve görülür ki eğitim sisteminin daima zikzaklar çizmesi, sık sık sistemin değişmesi, eğitime uygun olmasa bile bazı kararların uygulanıyor oluşu eğitimcileri bu kararsızlığa itmiştir. Böyle bir durumda ise öğretmenler, kuvvetli bir faaliyette bulunamamaktadır. Çünkü ferdi duyguların hâkim olduğu sistem, eğitimin kuvvetli bir hale gelmesine engeldir.

Mesleğinin kutsallığının farkında olan bir öğretmen ise şahsını değil, nesillerin geleceğini düşünmelidir. Fedakâr olmalı, hem gelecek nesiller için hem de sağlam bir eğitim sistemi için çabalamalıdır. Bir de mesleğinin verdiği kutsallığın farkında olmayan şöyle öğretmenler de vardır: “Ben sisteme karışmadan, bana verilenle dersimi aktarırım.” Bu oldukça acı bir

durumdur. Hâlbuki eğitim sadece derse girip çıkmak değildir. Doğrusunu yanlışını ele almak, eleştirel düşünceyi öğrenmek ve öğretmektir. Yalnızca böyle bir durumda sağlam bir eğitim sistemine ulaşılabilir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” nesiller yetiştirebilmek adına korkmadan adım atmalı ve gereken çabayı göstermelidir. Sağlam bir gelecek sağlam nesiller sayesinde var olacaktır.

ANADOLU MECMUASI SAYI 4

On iki yazının yer aldığı Anadolu Mecmuasının dördüncü sayısında, Anadolu'nun iklimi, Anadolu'nun fethi, tasavvufi halk edebiyatı, Musul ve gurbet gibi konularda yazılan yazılarla karşılaşmıştır. Dil, eğitim ve alfabe ile ilgili yazı tespit edilememiştir.

ANADOLU MECMUASI SAYI 5

Anadolu Mecmuasının beşinci sayısında toplam on dört adet yazı bulunmaktadır. Necip Asım [Yazıksız], Mehmed Emin, Hilmi Ziya [Ülken], Necip Fazıl [Kısakürek] gibi yazarların yazılarının bulunduğu bu sayıda dil, eğitim ve alfabe ile ilgili bir yazı tespit edilememiştir. Bu sayıda daha çok şiirler ve Anadolu ile ilgili yazılar yer almaktadır.

ANADOLU MECMUASI SAYI 6

İrfan NABİ, Anadolu Cumhuriyeti'nin Maarif Mefkûresi

İrfan Nabi “Anadolu Cumhuriyeti'nin Maarif Mefkûresi” adlı yazısında Anadolu'nun asıl sahibinin Anadolu halkı olduğunu vurgulayarak, bir halkın eğitim hakkının yabancılar tarafından nasıl elinden alındığından ve geri kazanılması için verilen mücadeleden bahseder ve Celal Nuri Bey'in bir makalesinden hareketle konuya açıklık getirir: “Celal Nuri Bey'in bir makalesinde yazdığı gibi 1 Teşrinisânî [1]338 [1 Kasım 1922] inkılabından sonra yalnız sultanın giydiği tacı Türk milletinin her ferdi giymiştir. Şimdi bu devirde her Türk bir sultandır. Celal Nuri Bey'in haddizatında pek doğru olan şu fikirleri yalnız şu şartla bir kıymet kazanabilir: Her Türk sultan olduğunu hissetmek ve bilmek lazımdır. Bu gayenin husulü için de her Türk'ün bu gayeyi, bu mefkureyi anlayabilecek derecede bilgisi olmak icap

eder. Aksi takdirde hükümetin şekli nasıl olursa olsun hâkim olan kuvvet ‘istibdat’tır.’(Anadolu Mecmuası, Sy.6, s.250)

1 Kasım 1922 yılında halifeliğin kaldırılmasıyla her Türk kendi kendini yönetme hakkına sahip olmuşsa da altı yüz yıldır halife tarafından yönetilen bu millet, bu yönetimi nasıl gerçekleştireceği bilgisine sahip değildir. Bu durumu İrfan Nabi “Türk milletinin eğitim öğretim hakkı elinden alınmıştır.” Şeklinde yorumlar. O, yazısında bu milletin öz evlatlarının tamamen ezildiğini ve kaderlerinin birkaç kişinin elinde hâkim kılınmasının yanlışlığını aktarır. Bu durumda ise maddi ve manevi olarak en büyük yıkıma uğrayan Anadolu halkı olmuştur. Kadınlar, erkekler, çocuklar cahil bırakılmış; eğitim hakları elinden alınmıştır. Yazının devamında ise İrfan Nabi, istibdatçıların ve Meşrutiyetçilerin bütün amaçlarının Anadolu’yu istedikleri gibi kullanmak olduğunu; bu amaç doğrultusunda Anadolu’yu okutmamayı, câhil bırakmayı etkili bir yol olarak gördüklerini ifade eder. Çünkü insanı harekete geçiren fikirdir, düşünme kabiliyetidir. Okuma, eleştirel düşünme ve sorgulama yeteneklerinden mahrum bir insan, elbette içinde bulunduğu sıkıntılı durumları sorgulayamayacaktır. İşte bu engellemeler sonucunda câhil bırakılan Anadolu halkı, Yemen, Trablus gibi pek çok yerde yabancıların saltanatlarını sürdürebilmesi için kanını dökmüş, canını feda etmiştir (Anadolu Mecmuası, Sy.6, s.251).

“Her nasıl olduysa bu asil millet kaybettiği ‘Anadolululuk şuurunu’ bulduğu 23 Nisan [1]336 [23 Nisan 1920] tarihine kadar bu unutkanlığın cezasını bol bol çekti. İşte 23 Nisan[1]336’dadır ki, yabancıların her nevi telkinâtına rağmen altı yüz seneden beri varlığını kavrayan çemberin kilidinin anahtarı sa’yde olduğunu öğrendi.” (Anadolu Mecmuası, Sy.6, s.251)

Eleştirel bir üslupla ele alınan bu yazıda, bir milletin akıbeti gözler önüne serilirken; yaşananlar ve yaşananlar hakkındaki düşünceler dile getirilmiştir. Bu süreçte Türk milletinin vatanın refahı için gösterdiği çabadan, vatan toprağı için şehit oluşundan, vatani için verdiği mücadeleden bahsedilmiştir. Anadolu’nun asıl sahibinin Anadolu halkı olduğu vurgulanarak, bir milletin eğitim hakkının elinden alındığının ve bu hakkın kazanılmasının 23 Nisan 1920 tarihinde sonuç bulduğu aktarılmıştır. 1 Kasım 1922’de yapılan inkılaplar sayesinde her Türk’ün kendi kendini yönetme hakkına sahip olduğu, ancak altı yüz yıl boyunca halife yönetimi altında olan bir milletin bu yönetimi nasıl gerçekleştireceği bilgisinden yoksun olduğunu ifade etmiştir. İrfan Nabi, Türk milletinin eğitim hakkının elinden alındığını ve Anadolu insanının hem maddi hem de manevi olarak büyük zarara uğradığını vurgular. Kadın, erkek, çocuk demeden halk eğitimden mahrum bırakılmış, halkın iradesi yok

sayılmıştır. Aynı zamanda İrfan Nabi, meşrutiyetçilerin asıl amaçlarının Anadolu'yu istedikleri gibi yönetmek olduğunu, bunun içinse halkın eğitimsiz bırakılmasının en iyi yol olarak seçildiğini belirtir. Halkın düşünme ve eleştirme kapasitesi yok edilmeye çalışılarak, başkalarının kültür ve yaşam tarzına uyum sağlayan bir toplum yaratılmak istenmiştir. Anadolu halkı ise bu süreçte öz evlatlarının yok sayılması sebebiyle büyük acılar çekmiş, savaşlarda ve müstemlekeçilerin çıkarları uğruna hayatlarını kaybetmişlerdir. Fakat yazar bu durumun 23 Nisan 1920'de "Anadolululuk şuurunu" yeniden kazandığını ve kendi kaderlerini tayin etmenin bilincine ulaştığını ifade etmiştir. İrfan Nabi yazısında yalnızca eğitim hakkının önemine değil, özgürlüğün ve iradenin de eğitimle birbirlerine bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, halkın eğitim hakkına kavuşması, kendi kaderini belirlemesi toplumsal bilincin ön koşuludur. Yazı, Anadolu halkının uzun yıllar süren ihmal ve baskı içeren dönemlerinden sonra, kendi kültürel ve eğitsel haklarını geri kazanma mücadelesinin önemini ortaya koyar ve eğitim ile özgürlüğün birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu vurgular.

ANADOLU MECMUASI, SAYI 9, 10, 11

Necip ASIM [YAZIKSIZ], "Bilenler Bilmeyenlere Öğretsın"

Necip Asım, "Bilenler Bilmeyenlere Öğretsın" başlıklı yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim alanında yaşanan eksiklikler ve bu eksikliklerin giderilmesi için sunulan fikirler, dönemin aydınlarınca tartışılmıştır. Bu aydınlardan biri olan Necip Asım ise Anadolu'da ki eğitim sorunlarına dikkat çekerek çözüm önerileri sunmuştur. Özellikle okul, öğretmen ve kitap gibi temel eksikliklerin eğitimin yaygınlaşmasını zorlaştırdığını dile getirmiştir. Öyle ki Necip Asım yazısında şunları dile getirir: "Anadolu'daki maarifin ilerlemesi için ne kadar hüsn-i niyet göstersek kolaycacık kat'i bir muvaffakiyet elde edemeyeceğimize şüphe yoktur. Çünkü mektebimiz yok, muallimimiz yok, kitabımız yok. Bu yoksulluk öyle kolay kolay doldurulamaz." (Anadolu Mecmuası, Sy.9,10,11, s.365)

N. Asım; okul, öğretmen, kitap gibi temel eksikliklerin kısa bir süre içinde giderilemeyeceğinin farkındadır. Bu gibi temel ihtiyaçların giderilmesi ciddi bir birikim ve zaman gerektirir. Bundan dolayı halkın bilgiye ulaşmasını kolaylaştıracak pratik çözümler üzerinde durur. N. Asım, Nasrettin Hoca'dan meşhur bir sözü alıntılararak işe "bilenler bilmeyenlere öğretsin" diyerek başlar. Arkasından ise fikirlerini şu sözlerle aktarır: "Fakat 'bilenler' dediklerimiz, yani biraz okuryazarlarımız buldukları köylerde, nahiyelerde, hatta kasaba ve şehirlerde nereye müracaat etsinler ki, bildiklerini ve bileceklerini bilmeyenlere

öğretebilsinler? Amerikalı terbiye mütehasısı Mister John Dewey seyyar kütüphaneler tesisini tavsiye etmişti. Ben bizim memleket için seyyar değil, nahiye veya belediye kütüphanesi namıyla sabit kütüphaneler tesisini daha muvafık buluyorum.” (Anadolu Mecmuası, Sy. 9,10,11, s.365)

“... Her nahiyede ve her belediye dairesi olan yerde bir binanın halka mahsus kütüphane için tahsisi ve hafız-ı kütüplüğüne de oradan münasip bir zatın tayini elzemdir. Bu binaları kitapla doldurmak için her nahiyenin yılda yirmi-otuz lira tahsis etmesi kifayet eder. Bu paralar Maarif Vekâletine gönderilmeli, orada telif ve tercüme heyeti tarafından şimdiye kadar -gerek devletçe gerek efratça tabedilen eserlerden- gönderilen para bedelince münasip miktarda kitap mübâyaa edilerek yerlerine gönderilmelidir. ... İşte bu suretle matbaa ve hanlarda yığın yığın durarak küflenmekte olan kitaplar memleketin en ücra yerlerine kadar gönderilmiş ve bu suretle de bilenlerin bilmeyenlere bir şey öğretmelerine vasıta tedarik edilmiş olur.” (Anadolu Mecmuası, Sy. 9,10,11, s.365-366)

Necip Asım, “Bilenler Bilmeyenlere Öğretsın” başlıklı yazısında Anadolu’daki eğitim sorunlarını ele alarak, eğitim alanında karşılaşılan eksikliklerin kısa sürede giderilmesinin mümkün olmadığını vurgular. Ona göre Anadolu’da eğitimin gelişmesini zorlaştıran en önemli sorunlar okul, öğretmen ve kitap eksikliğidir. Bu temel ihtiyaçların yokluğu, eğitimin istenilen seviyeye ulaşmasını engellemekte ve toplumun bilgiye erişimini sınırlandırmaktadır. Necip Asım, bu eksikliklerin farkında olarak bunların kısa sürede giderilemeyeceğini aktarır; çünkü bu tür altyapı sorunlarının çözümü zaman, emek ve birikim gerektirmektedir. Bu noktada yazar, toplumun mevcut imkânlarından faydalanarak eğitimi yaygınlaştırma fikrini ortaya koyar. Nasrettin Hoca’nın “bilenler bilmeyenlere öğretsin” sözünden hareketle, toplum içinde az da olsa okuma yazma bilen kişilerin bilgisini başkalarına aktarmasının önemli olduğunu savunur. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için insanların bilgiye ulaşabilecekleri ortamların oluşturulması gerektiğini belirtir. Necip Asım, bu bağlamda John Dewey’in seyyar kütüphane önerisini hatırlatarak, Türkiye için daha kalıcı bir çözüm olarak nahiye ve belediye kütüphanelerinin kurulmasını önerir. Ona göre her nahiye veya belediye merkezlerinde halka açık bir kütüphane kurulmalı ve bu kütüphanelerin başına da uygun kişiler görevlendirilmelidir. Yazar, kütüphanelerin oluşturulması için gerekli maddi kaynağın da çok büyük olmadığını, yerel yönetimlerin küçük bütçeler ayırmasıyla bu ihtiyacın karşılanabileceğini ifade eder. Toplanan paraların Maarif Vekâletine gönderilmesi ve burada oluşturulacak heyetler aracılığıyla uygun kitapların seçilip kütüphanelere dağıtılması gerektiğini savunur. Bu sayede Anadolu’nun en ücra köşelerine kadar kitaplar

ulaştırılabilecektir. Necip Asım'a göre bu yöntem sayesinde bilgi yalnızca şehirlerde değil, köy ve kasabalarda yaşayan insanlar için de erişilebilir hâle gelecek, hem de toplumun bilgiye erişimi kolaylaşmış olacaktır. Kütüphaneler aracılığıyla insanlar hem kendi kendilerini geliştirebilecek hem de bilgili bireyler çevrelerindeki insanlara öğrendiklerini aktarabilecektir. Böylece eğitim yalnızca okullarla sınırlı kalmayacak, toplumun tüm kesimlerine yayılan bir öğrenme süreci ortaya çıkacaktır. Buradaki amaç halkı bilgiye daha kolay ulaştırmaktır. Okul, öğretmen ve kitap eksikliklerinin çok fazla olduğu bu dönemde bilgi eksikliği de bir o kadar fazladır. Bundan dolayı toplumun her kesiminin bilgiye ulaşabilmesi için farklı yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DERGİCİLİK VE YAYINCILIK FAALİYETLERİ (1923-1925)

Cumhuriyet'in ilk yılları, basın ve yayın hayatının yeniden şekillendiği önemli bir dönemdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra devlet, yalnızca siyasi ve idari yapısını değil; kültürel ve entelektüel hayatını da yeniden kurmaya başlamıştır. Bu süreçte dergiler ve süreli yayımlar, hem yeni düşünce ve fikirlerin yayılmasında hem de toplumun modernleşme sürecine uyum sağlamasında önemli bir araç olarak görülmüştür. 1925 yılında dergicilik ve yayıncılık faaliyetleri, Osmanlıdan gelen basın geleneği ile Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerinin birleştiği bir alan haline dönüşmüştür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın ve yayın hayatı büyük ölçüde Ankara ve İstanbul'da şekillenmiştir. Osmanlı döneminde yayıncılık ve matbaanın merkezi İstanbul olduğundan, Cumhuriyet döneminde de bu özellik büyük ölçüde korunmuştur. Ankara ise Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti oluşundan dolayı siyasi içerikli yayımların ve resmi görüşü yansıtan dergilerin yayımlandığı bir merkez haline gelmiştir. Fakat dönem itibarıyla matbaa sayısı oldukça sınırlı ve imkânlar bugüne kıyasla oldukça kısıtlıdır. Dizgi işlemleri elle yapılmakta, baskı süreçleri ise oldukça uzun sürmektedir. Aynı zamanda basın faaliyetlerinde ithal kâğıt kullanıldığından dergi basım maliyetleri oldukça yüksektir.

Cumhuriyet'in ilk yılları itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde yayımlanan dergiler, sınırlı bir okuyucu kitlesine ulaşabilmektedir. Bu kitle ise genellikle aydın kişiler, öğretmenler, memurlar ve orta sınıftan oluşmaktadır. Okuma yazma oranının düşük olması, dergilerin geniş kitlelere ulaşmasını da engelleyen faktörler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda harf devrimi henüz gerçekleşmediğinden, yayımlar Osmanlı Türkçesiyle yapılmaktadır. Bundan

dolayı 1928'e dek yayımlanan dergiler Arap alfabesiyle basılmış ve dil açısından da Osmanlı dönemi Türkçesinin etkilerini taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılan dergiler sadece edebiyat ve kültür alanlarında değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi düşüncelerin tartışıldığı alanlar olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda dönem içerisinde yayımlanmaya başlayan Resimli Ay dergisi dönemin dikkat çeken yayınlarından olmuştur. Derginin kurucuları Zekeriya ve Sabiha Sertel'dir. Bu iki kişi, toplumsal meseleleri ele alan yazıları ve modernleşmeden yana olan görüşleriyle dönemin basın hayatında önemli bir yer edinmişlerdir. Bu dergi; kadın hakları, şehir hayatı, kültürel ve sosyal değişimler gibi hususları ele alarak, Cumhuriyet'in getirmiş olduğu yeni toplumsal anlayışı yansıtan bir dergi niteliği kazanmıştır. Diğer taraftan edebiyat dergileri de kültürel hayatın gelişmesinde rol oynamış, yayımlanmış olan şiirler, hikâyeler edebiyatın yeni yönelimlerini aktaran metinler arasında yer almıştır. Bu dönemde Yeni Mecmua gibi dergiler de etkilerini bir süre daha sürdürmüş ve yeni edebi tartışmaların yürütülmüş olduğu alanlar olmuştur. Bu dergilerde yazı yazan yazar ve düşünürler, Cumhuriyet dönemi içerisinde entelektüel hayatı şekillendiren önemli isimler olmuştur. Bu isimlerden biri Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Kaleme aldığı romanları ve makaleleriyle Cumhuriyet dönemi ideolojisini ve toplumsal dönüşümü anlatmıştır. Aynı şekilde Halide Edip Adıvar da edebi eserleriyle, siyasi ve toplumsal yazılarıyla dönemin düşünce hayatına katkıda bulunmuştur.

1925 yılı aynı zamanda siyasi gelişmelerin basın ve yayın hayatını doğrudan etkilediği bir dönemdir. Bu yılda meydana gelen Şeyh Said İsyanı, Cumhuriyet yönetimini, Cumhuriyet'in istikrarı ve güvenliği konusunda yeni önlemler almaya yöneltmiştir. İsyanın ardından çıkarılmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete basın-yayın üzerinde geniş denetim hakkı sunmuş; bu kanunlar çerçevesinde bazı gazete ve dergiler kapatılmıştır. Bu durum basın özgürlüğü açısından bazı sınırlamalar getirmiş olsa da bu dönem basını aynı zamanda Cumhuriyet reformlarının halka anlatılmasında önemli bir araç olarak görülmüştür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yayıncılık faaliyetlerini teknik ve özellikle de ekonomik koşullar önemli ölçüde etkilemiştir. Matbaalarda kullanılan makineler sınırlı sayıda olduğundan baskı süreçleri oldukça yavaş ilerlemektedir. Dağıtım ise genellikle posta hizmetleri ve demiryolları aracılığıyla yapılmaktadır. Bu sebepten dolayı dergilerin yurdun dört bir yanına ulaşabilecek şekilde dağıtım ağının kurulması oldukça zor olmuştur. Diğer taraftan ekonomik zorluklar nedeniyle birçok dergi uzun süre yayımlanamamış ve birkaç yıl içinde kapanmak zorunda kalmıştır. Bu zorluklara rağmen dergiler, kültürel hayatın gelişmesinde ve yeni düşüncelerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tüm bunların sonucunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de dergicilik ve yayıncılık faaliyetlerinin Cumhuriyet'in modernleşme sürecinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmek yerinde olur. Dergiler, edebi üretimin olduğu, toplumsal ve siyasi tartışmaların yürütüldüğü, yeni yönetimin halka tanıtıldığı, modernleşme sürecinin aktarıldığı başlıca mecralar haline gelmiştir. Osmanlı'dan miras alınan basın geleneği ile Cumhuriyet'in yeni idealleri bu yayınlarda bir araya gelmiş ve Türkiye'nin kültürel dönüşüm sürecine katkı sağlamıştır. Her ne kadar teknik imkânsızlıklar ve ekonomik sıkıntılar yaşanıyor olsa da bu dönemde yayımlanan dergiler Türk düşünce ve kültür tarihinin gelişiminde kalıcı izler bırakmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mecmualar ve gazeteler gibi süreli yayınların en önemli işlevi; ait olduğu dönemin siyasî, kültürel ve toplumsal olaylarına tanıklık etmesi ve bu hususlardaki gelişmeleri ileriki kuşaklar için muhafaza etmeleridir. Bu yayınlar sayesinde, yeni kuşakların geçmişte yaşanan toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî gelişmeler hakkında bilgi sahibi olması mümkün hâle gelir. Bu yönüyle süreli yayınlar, tarihe ışık tutan birer kaynak olarak nitelenebilir. Bu minvalde üzerinde durulması gereken önemli yayınlardan biri de ilk sayısı 1925'te yayımlanan Anadolu Mecmuası'dır. Dergi içerisinde coğrafya, tarih, dil ve edebiyat ile ilgili pek çok konuda yazılar yer almıştır.

Bu çalışmada, Anadolu Mecmuası'nda yayımlanan dil, alfabe ve eğitim ile ilgili yazılar incelenmiştir. Yapılan incelemenin amacı, o dönemde ve daha öncesinde uzun yıllar tartışıla gelen dil, eğitim ve alfabe ile ilgili hususların Anadolu Mecmuası dergisinin çatısı altında yayımlanan yazılara nasıl yansıdığını tespit etmektir. Yukarıda değinildiği üzere derginin farklı sayıları içerisinde Anadolu, Anadolu coğrafyası, Anadolu musikisi, Anadolu örfü, Anadolu'nun fethi gibi birçok konu üzerine yazılar ve şiirler kaleme alınmıştır. Dil, alfabe ve eğitim ile ilgili yazılarda ise hem eleştirel bir üslubun benimsendiği hem de yeni fikirlerin ortaya koyulduğu görülmüştür. Eğitim ve dil, basite indirgenemeyecek kadar mühim ve milletlerin geleceğini temini noktasında hayati öneme sahip iki husustur. Dolayısıyla bu iki konu üzerinde ciddiyetle düşünülmesi ve eksikliklerin tespit edilerek giderilmesi gerekir. İşte Anadolu Mecmuası'nda dil, alfabe ve eğitim üzerine yazı kaleme alanların yaklaşımı da genellikle bu minvaldedir. Derginin çeşitli sayılarında bu hususlar üzerine yazı kaleme alan İrfan Nabi, Necip Asım, Mehmed Emin gibi yazarların yaklaşımları incelendiğinde eğitim-

öğretim hususuna ayrı bir önem atfedildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen yazarların Anadolu Mecmuası'ndaki tespit edilebilen yazıları, bu durumu ortaya koymaktadır.

1925 yılında yayımlanmaya başlayan Anadolu Mecmuası her ne kadar yalnızca on iki sayı yayımlanabilmiş olsa da, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu merkezli düşünce yapısının oluşumuna katkı sağlayan önemli kaynak olmuştur. Dergi, dönemin aydınlarının Anadolu'yu tanıma, anlamlandırma ve yeniden inşa etme çabalarının bir yansıması niteliğindedir. Bu bağlamda dergide yer alan dil, alfabe ve eğitim konulu yazılar, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Türk toplumunun karşı karşıya bulunduğu kültürel ve eğitim çerçevesindeki sorunlarına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. İncelenen yazılar, yalnızca dönemin eğitim sistemine yönelik eleştirileri ortaya koymakla kalmamıştır. Aynı zamanda yeni bir toplum inşa etme sürecinde eğitimin ve dil politikalarının nasıl şekillenmesi gerektiğine dair fikirler de sunmuştur.

Dergide yer alan yazılar incelendiğinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun eğitim bakımından ciddi eksikliklerle karşı karşıya olduğu açıkça görülmektedir. Okul, öğretmen ve kitap eksikliği gibi temel sorunlar, eğitimin yaygınlaşmasını zorlaştıran en önemli faktörler arasında yer almıştır. Bu durum, yalnızca eğitim kurumlarının yetersizliğiyle değil, aynı zamanda geçmişten devralınan eğitim anlayışının toplumun ihtiyaçlarına cevap verememesiyle de ilgilidir. Özellikle Mehmed Emin'in kaleme aldığı yazılarda, Anadolu halkının eğitime karşı ilgisiz olduğu yönündeki yaygın düşüncenin doğru olmadığı vurgulanmış, aksine halkın eğitime oldukça önem verdiği ifade edilmiştir. Ancak uygulanan eğitim sisteminin köy hayatına uygun olmaması ve öğretmenlerin köy yaşamını yeterince tanımaması sebebiyle eğitimden beklenen verimin alınmadığı dile getirilmiştir.

Eğitim sistemiyle ilgili bir diğer mühim mesele ise öğretmenlerin eğitim sürecindeki rolü ve sorumluluğudur. Mehmed Emin'in "Son Heyet-i İlmiye" başlıklı yazısında öğretmenler ve eğitim yöneticileri arasında eğitim politikalarına dair büyük ölçüde fikir birliği bulunduğu, ancak bu ortak düşüncenin güçlü bir eğitim hareketine dönüşemediği belirtilmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri olarak eğitimciler arasında yaygın olan "yapamayacağız, yaptırmayacaklar" düşüncesi gösterilmiştir. Bu durum, dönemin eğitimcileri arasında güvensizlik durumunu ortaya koymuştur. Yazara göre eğitim (öğretmenlik) yalnızca bir meslek olarak görülmemeli; aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilinciyle yürütülmesi gereken bir görev olarak değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, Cumhuriyet'in eğitim anlayışında öğretmenlere yüklenen toplumsal misyonu da açıkça ortaya koymaktadır.

Anadolu Mecmuası'nda ele alınan bir diğer önemli konu ise alfabe meselesidir. Necip Asım'ın "Harflerimiz" başlıklı yazısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıkça tartışılan alfabe değişikliği konusuna yönelik farklı bir bakış açısı ve çözüm yolu sunmaktadır. Necip Asım, alfabenin tamamen değiştirilmesi fikrine temkinli yaklaşmakta ve mevcut alfabenin tamamen terk edilmesi yerine ıslah edilerek Türkçenin ses yapısına uygun hâle getirilmesini savunmaktadır. Ona göre alfabe, yalnızca yazı sistemi değil; aynı zamanda kültürel bir mirastır. Bu nedenle köklü bir değişiklik yapılırken dilin yapısının ve geçmişten gelen birikimin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Necip Asım'ın bu yaklaşımı, dönemin aydınları arasında alfabe reformu konusunda farklı görüşlerin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Eğitim meselesiyle ilgili dikkat çeken bir diğer görüş ise Necip Asım'ın "Bilenler Bilmeyenlere Öğretsin" başlıklı yazısında ortaya koyduğu önerilerdir. Yazara göre Anadolu'da eğitimin yaygınlaşmasının önündeki en büyük engellerden biri, eğitim kurumlarının ve öğretmenlerin yetersiz oluşudur. Bu eksikliklerin kısa sürede giderilmesinin mümkün olmadığını düşünen Necip Asım, toplumun mevcut imkânlarından faydalanarak eğitimi yaygınlaştırma fikrini savunmuştur. Bu bağlamda her nahiye ve belediye merkezinde halk kütüphanelerinin kurulması gerektiğini önermiştir. Bu öneri, yalnızca eğitim kurumlarının yetersizliğine çözüm üretmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumun kendi kendini geliştirebileceği bir öğrenme ortamı oluşturmayı da hedeflemiştir. Bu düşünce, Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplum temelli eğitim anlayışının gelişmeye başladığını göstermektedir.

İrfan Nabi'nin "Anadolu Cumhuriyeti'nin Maarif Mefkûresi" başlıklı yazısı ise eğitimi yalnızca bireysel gelişim açısından değil, aynı zamanda toplumsal özgürlük ve siyasi bilinç açısından da değerlendirmektedir. Yazara göre bir milletin kendi kaderini tayin edebilmesi, ancak eğitilmiş bireylerden oluşan bir toplumla mümkün olabilir. Uzun yıllar boyunca eğitimsiz bırakılan Anadolu halkı, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kendi geleceğini belirleme hakkına kavuşmuştur. Ancak bu hakkın gerçek anlamda kullanılabilmesi için halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet'in eğitim politikalarının temelinde yer alan "bilinçli yurttaş" yetiştirme hedefiyle de örtüşmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Anadolu Mecmuası'nda yayımlanan dil, alfabe ve eğitim konulu yazılar Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk toplumunun modernleşme sürecinde karşı karşıya bulunduğu temel sorunları ortaya koymaktadır. Dergi yazarları, Anadolu'nun eğitim

bakımından geri kalmışlığını yalnızca bir eleştiri konusu olarak ele almamış; aynı zamanda çözüm önerileri de geliştirmiştir. Bu yazılar, dönemin aydınlarının Anadolu'nun kültürel ve eğitsel gelişimine yönelik duyarlılığını açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, Anadolu Mecmuası Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Anadolu merkezli düşünce hareketinin önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Dergide yer alan yazılar, yalnızca dönemin eğitim ve dil politikalarına dair tartışmaları yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda yeni bir toplum inşa etme sürecinde eğitimin ve dilin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Eğitim sisteminin toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi, öğretmenlerin toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, halkın bilgiye ulaşmasının kolaylaştırılması ve dil meselelerinin bilimsel temelde ele alınması gibi düşünceler, Cumhuriyet'in eğitim ve kültür politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yönüyle Anadolu Mecmuası Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlamak amacıyla kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Demir, Ş. (2010). *Cumhuriyet Dönemi Türk Basını (1923-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dikmen, B. A. (2016). *Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve Basın*. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 19 (1), 45-70.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, A.; İzgöer, A. Z. (haz.). *Anadolu Mecmuası*, Sayı 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Uçman, A. (1991). *Anadolu Mecmuası*. TDV İslam Ansiklopedisi C. III s. 144-145, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BÖLÜM 3

BİR EĞİTİMCİ OLARAK HASAN BASRİ ÇANTAY

Zeliha KAPUKAYA¹

¹ Dr., Balıkesir Üniversitesi Balıkesir MYO zkapukaya@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Meşrutiyet döneminde başladığı basın-yayın ve ilmî faaliyetlerini hayatının sonuna kadar sürdüren Hasan Basri Çantay, geniş kitlelerce “*Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*” adlı Kur’an tercümesi ile bilinir. Çantay’ın İslami ilimler ile ilgili çalışmalarının yanında edebiyat, tarih ve diğer sosyal alanlarla ilgili eserleri de bulunmaktadır. Çantay ile ilgili çalışmalar daha çok onun İslami ilimler ile ilgili eserleri üzerindedir. Hayatında eğitimciliğe hiç de azımsanmayacak derecede mesai harcamış ve çalışmalarında eğitimi bir amaç olarak görmüş Çantay’ın eğitimciliği üzerinde yeterince çalışma bulunmamaktadır. Öncelikle şahsiyetinin bu yönünün ortaya çıkarılması, Hasan Basri Çantay’ın daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

1. Hasan Basri Çantay ve Eğitim Hayatı

Hasan Basri Çantay (1887-1964), İslami ilimler sahasındaki çalışmaları ve gazeteciliği ile tanınmış çok yönlü bir şahsiyettir. Dil, edebiyat, tarih, hukuk ve diğer sosyal ve kültürel alanlarda önemli sayıda eser ve yazı neşreden Çantay, aynı zamanda bir Kuvayımillîye kahramanı ve Cumhuriyet Dönemi siyaset adamıdır.

II. Meşrutiyet Döneminde başlayan Çantay’ın yazı faaliyeti, hayatının sonuna kadar aynı yoğunlukta devam etmiştir. İslami ilimler ile meşguliyetinin yanı sıra yazarın Balıkesir’de başlayan ve uzun bir süre devam eden gazeteciliği, Çantay şahsiyetinin önemli bir tarafıdır. Çantay; *Yıldırım, Nasihat, Karesi, Doğru Söz, İzmir’e Doğru, Zaferi Millî, Türk Dili, Balıkesir Postası, Balıkesir Adalet* gibi Balıkesir gazetelerinde gerek yöneticilik gerekse de yazarlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Çantay’ın gazetecilik faaliyeti içinde kendi çıkardığı ve Millî Mücadele Dönemi’nin önemli yerel gazetelerinden *Ses* gazetesi, onun yazı hayatında bir dönüm noktasıdır. Çantay’ın siyasi hayatını şekillendiren ve yazarı Kuvayımillîye kahramanı olmasına sebep olan olaylar yine bu dönemde gerçekleşir. Ayrıca Balıkesir kökenli *Irmak, Kaynak, Gençler Yolu, Kaynak* gibi dergileri yanında *Sırât-ı Müstakîm, Sebilürreşad, Tanrıdağ, İslâm ve İslâm’ın Nuru* gibi mecmualarda da müellifin yazı ve şiirleri neşredilmiştir. Çantay’ın basılmış ve basılmamış çok sayıda telif ve tercüme eseri bulunmaktadır.¹

Hasan Basri Çantay her şeyden önce bir otodidaktır. Elbette ki farklı eğitim kurumlarında kesintili olarak da olsa formel bir eğitim almıştır. Çantay, ailevi sebeplerden ve yaşadığı dönemin özel şartlarından eğitiminde birtakım sıkıntılar yaşamıştır.

İlk olarak dönemin modern eğitim kurumlarından Balıkesir İdadisinde eğitim hayatına başlayan Hasan Basri; babasının ölümü üzerine karşılaştığı sosyal ve ekonomik zorluklardan

¹ Kapukaya, “*Hasan Basri Çantay’ın Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme*”, s.1-2.

dolayı okulunu yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olumsuz duruma rağmen Balıkesir mutasarrıflarının maddi ve manevi destekleri, şehrin oldukça iyi durumdaki kültürel ve ilmî ortamı, ilme karşı derin merakı olan Hasan Basri Bey'in yetişmesinde etkili olmuştur.

Hasan Basri, 1898 Balıkesir depremi sonrası yıkılan Zağnos Paşa Camii'nin 1903 yılında dönemin Balıkesir mutasarrıfı Ömer Âli Bey tarafından onarılması münasebetiyle mutasarrıfa bir tezkere ve elli beyitlik manzume yazar. Bu manzume, müellifin çeşitli sebeplerle Balıkesir İdadisinde yarım bıraktığı eğitimine devam etmesine fırsat tanıyacak kapının açılmasını sağlamıştır.² Zira manzume dolayısıyla mutasarrıfın dikkatini çeken Hasan Basri hem Nafia Dairesinde işe başlamış hem de Ömer Âli Bey'in izni ve teşvikleriyle Mevlevihane Medresesine devam etme imkânı bulmuştur.³

Mevlevihane Medresesi, Hasan Basri Çantay'ın bir yandan İslami ilimler sahasında eğitimini tamamladığı diğer yandan henüz çocuk yaşta olmasına rağmen ilk eğitimcilik tecrübesini yaşadığı bir kurum olmuştur. Medresede derslere başlayan Hasan Basri Bey, hocası Ahmet Naci Dede'den Arapça hocalığı teklifi almıştır. Bu teklif henüz çocuk yaşta olan müellifin eğitimciliğe attığı ilk adım olarak değerlendirilebilir. Hasan Basri, kendisine manevi babalık ettiğini söylediği hocası Mevlevihane müderrislerinden Ahmet Naci Efendi'nin ölümünden sonra son derslerini Müftü Kodanazzade Hacı Ahmet Efendi'den almıştır. Daha sonra Hasan Basri, “tekmil-i nush” ederek icazet almıştır.⁴ Hasan Basri, bir müddet Balıkesir medreselerinden Yıldırım Medresesine de devam etmiştir.⁵

Mutasarrıf Ömer Âli Bey, âlim ve şair Mehmet Ali Aynî Bey ayrıca Mümtaz Bey ve Dr. Reşit Bey gibi Balıkesir mutasarrıflarının yanında fikrî ve ilmî gelişimini sürdüren Çantay, *Nasihât, Doğru Söz ve Balıkesir* isimli gazetelerde ilk gazetecilik faaliyetlerini yürütmüştür. Bilhassa İttihat ve Terakki Partisinin Balıkesir'deki yayın organı olarak faaliyet gösteren Yıldırım gazetesinde Hasan Basri'nin gazeteci şahsiyeti şekillenmiştir.⁶

Hasan Basri'nin yetişmesinde, Balıkesir mutasarrıflarının yanında medrese dışında istifade ettiği ilim adamlarının da önemli yeri bulunmaktadır. Bu hususta Yahya Efendizade Ahmet Efendi, Bergamalı Sofu Mehmet Efendi, Minnetlerli Şafioğlu Mehmet Efendi, Bergamalı İbrahim Hoca'nın adları sayılabilir. Ayrıca Ragıppaşazade Ahmet Efendi ve Müftü

² Hasan Basri Çantay, “Kendi Kalemile Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), *Balıkesir Adalet*, nr: 732, 29 Aralık 1964.

³ Çantay, “Kendi Kalemile Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), *Balıkesir Adalet*, nr.733, 30 Aralık 1964.

⁴ Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 5. Buradaki “tekmil-i nush” ifadesi eski eğitim sisteminde kullanılan bir tabir olarak “tavsiye edilen, bir anlamda o sahanın eğitim-öğretiminde zorunlu tutulan kaynakların okunması ve eksikliklerin giderilmesi” manasında kullanılmıştır.

⁵ Çantay, “Kendi Kalemile Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), *Balıkesir Adalet*, nr.733, 30 Aralık 1964.

⁶ Aydın Ayhan, *Hasan Basri Çantay*, (Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1990), 2.

Osman Efendi de Hasan Basri'nin ders aldığı Balıkesirli âlimlerdendir. Ayrıca Balıkesir'in önde gelen şairlerinden Helvacızâde Muharrem Hasbî, Balıkesir İdadisinden hocasıdır.⁷

Kısaca Hasan Basri Çantay, yarım bıraktığı idadi eğitiminden sonra Balıkesir mutasarrıflarının destekleriyle hem memuriyete hem de gayriresmî eğitim kurumlarında eğitimine devam etmiş, şehrin ilmî ve kültürel ortamında kendini geliştirmiştir. Çantay'ın ilk gençlik yıllarından itibaren büyük bir bağlılıkla devam ettiği gazeteciliği; okuyan, gelişmeleri takip eden ve tanınan bir şahsiyet olmasında etkili olmuştur.

2. Çantay'ın Okullardaki Faaliyeti

Hasan Basri Çantay, Karesi milletvekili olarak I. Dönem TBMM'de görev yapmıştır. 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM, büyük zaferden sonra Lozan görüşmeleri sırasında artık görevini tamamladığı gerekçesiyle feshedilmiş, 1 Nisan 1923 günü yeniden seçimlere gidilmiştir. Meclisin feshiyle I. Dönem TBMM Karesi milletvekilliği sona eren Hasan Basri Çantay, Balıkesir'e dönerek eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Hasan Basri, Balıkesir'e döndükten sonraki ilk olarak 22 Eylül 1923'te Darü'l-Hilafe Mektebine edebiyat, Arapça, hitabet dersleri öğretmenliğine atanmıştır. O dönemde Karesi Şehit Çocukları Yuvası müdürlüğü de yapmıştır.⁸

Uzun süren savaşlar neticesinde şehit çocuklarına sahip çıkmak ve onları yetiştirmek amacıyla Türkiye'nin pek çok yerinde "Darü'l-Eytam"lar (Yetim Yuvaları) kurulmuştur. Bu kuruluşlardan biri de Balıkesir açılan Karesi Darü'l-Eytamıdır. Cumhuriyetten sonra bu kuruluş "Karesi Şehit Çocukları Yuvası" adını almıştır. İlk zamanlar halkın yardımı ile yaşayan bu örnek okul, daha sonra kendi içinde yetiştirdiği sanat ve meslek kollarının hizmet ve imalatı ile kendi ihtiyaçlarını karşılar duruma gelmiştir.⁹ Hasan Basri Bey, 5 Mart 1924'te yakın dostu Eminittin Bey'in Karasu (Sakarya) İmam Hatip Okulu müdürlüğüne tayin edilmesi üzerine Eminittin Bey'in kurduğu Karesi Şehit Çocukları Yuvası Müdürlüğü görevini üstlenmiştir.¹⁰

Hasan Basri, idareciliği döneminde eğitimci yönünü ortaya koyan değerli çalışmalara imza atmıştır. Okulun bazı ders kitaplarını kendisinin hazırladığı ve uzun müddet çocuklara kendi bestelediği bir İstiklal Marşı'nı okuttuğu bilinmektedir.¹¹ Hasan Basri, çocuk şiirleri ve temsilleri yazarak bunları "Mektepli Yavrularıma" adlı iki seri hâlinde çıkan kitabında yayımlamıştır. Hasan Basri'nin yazdığı çocuk şiirlerinin bazıları, kendisi ve musiki ile uğraşan arkadaşları tarafından bestelenmiştir.

⁷ Çantay, "Kendi Kalemileyle Hasan Basri Çantay" (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), Balıkesir Adalet, nr.732, 29 Aralık 1964.

⁸ Çantay, "Kendi Kalemileyle Hasan Basri Çantay" (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), Balıkesir Adalet, nr.742, 10 Ocak 1965.

⁹ Uğur, *Hasan Basri Çantay*, 39.

¹⁰ Ayhan, *Hasan Basri Çantay*, 25.

¹¹ Uğur, *Hasan Basri Çantay*, 39.

Hasan Basri, gençlik yıllarında Dr. Reşit Bey'den öğrendiği izciliğe dair gözlem ve birikimleri ile idareciliğini yaptığı Karesi Şehit Çocukları Yuvası'nda izcilik kolu kurmuş; çocuklara okutmak için "İzcilik Marşı"nı yazmıştır.¹²

Hasan Basri Çantay'ın Karesi Şehit Çocukları Yuvası'ndaki eğitimciliğinden önce bir ara serbest yazı muallimliği yaptığı bilinmektedir.¹³ 1950'li yıllardan sonra Balıkesir'le ilgisini kesmemek suretiyle taşındığı ve ölümüne kadar yaşadığı İstanbul'da ise ilmî çalışmalara odaklanan Çantay'ın yoğun olmamakla birlikte eğitim faaliyetlerine de zaman ayırdığı görülmektedir. Bu süre zarfında Çantay; İmam Hatip okullarında ders vermiş, öğrenci lokalleri, Aydınlar Kulübü gibi mekânlarda Akif'le ilgili düzenlenen programlara katılmıştır.¹⁴

Hasan Basri, Çantay'ın eğitimciliği (daha çok resmî olmayan şekilde) hayatının her döneminde yaptığı bir faaliyet olarak görülebilir. Çantay, yalnız çeşitli eğitim kurumlarında gerçekleştirdiği faaliyetlerle sınırlı kalmaz. Bilhassa Cumhuriyet Türkiye'sinin hemen hemen bütün şehirlerinde yavaş yavaş kurulan ve o dönem toplum için hayati önem taşıyan bazı sivil toplum örgütlerinin Balıkesir'de teşkilatlanması için Çantay'ın gayretleri oldukça önemlidir.

3. Çantay'ın Gazete Yazılarında Eğitim Meselesi

Basın-yayın faaliyetini halkı eğitmek için temel bir vasıta olarak gören Çantay, yazı hayatına başladığı Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyet'e kadar kronolojik olarak *Nasihât*, *Balıkesir*, *Yıldırım*, *Karesi* gazetelerinin hemen hepsinde ya idareci ya da yazar olarak görev almıştır. Bu gazeteler içinde Karesi gazetesinde I. Dünya Savaşı devam ettiği sıralarda Hasan Basri Bey'in milleti birlik ve beraberliğe, mücadeleye teşvik eden yazıları dikkati çekmiştir. "Müslümanlar Cihatta Birbirine İmdat Etmeye Mecburdur"; "Din, Namus, Osmanlılık Borcu", "Nişancılık-Atıcılık-Binicilik" başlıklı yazıları dönemin ruhunu ve ihtiyaçlarını ortaya koyan yazılardır.

Hasan Basri Çantay'ın yazı hayatının ikinci dönemine karşılık gelen Mütareke devrinde neşrettiği gazeteler, idealist bir gazeteci olarak kalemini, halkı eğitmek ve cehalete karşı savaşmak için kullandığını açıkça gösterir. Bilhassa tek başına çıkardığı *Ses* gazetesinde baştanbasa Hasan Basri'nin halkı aydınlatmak, cehalet ve ahlaksızlıkla mücadele etmek gayesi ile kaleme aldığı yazıları çıkmıştır. Örneğin; *Ses* gazetesinin yayın ilkelerini ifade ettiği "Gideceğimiz Yol" başlıklı makalesinde, gazetenin izleyeceği yolun ahlak yolu olduğunu

¹² Çantay, *Babamın Şiirleri*, (Haz. Mürşit Çantay), (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966), 14.

¹³ Çantay, "Kendi Kalemimle Hasan Basri Çantay" (Haz. Kerim Kani Akpınarlı), *Balıkesir Adalet*, nr.740, 8 Ocak 1965.

¹⁴ "Hasan Basri Çantay", *Balıkesir Adalet*, sayı:141, 17 Ocak 1963. (Gazete haberidir.)

belirtir; gençlerin ve özellikle köylülerin aydınlatılması hususundaki hassasiyetini önemle vurgular.¹⁵

Hasan Basri Çantay'ın idealist eğitimci yönünü o dönemde Balıkesir'deki genç şair ve yazarların çıkararak şiirlerini yayımladıkları dergilerdeki yazılarında da görmek mümkündür. Çantay'ın *Ülkü Edebiyatı* adlı eserinde Çağlayan, Irmak, Gençler Yolu gibi edebiyat ve gençlik dergilerinin şairlerine tavsiyeleri yer almaktadır.¹⁶

Hasan Basri Çantay, gazetecilik hayatı boyunca belirli aralıklarla eğitim içerikli yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarında okulların durumunu yakından gözlemleyen Çantay; okul, eğitimci ve öğrenci bağlamında dönemin şartlarını ve eğitim anlayışını ortaya koyan dikkate değer bilgiler vermektedir. Hasan Basri'nin tespit edebildiğimiz eğitim konulu en eski sayılı yazısı, Karesi gazetesinde "Mekteplerde Cevlan" adı ile yayımlanan beş bölümlük yazı dizisidir. Bu yazı dizisinde Balıkesir'deki 5 mektebi gezerek bu mekteplerdeki gözlemlerini dile getirmiştir. Hasan Basri, bir gazeteci olarak mektepleri gezmesinin nedenini "Mektepleri yalnız maarif müdürleri, tedrisat-ı iptidaiye müfettişleri ziyaret etmezler ya... Gazetecinin de bu işte bir alakası bir hakkı vardır. Maarifin temelini iptidai mektepleri teşkil ediyor." sözleriyle ifade etmiştir.¹⁷ Şüphesiz bu tavır, Hasan Basri'nin gazeteci ve eğitimci kimliğinin güzel bir örneğidir. Bilhassa söz konusu yazılarında dönemin eğitim şartlarına ve eğitim anlayışına dair verdiği bilgiler dikkat çeken ayrıntılarıyla birer tarihi vesika niteliği taşımaktadır.

Örnek olarak Hasan Basri, bu makale serisinin ilk bölümünde Karesi Darülmualimîni'ne bağlı bir mektep olarak açılan tatbikat mektebindeki bayrak töreni, derslere hazırlık, derslerde kullanılan materyaller, derslerin işlenişi ve öğretmen-öğrenci ilişkilerine yönelik gözlemlerini ifade etmektedir. Hasan Basri'nin dikkat çektiği hususlardan biri, modern eğitim anlayışı ile eğitim verdiği anlaşılan bu okulda yer alan öğretmen öğrenci diyaloglarıdır. Hasan Basri Bey, öğretmenlerin öğrencilerine Efendi ya da Bey gibi unvanlarla hitap ettiğini; karşılıklı saygı ve sevgi, değer verme anlayışıyla eğitim verildiğine şahit olduğunu belirtmektedir. Hasan Basri Bey öğrencilere hitap şeklini gezdiği diğer okullarda da gözlemlemiş, günümüzün eğitim sisteminde ve insani ilişkilerinde yer almasını arzu ettiğimiz davranış şekilleriyle ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Örneğin Hasan Basri'nin Kırımlılar Mektebi ile ilgili yazısında kullandığı "Yalnız bu mektepte nazar-ı dikkatimi celp eden bir şey vardır. Talebeye isimleriyle hitap ediliyordu. Talebenin benliğine karşı yapılan bu muamelenin tahsis olunması, onların izzet-i şahsiyelerine itina edilmesini muallim efendilerden pek rica

¹⁵ Hasan Basri, "Gideceğimiz Yol", *Ses*, nr:1, R 17 Teşrinievvel 1334 / M 17 Ekim 1918.

¹⁶ Çantay, *Ülkü Edebiyatı*, (Balıkesir: Türk Pazarı Basımevi, 1939), 31-33.

¹⁷ Hasan Basri, "Mekteplerde Cevlan", *Karesi*, nr. 43-90, R 1 Şubat 1331 / M 14 Şubat 1916.

ederim.”¹⁸ ifadeleri bugün de önemle üzerinde durulan “öğrenciye şahsiyet ve özgüven kazandırılması” hususuyla ilgili çarpıcı bir örnektir.

Hasan Basri'nin araştırmacı gazeteci kimliğiyle gezdiği okullardan biri de dönemin Balıkesir'inde faaliyet gösteren Hapishane Mektebi'dir. Hasan Basri, yazısında cahil kalmış memleketlerin hapishanelerinin pek kalabalık olduğunu, ilim ve marifetten hakkıyla nasibini almış olan yerlerde ise bilakis hapishanelerdeki insan sayısının azaldığını belirterek “Bir mektep açtırınız, mukabilinde bir hapishaneyi kapatmış olursunuz.” ifadelerini kullanmaktadır. Hasan Basri'ye göre bizim memleketimizde hapishaneler ahlaksızlığı ıslah etmekten ziyade memleket evlatlarının çürütmesine hizmet etmektedir. Hapishanelerin asıl amacının vücudu yıpratmaktan ziyade ahlâkı süslemek, fikirleri aydınlatmak ve çalışmaya teşvik etmek olduğunu vurgulayan Çantay, hapishanelerin sağlıklı ve ahlaki bir tarzda düzenlenerek mahkûmların ıslahının onlara ahlaki değerler kazandırılması ile mümkün olacağını belirtmektedir. Mahkûmlara sanat öğretilmesi gerektiğine dikkat çeken yazar, bu suretle çıktıklarında memleket için faydalı birer insan olabileceklerini ifade etmektedir. Hasan Basri, özellikle genç mahkûmların ıslahına çok dikkat etmek gerektiğini belirtmekte, bunları ıslah etmeden dışarı çıkarmanın topluma çok büyük zararlar getireceğinin altını çizmektedir.¹⁹ Hasan Basri'nin değindiği hususlar günümüz hapishanelerinin eğitim sorunları için de geçerlidir.

Hasan Basri Çantay, uzun yıllar edebiyat öğretmenliği yapmış bir eğitimci olarak edebiyat dersleri hakkında da bir makale kaleme almıştır. *Balıkesir Postası*'nda yayımlanan “Edebiyat Dersleri Hakkında” başlıklı makalesinde, eskiden edebiyat derslerinin edebî kaide ve gramer öğretmekle sınırlı olduğunu; Cumhuriyet döneminden sonra da edebiyat derslerinin şairlerin, ediplerin, muharrirlerin hâl tercümelerini papağan gibi ezberletmekten ibaret kaldığını belirterek bu iki yöntemin de yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Hasan Basri yazısında, son zamanlarda eline geçen bir edebiyat kitabında çeşitli şair ve ediplerin eserlerinden güzel örnekler gösterildiğini, metni açıklatan, öğrenciyi düşündüren sorularla edebiyat öğretildiğini ve bunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmektedir.²⁰

Hasan Basri köy okullarının yaygınlaştırılması konusuna kalemiyle destek vermiş bir eğitimcidir. Yine *Balıkesir Postası*'nda çıkan “Köy Okulları” başlıklı makalesinde Cumhuriyetin bir eğitim politikası olarak yürüttüğü köylülerin eğitimi ve köy okullarının yaygınlaştırılması konusunu ele alarak köylülere seslenmektedir. Köylerde ilkokulların yapımına hükümet tarafından hız verildiğini ifade eden Hasan Basri, köylülerin bu konuda çaba

¹⁸ Hasan Basri, “Mekteplerde Cevelan (5), Kırımlılar Mektebi”, *Karesi*, nr.49- 101, R 14 Mart 1331 / M.27 Mart 1916.

¹⁹ Hasan Basri, “Mekteplerde Cevelan (3), Hapishane Mektebi”, *Karesi*, nr. 46- 98, R 22 Şubat 1331 / 6 Mart 1916.

²⁰ Çantay, “Edebiyat Dersleri Hakkında”, *Balıkesir Postası*, sayı: 1258, 20 Ocak 1947.

sarf etmelerini, yardımcı olmalarını, çocuklarını okullara göndermelerini, onların bilgili ve ahlaklı evlatlar yetiştirmelerini istemektedir.²¹

Hasan Basri Çantay'ın *Sebilürreşad* Dergisi'nde de eğitim konusunda eleştiri ve görüşlerinin yer aldığı yazıları bulunmaktadır. Bunlar arasında "Maarifin Acıklı Durumu"²², "İhtisasa Kıymet Verelim"²³ başlıklarını taşıyan yazıları önemli tespitler ihtiva etmektedir. Çantay, derginin "Sözün Özü" sütununda yazdığı diğer kısa yazılarında olduğu gibi burada da meseleye dönük eleştirilerini, tespit ve önerilerini keskin bir dille ifade etmiştir. "Maarifin Acıklı Durumu" adlı yazısında bugün de tartışılan "öğrencilerin başarısızlığı ve eğitimde istenilen seviyeye ulaşamama" problemini anlatarak bu konuda araştırmalar yapılmasını tavsiye etmiştir. Hasan Basri, "İhtisasa Kıymet Verelim" başlıklı yazısında ise her alanda hayati bir öneme sahip olan ihtisas meselesini "dil ve din" meseleleri üzerinden ele almıştır. Çantay'ın bu yazısı şöyledir:

İki mevzu vardır ki haklarında amelîyat yapılması ancak derin ihtisaslara taalluk ettiği hâlde bizde herkes onlara tırpan atmaktan çekinmez: dil ve din. Birincisinin hem ihtisas erbabından tanınanların elinde ne hâle geldiğini görüyoruz. Bugün evlat ile baba birbirinin dilini anlamıyor. İkincisine gelince: Bunun üzerinde amelîyye icrasına kalkışanların evvelki zümre kadar bile ilmî ehliyet ve salahiyetleri yoktur. Bilakis bu ehliyet ve salahiyeti haiz adamların "Yapmayın, etmeyin, kıymayın!" demelerine rağmen onlar mütemadiyen ve mütemadiyen tırpanlarını işletmektedirler.

Yahu, yirminci asırdayız. Bu asırda her mevzu ve her mevzuun muhtelif şubeleri muhakkak ki ihtisas istiyor. Dil ve din gibi ictimaî kültürümüzün en mühim iki rüknü üzerinde hâkim olan bu hekim taslağı ne zamana kadar devam edecek? Maddî bir hekim taslağı ancak mahdut fertleri öldürebilir. Fakat ictimaî hekim taslakları bütün bir milletin ananesini, imanını, ahlakını, faziletini, birliğini yıkar; mahveder. Elhazer bu akıbetten!...²⁴

4. Çantay'ın Eğitim Konulu Edebî Eserleri

Yazı hayatının başlarından itibaren edebiyatla ilgilenen Çantay, şiirlerini, piyeslerini ve diğer edebî türlerdeki yazılarını dönemin gazetelerinde neşretmiştir. Klasik tabirle Hasan Basri Bey; "Sanat toplum içindir" anlayışı ile yazdığı edebî eserlerinde topluma faydalı olmayı gaye edinmiş ve üstadı Mehmet Akif'in edebî ve fikrî çizgisini devam ettirmiştir.

²¹ Çantay, "Köylü Kardeşlerime: Köy Okulları", *Balkesir Postası*, sayı: 4760, 25 Mayıs 1947.

²² Hasan Basri Çantay, "Maarifin Acıklı Durumu", *Sebilürreşad*, 1 / 10 (1948): 152.

²³ Hasan Basri Çantay, "İhtisasa Kıymet Verelim", *Sebilürreşad*, 1 / 10 (1948): 150

²⁴ Çantay, "İhtisasa Kıymet Verelim", 150.

Hasan Basri'nin büyük kısmını Karesi şehit Çocukları Yuvasını idare ettiği dönemlerde yazdığı çocuk ve gençlere yönelik şiirlerin temel amacı eğitimidir. Bu şiirler Mürşit Çantay tarafından yayımlanan "Babamın Şiirleri" adlı şiir kitabının Çocuk ve Okul Manzumeleri bölümünde yer almaktadır.²⁵ Yine aynı dönemde çocuklar için yazdığı "Mektepli Yavrularıma" adını taşıyan ve iki seri halinde yayınlanan çocuk piyesi kitabı hem çocuk edebiyatı açısından hem de ele aldığı eğitici konular nedeniyle eğitimle ilgili eserleri arasında sayılabilir.

4.1. Tiyatro Eserleri

Hasan Basri Çantay'ın, bir eğitimci olarak Cumhuriyet döneminde artan çocuk temsilleri yazma ve sahneye koyma eğiliminden etkilendiği görülmektedir. Bu etkiyi yazdığı ve çocuklarla sahnelediği piyeslerinden anlamak mümkündür. Çantay, çocuklar için *Mektepli Yavrularıma* adında iki çocuk kitabı yazmıştır. İki kitaplık bir seri hâlinde yayımlanan bu kitaplar 1927 ve 1929 yıllarında Balıkesir'de Vilayet Matbaası'ndan çıkmıştır. Geliri Karesi Şehit Yuvası çocuklarına bağışlanan bu kitapların ilki *Mektepli Yavrularıma*, ikincisi *Mektepli Yavrularıma Yeni Temsiller* adıyla yayımlanmıştır.

Mektepli Yavrularıma adlı ilk kitap iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümü *Manzumecikler*, ikinci bölümü ise *Temsiller* adını taşımaktadır. Manzumecikler bölümünde kendisine ait ve çoğunu şiir kitabına aldığı çocuk şiirleri bulunmaktadır. Temsiller bölümünde ise *Lügat Oyunu*, *En Büyük Düşmanımız*, *Tasarruf Sandığı*, *Meslek Kavgası*, *Hayat Derneği* adıyla beş piyese yer verilmiştir.²⁶ *Mektepli Yavrularıma Yeni Temsiller* adıyla yayımlanan kitabın ikinci serisinde ise *Dikkatsizlik ve Korku*, *Eden Bulur*, *İftira*, *Gamsız Köse ile Deli Turgut* gibi yeni piyesler bulunmaktadır.²⁷

Hasan Basri, yazdığı bu piyesleri, bütün eserlerini olduğu gibi, sanatını toplumun faydasına sunma düşüncesine göre hareket ederek, ilköğretim çocuklarının ve gençlerin eğitimine katkı sağlamak amacıyla yazmıştır. Bu piyesler, öğrencilerin dil gelişimine katkı sunacak, ahlaki gelişimlerini olumlu etkileyecek, doğru davranış kalıpları geliştirmelerini sağlayacak, dinî ve millî değerler kazanmalarına yardımcı olacak niteliktedir. Hasan Basri'nin piyeslerde kullandığı dil, öncelikli olarak çocuk ve gençlerin anlayabileceği derecede sade, konuşma diline yakın ve basittir. Cümleler kısa ve anlaşılırdır. Hasan Basri'nin piyesleri hem

²⁵ Çantay, *Babamın Şiirleri*, 7-23.

²⁶ Hasan Basri, *Mektepli Yavrularıma* (Balıkesir: Vilayet Matbaası, R 1343 /M.1927).

²⁷ Çantay, Hasan Basri, *Mektepli Yavrularıma, Yeni Temsiller* (Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1929).

okunmak hem de oynanmak içindir. Sahnelenmesi güç olmayan bu piyesler, bizzat Hasan Basri tarafından prova ve temsil ettirilmiştir.²⁸

Hasan Basri Çantay'ın piyesleri yalnız kendi okulunda değil, farklı şehir ve mekânlarda da sahnelenmiştir. 22 Şubat 1947 tarihli *Türk Dili* gazetesinde yayımlanan bir yazısında, *Mektepli Yavrularıma* adlı eserinden bahsederken yazdığı temsillerin Bursa gibi Balıkesir dışındaki şehirlerde defalarca sahnelendiğini ifade etmektedir.²⁹

Kısaca, çocuk edebiyatının önemli türlerinden olan çocuk piyesleri Hasan Basri Çantay'ın hem eğitimcilik hem de edebiyat hayatında önemli bir yer tutar. Çantay'ın yazdığı ve çoğunluğunu kendisinin sahnelediği bu piyesler eğitim tarihimiz açısından olduğu kadar Cumhuriyet Dönemi çocuk edebiyatı açısından da değerlendirilmesi gereken çalışmalardır.

4.2. Eğitim Konulu Şiirleri

Hasan Basri Çantay, ilk şiirlerini bir yandan klasik Türk şiirinin yaşadığı diğer yandan da modern Türk şiirinin artık edebiyatımızda yerini sağlamlaştırdığı Meşrutiyet Devri'nde yazmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'i takip eden yıllar, millî romantik duyuş tarzının edebiyatımızda belirgin olarak şekillendiği dönemdir.

Hasan Basri Çantay'ın yayımlanan tek şiir kitabında 58 manzume vardır. Bunların dışında Hasan Basri'nin en eski tarihli şiirini yazdığı 1907'den 1964 yılına kadarki 57 yıllık edebî hayatı boyunca çeşitli gazete ve mecmualarda yayımlanan şiirleri bulunmaktadır. Çantay'ın *Yıldırım*, *Nasihât ve Balıkesir* gazetelerindeki şiirlerine bu gazetelerin koleksiyonları mevcut olmadığı için ulaşılamamıştır. *Doğru Söz* gazetesinin elde mevcut nüshalarında ise Hasan Basri'nin yalnızca birkaç şiirine rastlanmıştır.

Hasan Basri'nin Balıkesir'de yayımlanan süreli yayınlar başta olmak üzere İstanbul'da yayımlanan birtakım mecmualarda da şiirleri çıkmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Hasan Basri Çantay'ın şiirleri kronolojik olarak *Doğru Söz* (gazete-Balıkesir), *Sırât-ı Müstakîm* (dergi-İstanbul), *Sebilürreşat* (dergi- İstanbul), *Zafer-i Millî* (gazete- Balıkesir), *Türk Dili* (gazete-Balıkesir), *Gençler Yolu* (dergi-Balıkesir), *Kaynak* (dergi-Balıkesir), *Tanrıdağ* (dergi-İstanbul), *Balıkesir Postası* (gazete-Balıkesir), *Balıkesir Adalet* (gazete-Balıkesir) gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Söz konusu dergi ve gazeteler yayımlandıkları dönemin önemli yayın organlarıdır.

²⁸ Çantay, *Mektepli Yavrularıma* (Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1927).

²⁹ Çantay, "Kelimeciden: Öylesine Böylesi", *Türk Dili*, No:4683, 22 Şubat 1947.

Hasan Basri Çantay'ın, şiir kitabı dâhil, yukardaki süreli yayınların taranması neticesinde toplam 64 şiirinin yayımlandığı tespit edilmiştir.

Hasan Basri Bey, yalnız yuva müdürlüğü yaptığı dönemde değil, henüz Karesi gazetesini yayımladığı dönemde de çocuk şiirleri yazmış ve yayımlamıştır. Hasan Basri Bey'in bu döneme ait ve şiir kitabında yer almayan üç çocuk şiiri daha bulunmaktadır. Mini Mini Mektepliye ithafıyla yayımlanan bu şiirlerden biri “Mektepliler Bayramı”, diğerleri de “Mektepli ile Şeytan” ve “İlahi” adlarını taşımaktadır.

Örnek olarak; Hasan Basri, “Mektepliler Bayramı” adlı şiirinde okul, vatan ve millet sevgisi gibi konuları işlemektedir:

Bu bayramdır, talebenin gönüllerin şenleten,
Birlik için, vifâk için açık bir yol gösteren,
Bu bayramdır, mektepliye büyük bir gün yaşatan,
Kardeşleri kucaklatan, birbiriyle koklatan.³⁰

Hasan Basri Çantay, Cumhuriyet'in ilanından sonra yazdığı şiirlerinde vatan, millet, bayrak sevgisini bambaşka bir tarzda ele alır; sağlıklı yaşayış, izcilik, spor ve ahlak gibi konulara da yer verir. Hasan Basri'nin okul manzumelerinde, Millî Edebiyat akımının dil ve üslup eğilimleri, ayrıca Türkçülük ideolojisinin izleri görülür. Dil sadedir, cümleler kısa ve keskindir. Hece vezniyle yazılmış bu şiirlerde tam ve zengin kafiye görülmekte, özellikle redifler sıkça tekrarlanmaktadır. Çoğu marş olarak yazılan bu şiirlerinden bazıları: Kardeş Marşı, 23 Nisan, Anadolu, İdmancı Marşı, Yerli Malları, Köylü, Namus, Sağlık ve Yaşayış adlı şiirlerdir. Kahramanlık ve vatan sevgisi temasının işlendiği bu şiirler dönem dönem gazete ve dergilerde de yayımlanmış, daha sonra Hasan Basri Çantay'ın şiir kitabında bir araya getirilmiştir. Örneğin; Hasan Basri Çantay'ın idealize ettiği genç tipi anlatan şiirlerinden İdmancı Marşı'nda sporla uğraşan, güçlü, sağlıklı, inançlı, vatan ve millet sevgisi ile dolu gençlik fikri işlenmiştir.

³⁰ Hasan Basri, “Mektepliler Bayramı”, *Karesi*, nr.1- 57, H 15 Recep 1335 / M 7 Mayıs 1917.

*İdmancıyız kollarımız demirden,
Örülmüştür, bizde çelik bir beden.
Gücümüzdür dünyaları titreten
İdmancıyız, Türk genciyiz imanlı,
Türk genciyiz, idmancıyız pek şanlı!*

.....
*Bulutları delip gökte uçan biz,
Soyumuzun gövdesinde kan, can, biz,
Şeref, saygı, millet, ordu vatan biz.
İdmancıyız, Türk genciyiz, imanlı,
Türk genciyiz, idmancıyız pek şanlı.³¹*

“Sağlık ve Yaşayış” şiiri ise çalışkanlığın, temizliğin, sporun bütünüyle sağlıklı yaşam kurallarının anlatıldığı, çocukların eğitim ve öğretiminde oldukça önemli hususların vurgulandığı bir manzumedir. Bestelenen ve çocuklara marş olarak okutulan bu şiir, son derece akıcı dil ve üslubu ile güzel ve faydalı bir eserdir. Aşağıda, şiirden birkaç kıta yer almaktadır:

*Sev havayı, güneşi
Yok onların bir eşi.
Onlar sana hayattır,
Sev o iki kardeşi.*

*Kendin gör her işini,
Sev her kardeşini
Fırça ile temizle
İnci gibi dişini.*

*Tükürme ki yerlere,
Toz olur da ciğere
Gider, sonra o ciğer
Olur yara ve bere.³²*

³¹ Çantay, *Babamın Şiirleri*, 16-17.

³² Çantay, *Babamın Şiirleri*, 22-23.

Hasan Basri Çantay, şiir kitabının “Çocuk ve Okul Manzumeleri” bölümünde yer alan şiirlerinde çocukların gelişimine katkı sağlayacak değerlerin kazandırılmasını hedefleyen konu ve temaları işlemiştir.

SONUÇ

Hasan Basri Çantay, Balıkesir’in yetiştirdiği daha çok İslam âlimi ve gazeteci kimliği ile tanınan çok yönlü bir şahsiyettir. Balıkesir’de başladığı ilmî, siyasî, gazetecilik ve eğitimcilik faaliyetlerine hayatının son dönemlerinde İstanbul’da devam ettirmiştir. Çok sayıda öğrenci yetiştiren, sahip olduğu ilmî ve kültürel birikimi genç kuşaklara kalemıyla ve eğitimciliğiyle aktaran yazar, oldukça üretken bir yazı hayatına sahip olmuştur. Hasan Basri Çantay’ın en başta gelen amacı halka hizmettir. Bu amaç doğrultusunda toplumun sıkıntılarına her zaman yüksek hassasiyet göstermiştir. Yazarın toplumsal meselelerde kamuoyu oluşturmak için kaleme aldığı çok sayıda yazısı bulunmaktadır. Çantay, Karesi Şehit Çocukları Yuvası olmak üzere çeşitli resmî veya gayriresmî eğitim kurumunda idarecilik ve eğitimcilik yapmıştır. Ayrıca bir şair, tiyatro yazarı, çocuk şiirleri bestecisidir. Çocuk şiirleri ve temsilleri dönemin ruhunu ortaya koyan ve tamamen eğitim maksatlı eserlerdir. Hasan Basri Çantay’ın eğitimciliği, şahsiyetinin önemli bir yönünü teşkil eder. Kısaca Çantay, ilmî şahsiyetinin yanında kalemini toplumun bütün kesimlerini aydınlatmak, birlik ve beraberliğine hizmet etmek, yeni bir toplum inşa edebilmek amacıyla kullanmış idealist bir eğitimci ve gazeteci-yazardır. Bu nedenle Çantay’ın eğitim faaliyetlerinin ve eğitimci yönünün anlaşılması kültür ve eğitim tarihimiz açısından önem arz etmektedir. Sonuç olarak; Çantay, o günden bu yana toplumun en hassas meselelerinden olan eğitim meselesine hem fikrî hem de fiilî anlamda katkıda bulunmuş, ilmî faaliyetlerinin yanında eğitim sahasında faydalı çalışmalar ortaya koymuştur. Çantay’ın eğitim alanındaki çalışmaları, tespitleri, görüş ve önerileri, o günden bugüne pek de değişmeyen eğitim sorunlarının çözümünde önemli katkılar sağlayabilir. Bilhassa Hasan Basri Çantay, çocukların ahlaki eğitimi, eğitimci-çocuk davranış kalıplarının niteliği, çocuk edebiyatının eğitimde aktif kullanılması, şehit çocukları meselesi, köylülerin eğitimi gibi konularda eserleri ve örnek teşkil edecek faaliyetleri ile önemli bir kaynaktır.

Hasan Basri Çantay’ın eğitim konusunu işlediği makalelerine ve diğer eğitim faaliyetlerine baktığımızda onun; kentli, köylü genç, yaşlı kısaca toplumun bütün kesimlerini aydınlatmayı hedeflediğini, eğitimi yalnız okul ile sınırlamayı gazeteyi halka ulaştırmakta etkin bir vasıta olarak kullandığını, eğitim meselelerinin sebeplerine inmenin, bunlara köklü

özümler bulmanın gerekliliğine inandığını ve bunun için mücadele ettiğini açıkça görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AYHAN, Aydın. *Hasan Basri Çantay*. Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1990.
- ÇANTAY, Hasan Basri. *Mektepli Yavrularıma, Yeni Temsiller*. Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1929.
- ÇANTAY, Hasan Basri. *Ülkü Edebiyatı*. Balıkesir: Türk Pazarı Basımevi, 1939.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Edebiyat Dersleri Hakkında”. *Balıkesir Postası*, Sayı: 1258, 20 Ocak 1947.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Kelimeciden: Öylesine Böylesi”. *Türk Dili*, No:4683, 22 Şubat 1947.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Köylü Kardeşlerime: Köy Okulları”. *Balıkesir Postası*, Sayı: 4760, 25 Mayıs 1947.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Maarifin Acıklı Durumu”. *Sebilürreşâd*, 1 / 10 (1948): 152.
- ÇANTAY, Hasan Basri. ”İhtisasa Kıymet Verelim”. *Sebilürreşâd*, 1 / 10 (1948): 150.
- ÇANTAY, Hasan Basri. *Babamın Şiirleri, (Haz. Mürşit Çantay)*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1964.
- ÇANTAY, Hasan Basri. *Kara Günler ve İbret Levhaları*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1964.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Kendi Kalemimle Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı). *Balıkesir Adalet*, nr.732, 29 Aralık 1964.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Kendi Kalemimle Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı). *Balıkesir Adalet*, nr.733, 30 Aralık 1964.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Kendi Kalemimle Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı). *Balıkesir Adalet*, nr.740, 8 Ocak 1965.
- ÇANTAY, Hasan Basri. “Kendi Kalemimle Hasan Basri Çantay” (Haz. Kerim Kani Akpınarlı). *Balıkesir Adalet*, nr.742, 10 Ocak 1965.
- ÇANTAY, Hasan Basri. *Akifnâme*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.
- HASAN BASRİ. “Mekteplerde Cevlan: (3) Hapishane Mektebi”. *Karesi*, nr. 46- 98, R.22 Şubat 1331/M. 6 Mart 1916.
- HASAN BASRİ. “Mektepliler Bayramı”. *Karesi*, nr.1- 57, H 15 Recep 1335 / M 7 Mayıs 1917.
- HASAN BASRİ. “Mekteplerde Cevlan (5): Kırimlılar Mektebi”. *Karesi*, nr.49- 101, R.14 Mart 1331/M. 27 Mart 1916.
- HASAN BASRİ. “Gideceğimiz Yol”. *Ses*, nr:1, R 17 Teşrinievvel 1334 / M 17 Ekim1918.
- HASAN BASRİ. “Zavallı Köylülerimiz”. *Ses*, nr. 8, R 5 Kânunuevvel 1334 / M 5 Aralık 1918.
- HASAN BASRİ. *Mektepli Yavrularıma*. Balıkesir: Vilayet Matbaası, R 1343 / M 1927.

- KAPUKAYA, Zeliha. “Hasan Basri Çantay’ın Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme”,
Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.[\[ET11\]](#)
- UĞUR, Mücteba. *Hasan Basri Çantay*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- OĞUZKAN, A. Ferhan. *Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Anı Yayıncılık, 2001.
- ÖZSARI, Mustafa. “II. Meşrutiyet’in İlanından İşgale Kadar Balıkesir Basını (Temmuz 1908-
Haziran 1920)”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14 (2008):88.

BÖLÜM 4

CAHİT KÜLEBİ'NİN ŞİİRLERİNDE TABİAT

Gülten BULDUKER¹

¹ Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. gbulduker@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4360-5432,

Giriş

Tabiat, diğer bir adlandırılmayla doğa kavramına çeşitli zamanlarda değişik bakış açılarıyla yaklaşılmıştır. Takiyettin Mengüşoğlu, önceleri insan dışı olan her şeye, yani dünyanın yalnız maddesel varlığına doğa adının verildiğini söyler. Bu anlayışa göre doğa dünyanın yalnız maddesel varlığıdır. Fakat doğa bilimleri yoluyla hayvan ve bitkiler de bu kavrama dahil edilir. Doğa bilimleri, doğadaki nedensel ilişkileri ortaya koyan kesin bilgilerin elde edildiği bir bilgidir ve doğa da bu ilişkilerin ortaya çıktığı bir “yer”dir. Botanik, zooloji, genel biyoloji böyle kesin bilgilerdir ve bu “yere” bağlıdırlar. Bundan sonra, insan da organik bir varlık olarak, doğal varlığa, doğaya bağlanır. Böylece bir metafiziğin temeli atılır ve insan iki alana bölünür. İnsanın bir organik bir de ruhsal varlığından söz edilir ama bunlar arasındaki organik bağ gözden kaçırılır. Bilimin bugünkü düzeyinde bu görüş anlamını yitirmiştir. İnsanı ikiye bölmek yanlış olduğu gibi, onu hayvan ve bitki gibi doğaya bağlamak da doğru değildir. Bitki ve hayvanlar tamamıyla doğa yasalarına bağlı olduklarından doğaya bağlanmalarının bir anlamı vardır. Oysa ilk kez, doğaya karşı başkaldıran ve doğa yasalarına karşı önlem alabilen insandır (1988, s. 238).

Raymond Williams ise tabiatı şöyle tanımlar: “(i) Bir şeyin temel niteliği ve karakteri; (ii) ya dünyayı ya insanları ya da her ikisini birden yöneten içkin güç; (iii) insanları içerebildiği gibi içermeyebilen maddi dünya. Yine de (ii) ile (iii) içinde, gönderim alanı büyük ölçüde belirgin olmakla birlikte, kesin anlamlar değişken, hatta zaman zaman karışıktır” (2007, s. 265).

Tanımlar farklı olsa da şu bir gerçektir ki insan ve tabiat her zaman iç içe olmuştur. İnsan, maddi varlığını bitki ve hayvanlar sayesinde sürdürürken ruhunu tabiat güzellikleriyle besler. Tabiat genelde sanat, özeldede ise edebiyat eserleri için bitip tükenmeyen bir ilham kaynağıdır. Sanatçı, tabiatı ilham alarak imgelem dünyasını kurguya aktarır.

Türk edebiyatında tabiat her zaman yer almıştır. S. Esat Siyavuşgil, Tanzimat’tan evvelki şiirimizde iki türlü tabiat anlayışı olduğunu söyler. Birincisi Divan edebiyatının temsil ettiği ruhçu, insancı, toptan ve sembolcü anlayış; öbürü de tabiata tekke penceresinden bakmayan halk şairinin anlayışıdır. Halk şairinin bakışında “tabiat içinde erime”ye kadar varan bir hayranlık ve onunla candan cana hemhal olma söylemi vardır. Halk şairi, tabiatı “real” bir şekilde duyar (1993, s.19).

Mehmet Kaplan’a göre “Yeni Türk şiiri, Batı, Divan ve Halk şiiri geleneğinden bazı unsurları terkiğine katan, fakat onların hiçbirine benzemeyen, çağdaş Türkiye’nin sosyal, politik ve kültürel gelişmelerine sınıksız bağlı, mükemmel olmasa bile yeni ve orijinal bir

şiiirdir” (1994, s. 307). Cumhuriyet devrinde edebiyatçıların dikkati Anadolu’ya, memleket gerçeklerine döner ve Anadolu çeşitli açılardan ele alınan bir konu olur. “Tarihin yerine coğrafyanın geçmesi, Cumhuriyet devri Türk şairlerinin eserlerine lirik bir karakter verir. Günlük dil ve halk şiiirinden gelen çıplak ifadenin de onların lirizminde büyük bir payı vardır. II. Meşrutiyet devrinin fazla mücerret ideolojik fikirlerine karşılık, Cumhuriyet devri şairleri duyu organlarıyla kavranan müşahhas gerçeğe gitmişlerdir” diyen Kaplan, bunda gerçeklik akımıyla beraber, bu devir şairlerinin plastik sanatlara karşı gösterdikleri ilginin de rolü olduğu kanısındadır (1994, s. 310).

Cumhuriyet devri Türk edebiyatında Anadolu’yu anlatan birçok şair vardır. Kaplan’a göre bunlar içinde şehirli olanların çoğunun Anadolu’ya bakışı sığ ve yüzeyseldir. Onlar Anadolu çocuklarının yaşantısına sahip olmadıkları için bazen araya ideoloji de karıştırarak fakirlik ve sefalet temini alabildiğine işlemişlerdir. Ancak bu bakış açısı, Halk edebiyatı incelemelerinden de anlaşılacağı üzere, Anadolu insanının gerçek duygularını yansıtmaz. Kaplan, Anadolu’nun fakirliği ve sefaleti inkâr edilmez bir gerçek olsa da kendine has bir yaşantıya ve kültüre de sahip olduğunu belirtir. Dolayısıyla Anadolu’yu, çocuklukları bu topraklarla karışmış, şehre geldikten sonra yüksek kültür edinmekle beraber ilk yaşantılarını kaybetmemiş sanatkarların anlayabileceği kanısındadır. Onun içindir ki Cahit Külebi’yi bunu başaran nadir şairler arasında sayar (2011, s. 249).

Külebi’nin şiiirlerinde folklor unsurlarının ve buna bağlı olarak müşahhas bir şekilde yansıtılan tabiatın önemli bir yeri vardır. Külebi, kendi şiiirinin özelliğini “yeni romantizm” diye adlandırır. Realizmle kaynaşmış bir romantizmin görüldüğü bu hâlde, gündelik hayata ve yurt realitesine meyil ağır basar. Ona göre şiiirimiz, hiçbir devirde, bugünkü kadar aklın süzgecinden geçmemiştir (Nayır ve Bolat, 2004, s. 338).

CAHİT KÜLEBİ’NİN ŞİİRLERİNDE TABİATIN GÖRÜNÜMÜ

Tabiat ve coğrafya

Tabiatın Cahit Külebi (1917-1997) üzerinde ve onun şiiir sanatı üzerinde önemli bir yeri vardır. Külebi, şiiirlerinde en çok yurdundan ve yurdunun tabiatından, ikliminden söz eder. Bu etkiyi “Şiiir Yöntemim” adlı şiiirinde şöyle açıklar: “Saçılır kır çiçekleri / Ağzımı açtığım zaman. (...) / *En çok yurdundan söz ettim / Doğayla insanla içli dışlı. / Sevinçler, acılar, özlemler... (...) / İkinci ustam doğa / Şiiirlerimde alın terim. / Bozkır türküsüyle doldu ciğerlerim. / Taşları düzleyen rüzgâr gibi / doğayla yontuldu dizelerim*” (2009, s. 333-334).

Külebi, şiirlerini sevgi teması üzerine inşa etmiştir. Kadın sevgisinden memleket sevgisine, çocuk sevgisinden hayvan sevgisine kadar kendisine yaşama sevinci veren her unsuru tabiat unsurları ile bir şekilde ilgi kurarak ve onlara gönderme yaparak anlatır. Onun şiirinde Anadolu topraklarından gelen bir ruh vardır. Denilebilir ki şair, memleketine ve memleketinin insanına, tabiatına duyduğu sevginin doğal bir sonucu olarak coğrafya ve tabiat merkezli bir şiir yazmıştır:

Bu toprak bizim yurdumuzdur

Deli gönül yücesine çıkar,

Bir üveyik olur uçar gider

Ardahan'dan Edirne'ye

Edirne'den Ardahan'a kadar ("Atatürk'e Ağıt", s. 156).

Bu topraklar uzanır ("Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda", s. 213).

Görüldüğü gibi Külebi, coğrafyanın sınırını belirler. Her iki şiirin tamamında bu coğrafyayı iklim şartlarına göre şekillenmiş kültürel yaşantısı ile betimler. Onun doğup büyüdüğü çevre, sanat anlayışı üzerinde doğrudan etkilidir. Çünkü sanatçı ve doğum yeri arasındaki ilişki, edebiyat coğrafyası bağlamında ele alındığında dil ve kültür unsurlarının ayrılmaz bütünlüğü vardır. Gerçi Külebi, şiirlerinde doğrudan bir kültür dokusunu öne çıkarmaz ama Anadolu insanının düğününden bayramına, türküsünden yalnızlığına, garibanlığına varıncaya dek yaşayış ve geçim şartlarına göre şekillenmiş ruh hâlini dizelerine aktarır.

İsmail Çetişli, Külebi'nin şiirlerinde tabiata fazlaca yer vermesini öncelikle onun dünya görüşü ile açıklar: "Güçlü bir metafizik dünyası olmayan Külebi, bütün varlığı ile bu dünyaya; daha açık bir ifadeyle 'Dünya Nimetleri'ne bağlıdır. Cumhuriyet neslinin hemen hemen büyük bir çoğunluğunda görülen bu hâl, onu da çemberine almıştır." Çetişli'ye göre, Külebi'nin tabiata olan derin ilgisinin bir başka kaynağı ise çocukluk ve ilk gençlik yılları ve bu yılların yaşandığı Anadolu olmalıdır. "Bu nedenle o, ev/kapalı mekân veya büyük şehrin insanı değildir. Tabiatla yetişmiş hür mizaçlı birisidir. Söz konusu mizaç, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yeşermiş; ileriki yıllarda çeşitli sebeplerle bu 'cennet'i kaybetmenin hüznü ve özlemiyle her gün biraz daha güçlenerek dal budak sarmıştır" (tr., s. 162). Şair, bu gerçeği henüz yirmi iki yaşındayken yazdığı "İstanbul" adlı şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Kamyonlar kavun taşır ve ben

Boyuna onu düşünürdüm.

Niksar'da evimizdeyken

Küçük bir serçe kadar hürdüm.

Sonra âlem değişiverdi,

Ayrı su, ayrı hava, ayrı toprak.

Mevsimler ne çabuk geçiverdi ... (s. 50).

Köyünde bir serçe kadar hür olan şair, “su”, “hava” ve “toprak”ı hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanmıştır. Şehre gelince ilk önce hayatın en önemli bu üç unsurunun köyündeki kadar doğal olmadığını ve ardından da yaşantı ve kültür değişimini fark etmiştir. Bu andan itibaren onun hayatında hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Kalabalık, kaos ve hoyratlığın hâkim olduğu büyük şehirlere hep olumsuz bir imaj yükleyen şair, köyünü, tüm zor koşullarına rağmen özlemle hatırlar. Çünkü Anadolu insanının saf ve temiz ruhunu şehirde bulamaz. “Yurdumuz” şiirinde “Pasinler’deki köyümüzün / Sokakları beyazdı / Sonra ovalar gördüm ki / Ya çöl ya ayazdı” (s. 77) derken de sembolik bir dille sıladan ayrı kalmanın yaşattığı zorluğu ve hüznü dile getirir. “Uzak köyler / Harap köyler / Uzak köylerimizde doğan hemşeriler”imizin yaşantısını merak eder ve yurdumuzun kadınlarının fiziksel özelliklerini realist bir tutumla anlatır: “Hepsi yanık tenlidirler / Hepsi çınar gibi / Yahut veremlidirler.”

“Mehmet Ali”de (s. 67) ise aynı adı taşıyan genç, memleketin neredeyse bütün erkek evlatlarının talihini yaşar. Anası onu işe giderken doğurmuş, az süt emzirmiş, az ısıtmıştır. Çünkü memlekette zeytinyağı ve ekmek kadar özgürlük de kıttır. Fakat gelecekte her şeyin bol olacağı umulur.

Coğrafya ve kaderin ayrılmaz bütünlüğü üzerine kurduğu “Doğu” (s. 282) şiirinde de şair, yine tabiat varlıklarına realist benzetmelerle gönderme yapar. Yaşam şartlarının zorluğuyla şekillenen ruhların asırlardan beri türkülere sinen acı ve sevincini duyurur:

İşte Doğu bu. Kalmışlık, suskunluk ve acı.

Gül dediğin orda kır çiçeğidir,

Işkıdır, çayırdır yemiş dediğin,

Ecel şerbetidir yârin elinden

İçtiğin içeceğin.

İşte Doğu bu. Kesilmiş koyun başı

Gibi bakar orda insan gözleri.

Sevdalar, sıcaklık, yumuşaklık

Türkülerde kalmış, bin yıldan beri

Külebi, “Yurdum” (s. 153) şiirinde ise romantik bir tonla kendi hikâyesini anlatır. Yurdunun kalelerinde uçurtma uçurmuş, derelerinde çimmiş, toprağının üstünde bir andız fidanı gibi büyümüştür. Sonra büyük şehirlere okumaya gitmiştir. Yurdunun toprağı üzerinde

top oynamış, âşık olmuş, ahbap edinmiş, esen serin rüzgârına karşı bağırını açıp kıyılarında denizi seyretmiş, ıssız çorak ovalarında günlerce yolculuk etmiştir. Şair, şiirin sonunu yurdunu kutsallaştırdığı şu orijinal benzetmeyle bitirir: “Ağladığım senin içindir! / Güldüğüm senin için; / Öpüp başıma koyduğum / Ekmek gibisin!”

“Hikâye” (s. 53) şiirinde ise doğduğu köylerin sert iklim koşullarından yakınan şair, sevgilisine “benim doğduğum köylerde / Ceviz ağaçları yoktu, / Dağıt saçlarını bebek / Savur biraz” diye seslenir. Şairin doğduğu köyleri geceleri eşkıyalar basar. Bu köylerde insanlar gülmesini bilmediğinden şair naçar kalmıştır. Yine bu köylerde kuzey rüzgârları estiğinden şairin dudakları çatlaktır. Şiirin son bendinde şair, sevgilisinin Türkiye kadar güzel ve aydınlık olduğunu söyler. Kendi doğduğu köyler de güzeldir. Sonra sevgilisinden doğduğu yerleri anlatmasını ister. Samimi ve lirik üslubu ile dikkati çeken şiirde şairin doğduğu yeri çoğul ekiyle anlatması önemlidir. Aslında kendi doğup büyüdüğü köyden söz eder gibi görünen şair, tüm Türkiye’nin köylerini kapsayan bir anlam zenginliği yaratmıştır. Böylece kendisi gibi taşrada doğup büyüyenlerin duygularına tercüman olur. Çünkü Anadolu topraklarından gelen ses, koku, renk ve ruh benzerdir, sıra tüm olumsuzluklarına rağmen özlenir.

Külebi, yine doğduğu Tokat’ın Çeltekk köyüne özlemine “Tokata Doğru” (s. 171) şiirinde dile getirir. Çamlıbel’den Tokat’a doğru giden şair, tozlu yolları, kuyrukları düğümlü atları betimlerken yağmur yağmakta, hamutlar da şak şak etmektedir. Sonra derenin içinde iki üç akça kavak görülür. Tekerlekler dönmektedir. Şair, köyüne yaklaşırken duyduğu heyecanı “Orda, derenin içinde / İki üç çırılçıplak / Alçacık damı düşündükçe / Gözlerim yaşarıyor, dön geri bak” diye ifade eder. Çocukluğunu geçirdiği bu köyün alçacık damları, ona sevdikleriyle yaşadığı kaybolup giden günlerini hatırlatmış olmalıdır. Şair, özlem dolu duygularını lirik bir üslupla “Irmaklar gibi uzaklaşır / Bir türkü kadar uzak” dizelerine döker. Kaplan’a göre Anadolu’yu kendi hayatıyla birleştiren Külebi, onun taşını toprağını kendi varlığının bir parçası gibi hisseder. “Tokata Doğru” şiirindeki daüssılanın arkasında “kökene bağlılık” ve ona “dönme” duygusu vardır. Külebi, yalnız bu şiirinde değil, diğer eserlerinde de “orijinalite”sini, bu kelimenin Türkçe’de en doğru karşılığı sayılabilecek “kökene bağlılık” duygusundan alır (2011, s. 249).

Şu bir gerçektir ki Anadolu, yazları kurak ve verimsizdir. Bu coğrafyada insanın talihi tabiatın durumuna bağlıdır. Külebi, tabiat ve insanın birlikte güçlenip zenginleşeceği beklentisi içindedir. Ahmet Kabaklı’nın Külebi’nin şiiri üzerine yaptığı tespite göre bu, aydınların Anadolu’ya samimi duygularla yaklaşmasına bağlıdır. Külebi’nin toplumcu

görüşü bu fikir etrafında toplanır (2002, s. 143). Külebi, birçok şiirinde Anadolu'nun çorak oluşundan yakınır, yoksulluğu çoğunlukla tabiatın verimsizliği ile bağdaştırır:

Erzurum'dan kalkar bir uçak
Hay benim yoksul memleketim!
Yüzlerce mil ne od ne ocak,
Ne orman, ne bahçe bir dilim,
Dağlar omuz omuza kayalık çorak. (“Tek Tanrı Sevgisi”, s. 231)

“Yağmur” (s. 71) şiiri ise kötü talihin yağmurun yağışı ile değişeceği lirik bir örnektir. Şairin diğer birçok şiirlerinde de parça parça dile getirdiği ümit kaynağını bir bütün olarak sunar:

Yağ hay mübarek
Şarıl şarıl,
Yıka taşları toprakları
Tarlalar yeşerinceye dek.
Artık geçti hüznün taşımının modası

Getir bize yeşillik, sevinç getir.
Sendedir bütün nafakamız
Bil ki bütün umudumuz sendedir.
Yıka taşları toprakları
Şarıl şarıl,

Tarlalar buğday bekler senden, çocuklar ekmek
Dünyanın da yüzü yıkanmak gerek,
Yağ hay mübarek.

“Küçük Çeşme”de (s. 208) kişileştirilen çeşmenin tabiatı canlandırma hevesi ve ümidi dile getirilir. Külebi'nin öğretmen olduğu düşünüldüğünde “çeşme” ile “öğretmen”, “su” ve “yıldızların aydınlığı” arasında da “ilim” ve “aydınlanma” bakımından imgesel bir ilgi kurulabilir:

Küçük bir çeşmeyim yurdumun
Unutulmuş bir dağında.
Hiç kesilmeyecek suyum
Yıldızların aydınlığında
Boyuna akar dururum.

(...)

Bazı bazı sularıma bir tohum düşer.

Sar onu toprak, sarmala onu!

Aman tohum, yaman tohum, çabucak yeşer!

Yrsn köklerin toprağa doğru.

Bu işi başar.

Küçük bir eşmeysel ne olmuş sanki

Kalmayız naçar...

Anadolu'da toprağın verimsizliğine gittikçe artan nüfus artışı sorunu da eklenince g kaçınılmaz olur. şair, "are"de (s. 105) bu realiteyi şöyle ifade eder:

Bu yerlerin havası ağacığım

Bize yaramadı

Günden güne zayıflıyoruz

Ne st ne baş kaldı.

(...)

Lavanta kokusu gelir uzak mahallelerden,

Yel estike sıra sıra kavaklar sallanır,

Bir yoksulluk, bir yalnızlık, bir gurbet,

İnsan nasıl olsa katlanır.

Türkiye uçsuz bucaksız ağacığım!

Bu yerlerin havası bize yaramadı,

Kalkıp başka şehirlere gidelim artık.

are kalmadı.

Külebi, *Türk Mavisi* (1973) kitabında yeni bir konuyla okur karşısına çıkar. "Türk Mavisi" (s. 261-262) şiirin yüzey yapısında, sık tekrar ettiği realiteyi dile getirir. "Yağmur uygarlıktır" diyerek Türkiye'ye hep yağmur yağmasını diler. Çünkü biraz önce de belirtildiği gibi Anadolu az yağmur aldığından kuraktır. Buna karşın batı illerinde yağmur daha cömerttir. şairin şiirin derin yapısında verdiği mesaj ise batı illerinin ilim ve kültür yönünden de ilerde olduğu şeklinde okunabilir. şair, "İlkel topraklarında Anadolu'mun" dizelerinden sonra dağ başlarına saçılan yoksulların damlarını hatırlatır. Bunları kimlerin unuttuğunu, kimin tutsak bıraktığını sorgular. Aslında sorumsuz siyasetçilerin ve yanlış politikaların insanlara büyük bir çaresizlik yaşattığını bilse de bilmezden gelir. Yeni neslin g etmeye mecbur kalacağını ve bilinçlenerek haklarını arayacağını ifade eder. Kaplan'ın belirttiği

üzere bu şiirin konu bakımından yeniliği, Külebi'nin fazla angaje olmadan ve seviyesini düşürmeden, anarşist gençlerin hareketlerini, milliyetçilik adına destekler görünmesidir. Külebi'ye göre Türkiye henüz kendi şahsiyetini, rengini bulmamıştır. 12 Mart öncesi nevinden hareketler, Türkiye'de daha devam edecektir (2011, s. 254):

Elbette kentlere inecekler
Buraların çocukları da
Gecekondular kuracaklar
Türkü çağıracaklar hoyratlığa.
Bulandıracaklar bütün denizleri
(...)
Daha da karışacak bütün sular
Türk mavisi bulununcaya kadar.

Şair, “Yitmiş” (s. 272) şiirinde ise benzetme ve özdeşlemeden faydalanarak tabiat varlıkları ile insan arasında ilgi kurar. Gençlerin iyi eğitilmemesi ve geleceğe dair bir beklentilerinin olmamasını eleştirir:

Yurdumuzun toprakları gibi,
Yağmur sularıyla akıp gittik.
Ormandık yaktılar bizi
Gençliğimizi bilemedik.

Benzer şekilde Külebi'nin *Yangın* kitabında da tabiata gönderme yaparak yoksulluğu ve insanın ezilmişliğini dile getirdiği şiirler vardır. Bunlar arasında “Bir Bataklık Türküsü” (s. 307) dikkat çekicidir. Şair, talihsizliğin insanlara yaşattığı çaresizliği benzetme unsurlarıyla anlattıktan sonra içinde bulunulan durumun nedenini şöyle sorgular: “Doğanın mı bataklıkındaydık biz, kişinin mi? Anlamıyorduk.”

Sert iklim koşulları, yoksulluk ve kaderine boyun bükmüş insanların sıradan hayatından bir kesitin sunulduğu “Sivas Yollarında” (s. 54), gece yapılan yolculuklar bir hareket unsuru olarak öne çıkar. Şiir, estetik gücünü hayatın doğal akışını betimleme başarısından alır:

Sivas Yollarında geceleri
Katar katar kağnılar gider
Tekerleri meşeden.
Ağız dil vermeyen köylüler
Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler?
Ağır ağır kağnılar gider
Sivas yollarında geceleri.

Ne, yıldızlar kaynaşır gökyüzünde,
Ne, sevdıyla dolar taşar gönüller.
Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi
El ayak şişer.

Pastoral duyarlık

Lâtince “pastoralis” (çobanlara dair) sözünden gelen “pastoral” kelimesi, Fransızcadır ve Türkçe’de “doğacı”, “kırsal”, “çobanlı” kelimeleriyle karşılık bulur. Aydınlanma çağı olarak adlandırılan 18. asırda akla, bilime, teknolojiye önem veren rasyonalizm topluma egemen olmaya başlar. Beraberinde insanın salt maddi ihtiyaçlarına yönelik bu anlayış, ruhsal ve manevî boyutun ihmal edilmesine sebep olur ve içinde yaşanılan medeniyet sorgulanır. 1749’da Dijon Akademisi "Bilimlerle sanatların diriltip ilerlemesi, ahlâkımızın düzelmesine yardım etmiş midir?" sorusu etrafında bir yarışma açar. "Şehirde yaşayanlar mutsuz, kırdaki yaşayanlar mutlu" tezine sahip ve preromantiklerin üstadı olan Jean Jack Rousseau (1712-1778), bu yarışma sorusuna verdiği "insan iyiydi onu kötü eden uygarlıktır" cevabıyla yarışma ödülünü kazanır (J. J. Rousseau, 1997’den aktaran Çetin, 2001, s. 814). Durum böyle olmakla birlikte her insanın tabiatı algılayış biçimi aynı değildir. Üstelik insanın tabiata karşı duygularında zaman zaman değişiklikler de olmaktadır. Tabiatı sevmeyen, onu çirkin bulan insanlar olduğu gibi modern endüstri hayatının etkisi altında ondan kopmanın acısını çeken ve fırsat buldukça kendini tabiatın kucağına atan insanlar da çoktur. Elbette ki bugün insanların çoğu tabiata büyük bir sevgi ve hayranlık duymaktadır. Ancak bir kısım insanın da tabiatı bozup onu çeşitli yollarla insafsızca tahrip etmek gibi çelişkili davranışlar içinde olduğu da görülmektedir. Bu gerçekten hareketle Ahmet E. Uysal “İnsanın tabiattan kopması onda bir takım rühf gerilimler meydana getirir. Modern edebiyatta insanın tabiattan kopuşu ve bunun sonuçları önemli bir tema olarak işlenmeye devam etmektedir” (1993, s. 5) der.

Sanayileşme ve kentleşmenin insanları mutsuzlaştırması sonucunda, insanın tekrar yaradılışına uygun olan tabiata dönüşünü esas alan pastoral duyarlığı benimseyen sanatçılar, insanın mutluluğu için saf tabiata yönelir. Türk edebiyatında bu tür bir yaklaşımla eser kaleme alan pek çok sanatçı vardır (Çetin, 2001, s. 812-843). Türk edebiyatına pastoral duyarlık, Tanzimat döneminde Abdülhak Hâmit’in *Sahra* (1879) adlı eseriyle girmiştir.

Şiyavuşgil’e göre halk şiiri, doğal çevreyi duyusunda dünya şiirindeki “pastoralin” bütün tecellilerini yansıtır. Divan şairi, tabiata kendi fikir âlemini yansıtırken; halk şiiri, kendi iç âlemiyle tabiatı birbirine sindirir ve bu harikulade terkip ile insan-tabiat

muadelesinin bir hal suretini sunar (1993, s. 20). Millî edebiyatın Halk edebiyatını bir kaynak olarak görme prensibi, gelenekten yararlanma şeklinde uzun yıllar devam etmiştir. Şiirde yeni bir konu ve şekil arayışlarının sürdüğü 1940'lı yıllara doğru Necati Cumalı, Ahmet Muhip Dıranas ve Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairlerin şiirlerinde folklor unsurlarının izlerini bulmak mümkündür. Aynı nesle mensup bir şair olan Cahit Külebi'nin de beslendiği kaynaklardan biri, halk şiiridir. Halk şiirinin birçok unsurundan faydalanan şairin şiirlerindeki söz varlığı büyük ölçüde halkın konuşma dilinde var olan kelime, deyim, atasözü ve türkü sözlerinden oluşur. Doğan Aksan'ın belirttiği gibi bir dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün bir yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak işlevseldir (2015, s. 15). Külebi'nin söz varlığı, konularına göre tasnif edildiğinde insan ve tabiata ait pek çok somut ve soyut kavram ile karşılaşılır. Serkan Furtun'un *Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Kelime Dünyası* başlıklı tez çalışmasında onun şiirlerinde tabiat varlıklarına ait kelimelerin bir hayli fazla olduğu görülmektedir.

Külebi, büyük ölçüde müşahhasın dünyasını ifade gayreti içinde olan bir sanatkârdır. İfade dünyasını görünen üzerine yoğunlaştırır. Görünmeyen soyut dünya onu pek fazla ilgilendirmez. Onun içindir ki, soyut dünyaya ait duygu ve intibaları, hep somutun dünyasına taşıma gayreti içinde olur. "Benzetme" bu noktada onun sıkça başvurduğu bir dil imkânıdır (Çetişli, tr., s. 114). Pertev N. Boratav'a göre "halk şiirinde tabiatın tabiat olarak değil, insan duygularının çerçevesi, hayallerinin ve hislerinin hareket noktası, hatıraları canlandırma vesilesi, nihayet benzetme ve karşılaştırma unsurları olarak" görülür. Memleketin dağları, taşları, ormanları değil, içindeki sevilen insanlarıdır ki asıl şairin duygularını coşturur (1982, s. 14-15). Bu gerçekten hareketle denilebilir ki doğacı edebiyat yönüyle çok zengin olan Halk edebiyatının etkisinde kalan Külebi, "İnsansal olanı doğaya gönderme yaparak anlatır" (Hilmi Yavuz 1979'dan aktaran Çetişli, tr., s. 161). Şiirlerinde tabiata fazlaca yer veren "kırın şairi" (Süreyya, 1976, s.178) soyut dünyaya ait duygularını somutun dünyasına aktarırken tabiatı nesnel tasvir yerine, öznel bir duyguyla tasvir ederek birçok şiirinde pastoral bir duyarlık da ortaya koyar. Tabiat unsurlarıyla ilgi kurar, ondan aldığı ilham ve imgeler ile duygularını ifade eder. Böylece kendi iç dünyasını yansıtır. Öyle ki tabiatı ve dünya güzelliklerini seven Külebi'nin şiiri, hedonist ölçülerde hayata bağlıdır. Şair, neredeyse bütün şiirlerinde en az birkaç dize ya da bir bent ile tabiata hayranlığını dile getirir:

Elbette tadı var bu âlemin
Ağaçların çiçekleri var,
Kadınların sıcak dudakları,
Bin bir türlü hali var denizlerin

Evimdeyken bu saatte ben

Çarşıya ekmek almaya giderdim,

Şehirli bir kadın gibi kokardı

Evlerin bahçeleri akşam serinliğinde. (“Sevda Peşinde”, s. 56).

“Nasıl Sevmezsin Bu Dünyayı” (s. 72) şiirinde her yeni güne, mavi gökyüzüne, denize, ırmaklara, türkü söyleyen arkadaşlarına ve yeşeren tarlalara olan sevgisini dile getiren şair, “28 nisan”da (s. 284) da mavi gökyüzüne hayrandır; güneşi kişileştir ve anneye benzetir:

Anne gibiydi ilk yaz güneşi

Neredeyse insanları okşayacaktı.

Tabiat ve insani hisler bütünleşmiş hâldedir. Herkes tabiatı kendi his, hayal ve düşünce dünyasına göre anlamlandırır. Ancak tabiatı en derinden duyanlar şairlerdir. Öyle ki bu yakınlık tabiatla aynileşmeye dek uzanır.

Estetik objektivizm'den estetik sübjektivizm'e en kesin adımı atmış olan, yani araştırmalarında artık estetik obje'nin biçiminden değil de, estetik obje'ye bakan süje'nin davranışından hareket eden modern estetik, genel ve geniş bir deyimle “özdeşleyim” (einfühlung) öğretisi diye adlandırılabilen bir teoride doruk noktasına ulaşır (Worringer, 1985, s. 12). “Gerçekliğin özmleniş, ister pratik, ister özmlenme olsun, iki bileşenden oluşur: Özmlenenin ‘öznesi’ olarak insan ve özmlenmenin ‘nesnesi’ ya da konusu olarak özmlenen gerçeklik. Özne nesneyi kendinde özmler. Özne ve nesne kavramları özmlenmenin iki yanını ya da uğrağını (daha doğrusu, bağlantı uçlarını) bizlere gösterir” (Redeker, 1986, s. 12). Bu demektir ki her sanatçı gerçekliği farklı şekilde özmser. Özümleme nesne ile özne arasında gerçekleşir. Dolayısıyla şiirlerinde genel olarak tabiatı natüralist bir estetik ile yansıtan Külebi, dış gerçeklikten ilham alır, ama nesnelerin özünü değiştirmez, aslına sadık kalarak onlara, hayalleri ve hisleri ile bir heyecan katar. Dış dünyadan aldığı izlenimleri iç yaşantısıyla birleştirerek şiirlerine organik bir canlılık katar. Birçok şiirinde tabiat varlıkları ile özdeşleşir. “Açık”ta (s. 255) einfühlung tabiattaki hürriyet olarak sezilir:

Biz buğday tarlalarında buğday,

Ağu yeşili bahçelerde ot,

Trenlerde düdük sesiydik.

Yıldızlara çobandık, değirmenlere su,

Bozkırda bulut gölgesiydik.

Külebi’de özdeşleşen ile kendisi ile özdeşleşilen arasındaki psikolojik duruma gelince, çoğu zaman gençliğinde yaşama sevinci, yaşlılığında ise hüzün hâkimdir. Külebi,

özdeşleşirken, özdeşleştiği şeye özenir. Özdeşleşme yaşa bağlı ruh hâline göre gittikçe bedbinlik ve bezginlik meydana getiren bir özenmedir. Mizacı yönüyle özdeşleşmeye meyilli olan şair, Umut”ta (s. 243) yorgundur. Sağlığını, sevincini ve ümidini yitirmiştir. Einfühlung ümitsizlik şeklinde hissedilir.

Dost bildiğin insanların yüzleri

Aynalar gibi kapkara.

Suyu mu çekilmiş bulutların

Dönmüşsün kuruyan ırmaklara.

Bir bezginlik şiiri olan “Diken”de (s. 176-177) ise hatıraların kervan gibi gittiğini söyleyen şair, yine ümitsizdir. Bulutların bile yağmursuz kalmasından yakınır, dikenle özdeşleşir. Zamanın akışını ve dünyanın faniliğini tabiat unsurları ile ilgi kurarak yansıtır. Çünkü “natüralizm’im ruhsal şartı, kendiliğinden anlaşılacağı gibi özdeşleşim sürecidir; bu sürecin akla gelen obje’si, daima organik-olana yakın şeydir” (Worringer, 1985, s. 39-40):

Yurdumuzun herhangi iki

Kasabası arasında gezerken

Bir sararmış diken görürseniz

Bilin işte benim o diken.

Külebi’nin sadece peyzaj olarak seyrettiği bir tabiatın ortasında kendisiyle baş başa kalıp ruhunu dinlemek istediği de olur. Ovalara, tarlalara, gökyüzüne, denize, çeşmeye pastoral bir duyarlık ile bakar. Tabiatı kendi ruh dünyasının karşılığını görmeye çalışır. Bu tür metinlerde modern dünyanın, kentin ve kent insanının sunilikleri ve kötülüklerinden tabiatın saf dokusuna sığınma isteği bariz bir şekilde görülür. Külebi, bu tür metinlerde sanki bir zamanlar kaybettiği cenneti arar gibidir. Sonuçta koca şehrin ortasında “naçar” (“Hikâye”, s. 53) kalmıştır. Dolayısıyla romantik edebiyatın, tabiatı, insanın mutluluk kaynağı ve sığınağı olarak gören yaklaşımının etkisiyle çevreden uzaklaşıp kendi dünyasına kapanma eğilimi gösterir. Onun ilk şiirlerindeki hareket ve insan sesine olan ilgisi zamanla yerini tabiatı aranan huzura bırakır. “Tokat’a Giderken” (s. 172-173) şairin pastoral duyarlığını en çarpıcı biçimde yansıttığı şiirlerden birisidir. Yeşil ve derin bir vadinin güzelliklerini betimleyen şair, tabiatın duyurduğu huzuru insanlardan uzak oluşuna bağlar. Oradan hep geceleri geçmiştir ve sonsuza kadar da orada yaşamak ister:

Sessizlik orada çın çın öter,

Tarlalar orada yavaşça dalgalanır.

Ne kin ne haset, ne başka şeyler!

Çünkü insanlar uzaktadır.

Külebi'nin, şehre karşı köyü tercih edişinde tabiatın hür ve doğal ortamı belirleyici bir unsurdur. O, mutluluğu maddi olanda yani şanda, şöhrette aramaz. Onun nazarında "Ararat Dağı" annesinin pişirdiği çocukluğunda yediği nişastadır. Yıldızlar ise bir ekilmiş tarladır. Bu durumda sonsuz huzuru yeşermiş dağlarda arar:

Sultandağı'nda ak kuzular meleşir
Uzunayla'da pehlivanlar güreşir
Bingöl Dağı çiğdem çiğdem yeşerir
Belli olur abihayat içtiği. ("Bizim Dağlar", s. 148).

"Dünyamız" (s. 61-62) şiirinde dünyanın gidişinden öğrenen şair, her günün birbirinden "kepaze" olmasından yakını. "Kışların soğuk, yazlar sıcak / İnsan neredeyse / Öyle güzel günlerin var olduğuna inanmayacak" diyerek geçmiş günleri özler. Hayatın akışı içinde geçirdiği doğum, öğrencilik, memurluk gibi türlü aşamaları sayar. Kışa soğuk oluşundan dolayı olumsuzluk yükler. "Oysa ki bahar geldiğinde / Toprak kımıldar yavaş yavaş / Bir gecede dağ taş yeşerir. / Su yürür ağaçlara / Kuşlar uçar isteklerinin ardında." Kızlar bile daha endamlı, sıcak ve taze görünür. Şiirde kış ile yaşlılık, bahar ile de gençlik arasında imgesel bir ilgi kurulabilir.

"Batı" (s. 245) şiirinde ise Külebi, bir iç muhasebesi yapar ve kendi kendini sorgular: "Sen bir gölge gibi şehirden şehire / Kendini kaybetmekten başka ne yaptın?" Kalabalık şehirlerin duyurduğu güvensizlikten, samimiyezsiz ilişkilerden, yalnızlık, kin ve kederden umutsuzluğa düşmüştür. Üç birimden oluşan şiirin üçüncü biriminin ilk iki dizesinde ise metafizik düşüncesi çok güçlü olmayan şairin, tabiatı manevi bir duyuşla algılaması dikkat çeker:

Özgür deniz, dinleyen evren, çırpınan düşünce
Tanrıdan haber salar bu yana
Ne korsan teknesi yelkenliler, ne buhar gemileri
Ne homurdanan uçaklar kulaç, kulaç...
Gül yaprağından hiçbiri sağlam değil
Fındık kabuğundan fark etmez.
İnsanoğlu da sağlam değil
İnsanoğlu sayrı, insanoğlu çökmüş...
Bir kurşundur umut, attığın yerde bitmez...

Külebi'nin şiirinde nadir rastlanılan bu durum, onun geleneksel kültürle yetişmesinin bir yansımasıdır. Beşir Ayvazoğu'nun belirttiği gibi geleneksel medeniyetlerin ve tek Tanrılı dinlerin temel ilkelerinden biri tabiatın maneviliğidir. Modern insan için bu manevilik, bir

şey ifade etmeyebilirse de gerçek bir Müslüman, Hristiyan, Budist veya Taoist, bir çiçeğe baktığında modern insanın gördüğünden çok farklı bir şey görebilir. Çünkü tabiat, duyuğu ötesi âlemden mesajlar ileten saydam bir gerçeklik alanıdır. Tabiatı, daha üst seviyede bir gerçekliğin yansıdığı ayna olarak değerlendiren bu görüş, kendini ifade ederken kaçınılmaz olarak tabiata dayalı bir sembolizm geliştirmiştir (2013, s. 88-89).

Külebi, “Yaşamak”ta (s. 81) ise görünen ile görünmeyen yani dünya ve metafizik âlemin ruhunda yarattığı çelişkiyi dile getirir. Yeryüzünde tutsak olmanın hüznüyle Tanrı'nın mekânını bilmek ister. Ancak tabiattan metafiziğe ulaşma iştiağında çok derinleşemez. “Hapishane” kelimesini “mahpus”laştırıcı bir motif olarak üç kez tekrar eder. Bir mutasavvıfın da bu dünyayı sürgün yeri olarak gördüğü hatırlandığında Külebi'nin bilinçdışında Anadolu irfanının tortularını taşıdığı görülür: “Mevsimlerin hapishanesinde” (...), “Bahçelerin hapishanesinde” (...), “Gecelerin hapishanesinde” (...), “Ben niçin tutsağım yeryüzünde” (...), “Yurdumun göklerinde mi yerin / Hey Tanrı bilmek isterim?”

Carl G. Jung'a göre modernlikle birlikte insanın tabiat algısı bozulmuştur. Eski çağda, insanların ruhlarında içgüdüsel güçler ortaya çıktığında bilinçleri bunları anlamlı bir psişik örgüyle ilişkilendirebilirken artık “uygar” insan bunu yapamaz. Onun “ilericilik” bilinci içgüdülerinin ve bilinçdışının, görevlerini sağlayacak bütün araçları ortadan kaldırmıştır. Eskiden özümleme organları, genel olarak kutsal sayılan gizemli sembollerden ibaretti. Şimdi ise örneğin “maddeden” söz edildiğinde onun fiziksel özellikleri tanımlanmaktadır. Laboratuvar deneylerinde çeşitli yönlerden incelen “madde” insanlık dışı, saf zihinsel bir süreç olarak kalmakta, hiçbir psişik anlam içermemektedir. Oysa “madde”nin eski imgesi çok farklıydı. “Yer Ana”ydı o. Aynı şekilde bir zamanlar ruh denilen şey, bugün zihin yoluyla tanımlanmaktadır ve böylece de “Evrenin Babası” olmaktan çıkmıştır. O artık insanın sınırlı ego düşüncesine indirgenmiştir; “babamız” simgesindeki ölçülmesi olanaksız duygusal enerji de entelektüel çölün kumlarına gömülüp gitmiştir (2007: s. 94-95). Ayrıca Jung, bilimsel anlayışımız geliştikçe dünyamızın insanlıktan uzaklaştığını söyler. Bu yüzden insan kendisini kozmosta yalıtılmış hissetmektedir; çünkü kendisi artık doğa ile bağlantılı değildir ve duygusal “bilinçdışı kimliği” doğal görüntüsünü yitirmiş bulunmaktadır. Bunlar da giderek simgesel içeriklerini feda ettiklerinden ne gök gürültüsü artık öfkeli Tanrı'nın sesi ne de şimşek onun cezalandıran mızrağıdır. Hiçbir ırmak bir ruh barındırmadığı gibi hiçbir ağaç, bir adamın yaşam prensibi, hiçbir yılan aklın bedene girmiş şekli, hiçbir mağara da büyük bir cinin evi değildir. Taşlardan, bitkilerden ve hayvanlardan insanlara seslenen yoktur ve insan da onlara kendisini anlayacakları inancıyla bir şeyler söylememektedir. İnsanın

doğayla bağlantısı kaybolup gitmiş ve onunla birlikte bu imgesel bağın ortaya çıktığı güçlü duygusal enerji de yitmiştir (2007, s. 95).

Bu bilgilere dayanarak denilebilir ki Külebi, her ne kadar sonradan modern dünya ile tanışsa da bilinçdışı geleneksel algısını muhafaza eder. “Maddeyi” eski imgesiyle hatırlar ve tabiata zaman zaman mistik bir güç atfeder. Jung’un “yer ana” imgesiyle ifade ettiği “madde”, onun şiirinde “tabiat ana” ya da “toprak” olarak karşılık bulur. Anasır-ı erba‘a olarak bilinen ve varlık âlemini meydana getiren dört ana unsur olan “toprak”, “su”, “hava” ve “ateş”in (Doğan, 2011, s. 48) de maddenin farklı görünüşleri olup tabiattaki döngüsellikle ilişkilendirildiği hatırlanacak olursa Külebi’nin şiirlerinde sık tekrar eden “su”, “toprak” ve “hava” kelimelerinin taşıdığı manadan hareketle ona bir tabiat mistiği denilebilir. Bu, meleklerin çalışmasıyla kutsileşen ve aşkın gücüyle tabiatın canlandığı “Yeşeren Otlar”da (s. 168) görülmektedir:

Bir melek su taşıdı,
Biri serinlik taşıdı uzaktan
Biri yeşillik getirdi.
Yıldırım gibi ama sessiz
Çimenler sökün etti kara topraktan.

“Işık Dönencesi” (s. 323) şiirinin IX. bölümünde ise tabiat, şairin, bütün sıkıntılarını gideren sığınılacak bir anne kucağı imajıyla karşılık bulur. Şair, her fırsatta mutlu olacağı, huzur bulacağı bu şefkatli kucağa sığınmak ister, ona olan özlemini dile getirir, yalnızlığını onunla paylaşır. Şiir, şu bent ile biter:

Doğa anne biliyor musun kar nasıl erir
Irmaklar nasıl akıp tükenir boşluğa?
Tersine ben hiç tükenmiyorum,
Yalnızca, yalnızca, yalnızca
Özleminle gömülüyorum sarhoşluğa.

“Denizlerin Getirdikleri”nde (s. 149-152) “Sen biricik kadınımsın mavi deniz” diyen şair, denize hayranlığını ve insanın talihsizliğini anlatır. İnsanlardan ve şehirlerden bıkip yalnızlığı tercih eder ve tabiata sığınır:

Gelin yaklaşın dalgalar yanıma
Bıktım insanlardan, şehirlerden bıktım!
Sayın ki gemiciyim gemim batmış,
Yüze yüze bu kıyıya çıktım!
(...)

Azgın fırtınalar denizlerde,
Şehirlerde ışıktan dalgalar
Bekleşen kadınlar geceleri,
Rüzgâr gibi kızlar, küskün çocuklar.
İnsanlar! Şeytanın sütkardeşi!
Bazı bazı sizleri de gördüm uzaktan;
O zaman sövmek geldi içimden
Ayıptır söylemesi...

Yine bir yaşlılık şiiri “Gömüt”te (s. 280) ise hayattan usanan ve altmış iki yaşında olan şair, öldükten sonra dağ başına gömülmeyi vasiyet eder. Çizdiği peyzajda çoğu zaman olduğu gibi küçük bir dere vardır. Tabiatın hür ortamında sevgiliyle birlikte bir öte dünya hayali kurma, kalabalıktan kaçma ve yalnızlık isteği gibi pastoral duyarlıkta halk şiirinin tabiatı duyuş tarzı hâkimdir:

Dağ başına gömsünler beni
Bir yanımda bir küçük pınar,
Bir yanımda sen.
Öyle özledim ki yalnızlığı ben!
Yöremiz kalabalık olmasın,
Ara sıra bir yaya ya da atlı
Ya da bir kağrı geçerse önümüzden
Yorgun köylüler otursun taşımıza,
Kim bu yatırlar diye kimse sormasın.

Külebi'nin birçok şiirinde belirli tabiat motifleri öne çıkar. Dünya, dağ, vadi, yayla, tarla, çayır, bozkır, deniz, rüzgâr, toprak, su, yağmur, bulut, kar, çeşme, ırmak, dere, ağaç gibi. Önemli olan bu tabiat unsurlarının gökyüzü, ay, güneş ve yıldızlar gibi kozmik yerlerle bütünleşmesidir. Mevsimlerin değişimi ve günün vakitleriyle zamanın akışı duyulur; soğuk, sıcak, ılık havalar oluşur. Tüm bunlar, insanların yaşam koşullarını ve şairin duygu hâllerini etkiler. Şair, birçok şiirine ya tabiatı çağrıştıran bir kavramın ya da tabiat unsurlarının adını vermiştir. Bunlardan “Sonbahar Geliyor”da (s. 83) ümitsizlik, “Rüzgâr”da (s. 95) hürriyet, “Çiçekle Konuşma”da (s. 78) yalnızlık ve ümitsizlik, “Kuşun Hikâyesi”nde (s. 129-130) tabiat duyarlılığı ve insanın acımasızlığı, “Yangın”da (s. 179) ihmalkârlık ve bilinçsizlik nedeniyle tabiatın tahrip olması hâkim temalardır.

Külebi, bazı şiirlerinde de tabiat varlıklarını kişileştirir ve onlarla konuşur. Çağrışımsal imgelerle canlılığın kaçınılmaz şekilde sona ereceğini duyurur. Mesela “Sonbahar

Geliyor”da (s. 83) bir serçeye yuvasını nereye yapacağını sorar. Bahar gelene dek meyveler çürüyecek, rüzgârlar başka türlü esecek, serçe ıslanacaktır. “Zerdali Ağacı”nda (s. 134-136) tabiat duyarlılığı ve talihin acımasızlığı üzerinde durur. Zerdali ağacının erkenden çiçek açmasını onun tabiat döngüsü hakkında bilgisiz olmasına bağlar. Oysa kurt gibi kalın yapılı, görmüş geçirmiş ağaçlar henüz açmamıştır. Sonunda havaların güzel gitmesine aldanan zerdali ağacı, kara kış ortasında ölümden acı bir duruma düşer. Tabiatta kendi yalnızlığını bulan ve tabiatı kendi yalnızlığına ortak eden bir ruh hâli sergileyen şairin, bu şiirin derin yapısında talihe aldanan insanın trajedisine çağrışımsal gönderme yaptığı da söylenebilir. “Küçük Haberci Bulut” (s. 175) ve “Farenin Ölümü” (s. 186) de benzer bir anlayışla kurulmuştur. “Faydasız Deniz”de (s. 180) deniz ile talihsizlik arasında, “Sevda”da (s. 84) da yaz ile sevda dolu yolcu arasında ilgi bağı vardır.

“Eski Bahçe” (s. 169-170) şiirinde tabiat unsurları ile ilgi kuran şair, Sivas’taki ilk göz ağrısını bahçesindeki beyaz güle benzetir. Bursa’daki komşusunun yumurta gibi soyulmuş beyaz kızını ise cins tavuklar gibi sevimli ve kurnaz bulur. Şiirin son dizesinde hatıraların saklı olduğu eski bahçesini eliş kağıtlarına benzetir. “Çeşidini gördüm güllerin, nergislerin, / Kokladım, sabırsız düşüncesiz” dizelerinde gönül maceralarını anlatır. Ancak sisler içinde bir tek ilk göz ağrısını bulamamaktan yakınıdır. Onu, “Dağ çeşmeleri gibi serin, tertemiz.” imajıyla yüceltir. Resim”de (s. 87) de sevgiliyi tabiat unsurlarıyla betimler. Bazı aşk şiirlerinde kızların güzelliklerini tabiat unsurlarına benzeterek arzu dolu ve lirik bir şekilde betimlediği şu dizeler de üslup bakımından orijinaldir:

Kızlar vardır pırıl pırıl

Sudan yeni çıkmış balığa benzer. (“Bir Yılbaşı Gecesi”, s.101).

Sen gömeçte bir petek bal gibisin!

Renksin yazdan kıştan, tazeliğsin bahardan.

Yapraklarda dolaşan serin bir rüzgârsın ki

Her gün eser durursun hafızamda. (“Sabret”, s. 89).

Sonuç

Tabiat sevgisi ve hayranlığı Cahit Külebi'nin şiir estetiğinde önemli bir yere sahiptir. Bunda, onun çocukluğunu ve gençliğini Anadolu bozkırlarında geçirmiş olmasının büyük etkisi vardır. Ancak şair, büyük şehre okumaya gidince tabiattan uzaklaşır. Dolayısıyla kaybettiği cenneti hayatı boyunca hatıralarında ve hayallerinde arar. Tabiat, onun sanatının başlıca esin kaynağı olur. Neredeyse bütün şiirlerinde tabiatla ilgili bir unsur bulmak mümkün olduğu gibi bazı şiirlerinin de teması tabiattır. Şair, tabiatın daha çok dış görünüşünü betimler. Ancak bir de kendi iç tabiatı vardır. Onun sanatı bu iki tabiat üzerinde yükselir ve kimliğini bulur. Kimi zaman dış dünyanın tasviri kimi zaman da dışın ve için kaynaşmış bütünlüğü ile kurulan dizeler, çoğunlukla benzetme, özdeşleşme, kişileştirme, güzel sebep bulma gibi konuşma dilinin doğal yapısında bulunan mecazlarla bir derinlik kazanır. Şair, coğrafya ve tabiatı bir bütün olarak ele aldığı şiirlerinde orta hâlli insanların günlük realitesini ideolojiden bağımsız olarak yansıtır. Bunlarda, hareket unsurunu ve insanın tabiatla ilişkisini öne çıkarır, kendisi gibi sözünü ettiği insanlar da tabiatla uyumludur. Külebi'nin şiiri, estetik gücünü bu samimiyetten alır. Pastoral duyarlılık taşıyan şiirlerinde ise şair, tabiata hayranlığını ve büyükşehrin olumsuzluklarından tabiata sığınma isteğini yansıtır. Çünkü erken yaşlarda tattığı gurbet acısı, yaşlandığını hissetmesiyle birlikte daha da artmış ve ondaki sıla özlemini büyütmüştür. Bu sebepten Külebi'nin şiirinde gençliğin duyurduğu yaşama sevinci yerini, zamanla yalnızlık, bıkkınlık, ümitsizlik ve hatta yer yer ölüm düşüncesine bırakır.

Külebi, şiirlerinde dağ, deniz, ırmak, ova, köy gibi mekânlara aidiyet yükler. Tabiatın bir parçası olan bu yerleri, gökyüzü, güneş, ay ve yıldız gibi kozmik yerlerle bütünleşmiş bir hâlde tasvir eder. Mevsimlerin değişimi, hava durumu, günün vakitleri şairin iç âlemini yansıtmada önemli bir yere sahiptir. Mekân ve zaman unsurlarını tabiî bir akış içinde yansıtmamanın yanı sıra şair, muhtevaya uygun kelime seçer. Onun şiir üslubunu yaratan daha çok tabiat unsurlarından oluşan söz varlığıdır. Her ne kadar çok zengin bir şiir yazmasa da toprak, su, çeşme, kar, yağmur, bahçe, çayır gibi tabiat unsurlarını ya yoksullukla ya da bereketle, aşkla, sevgiyle bağdaştıran şairin şiirinde kendine has bir lirizm ve samimiyet vardır. Külebi, tabiattan yola çıkarak kendi iç dünyasını, duygularını ve izlenimlerini başarılı bir şekilde yansıtır. Bu tutumuyla insanlığa, yeryüzünün dar ve sıkıcı çemberini kırarak ideal bir dünyaya ulaşmanın yolunu göstermek istediği söylenebilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Güller Kitabı/Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat II*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çetin, N. (2001). "Türk Edebiyatında Pastoral Şiir." *Türk Dili*, no. 600, s. 812-843.
- Çetişli, İ. (tr.). *Cahit Külebi ve Şiirleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, A. (2011). *Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Furtun, S. (2014). *Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Kelime Dünyası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Jung, C. G. (2007). *İnsan ve Sembolleri*. (Çev. A. N. Babaoğlu). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Kabaklı, A. (2002). *Türk Edebiyatı IV*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, M. (1994) *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). *Şiir Tahlilleri II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Külebi, C. (2009). *Bütün Şiirler*. Ankara: Bilgi Kitabevi.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nayır, Y. N. ve Bolat, S. (2004). "Cahit Külebi." *Şiir Sanatı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Redeker, H. (1986). *Edebiyat Estetiği*. (Çev. Aziz Çalışlar). Ankara: Kuzey Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1997). *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu). MEB. Yayınları.
- Siyavuşgil, S. E. (1993). "Türk Halk Şiirinde Tabiat." *Türk Edebiyatında Tabiat*. (Ed. Ş. Elçin). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 7-21.
- Süreyya, C. (1976). *Şapka Dolu Çiçek*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Uysal, A. E. (1993). "Edebiyat ve Tabiat." *Türk Edebiyatında Tabiat*. (Ed. Ş. Elçin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 5-7.
- Williams, R. (2007). "Image [İmaj, İmge, Suret, Hayal]." *Anahtar Sözcükler- Kültür ve Toplumun Söz Varlığı*. (Çev. Savaş Kılıç). İletişim Yayınları.
- Worringer, W. (1985). *Soyutlama ve Özdeşim*. (Çev. İsmail Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuz, H. (1979). Külebi'nin Şiiri Üzerine Notlar. *Yusuçuk*, no. 12, s. 3.

BÖLÜM 5

OSMANIYE HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜM HABERİNİN DUYURULMASI¹

Ali DOĞANER², İlhan AYDIN³

¹ Bu çalışma; 2025 yılında Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Doç. Dr. Ali DOĞANER danışmanlığında, İlhan AYDIN tarafından hazırlanan "Osmaniye Halk Kültüründe Ölüm" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adoganer80@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4600-8350>.

³ Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, ilhnaaydnzey@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-6817-1161>.

GİRİŞ

Ölüm gelenekleri, insanların ölüm karşısındaki tutumlarını, inançlarını ve duygularını yansıtan; dinî, kültürel ve sosyal temellere dayanan ritüeller bütünüdür. Her toplumun ve kültürün ölümle başa çıkma biçimi farklıdır ve bu çeşitlilik, insanlığın ölüm olgusuna ne kadar derin anlamlar yüklediğini gösterir. Ölüm ritüelleri, insanların ölüm karşısında anlam arayışına girmesiyle oluşmuştur. Kültürden kültüre farklılık gösteren törenler, uygulamalar ve geleneklerden oluşan bu ritüeller topluluk içindeki duygusal bağları pekiştirmek amacıyla yapılmaktadır. Ölüm haberinin duyurulması da ölüm sonrası yapılacak törenlerin ve uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Ölüm haberini alan ölü yakınları hem ölen kişiye son görevini yerine getirmekte hem de ölü yakınlarıyla bir araya gelerek acının paylaşılmasını ve böylece hafiflemesini sağlamaktadır.

Ölümün ve sonrasının bilinmezliği veya anlaşılmazlığı, insanlar için çok karmaşık ve duygusal bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Yas, bir kişinin ölümü veya büyük bir kayıp sonrası bireyin yaşadığı karmaşık duygusal ve psikolojik tepkiler bütünüdür (Deger & Deger, 2025, s. 1317). Ölen kişinin yakınları, ağlayıp feryat ederek hem psikolojik bir rahatlama içerisine girmekte hem de diğer insanlara ölüm haberini duyurarak üzerlerindeki baskı ve yükü hafifletmektedir. Böylece, ölüm hadisesi bireysel olmaktan çıkıp dar çevreden geniş çevreye doğru yayılarak toplumsal bir hâle bürünmektedir.

Ölümün duyurulması, insanlık tarihi boyunca her toplumda var olmuş; inanç sistemlerine, kültürel yapılara ve içinde bulunulan zamana göre biçim değiştirmiş temel bir toplumsal pratiktir (Erbuğ, 2021, s. 49). Ölüm haberi, yalnızca bir kaybın bildirilmesi değil, aynı zamanda yaşamla ölüm arasındaki sınırın topluluk nezdinde kabul edilmesi ve bu geçişin anlamlandırılmasıdır. Bu duyuru, ölen kişiye karşı yerine getirilen son sorumluluklardan biri olmasının yanı sıra, geride kalanların ortak bir yas duygusu etrafında bir araya gelmesini de sağlar. İnsanların birbirlerine ölümün hemen ardından haber vermesinde belirli bir zamanda ve belirli sürelerde gerçekleşen ölüm ritüellerine davet de amaçlanmaktadır. Defin törenine yetişme, taziye evine gitme, taziyede bulunmada ölümün duyurulması gerekmektedir.

Toplumlar, ölüm haberini duyururken hem dinî inanışların hem de geleneksel değerlerin belirlediği sembolik yolları kullanmışlardır. Geçmişte bu görev çoğunlukla sözlü iletişim yoluyla yerine getirilmiş; tellallar, cami anonsları ya da köy odalarında yapılan duyurular aracılığıyla ölüm haberi geniş kitlelere ulaştırılmıştır. Bu yöntemler, yalnızca bilgilendirme işlevi görmemiş, aynı zamanda yasin kamusal olarak paylaşılmasına imkân tanımıştır.

Araştırma sahasında yapılan incelemelerde, ölümün duyurulmasına ilişkin hem geleneksel hem de modern uygulamaların bir arada varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Geleneksel yöntemler, özellikle küçük yerleşim yerlerinde ve güçlü topluluk bağlarının olduğu alanlarda hâlâ önemini korurken; kentleşme, teknolojik gelişmeler ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte modern duyuru biçimleri de öne çıkmıştır. Sosyal medya paylaşımları, mesajlaşma grupları ve dijital ilanlar ölüm haberinin hızla geniş bir kitleye ulaştırılmasını mümkün kılmıştır.

Bu bağlamda, ölüm haberi duyurusu, toplumsal değişimin izlerinin açıkça gözlemlenebildiği alanlardan biridir. Genel olarak evrensel bir ihtiyaç ve sorumluluk olarak karşımıza çıkan bu uygulama, özele inildiğinde her toplumun kendi kültürel kodları, değer yargıları ve yaşam biçimleri doğrultusunda şekillenmektedir. Ölümün duyurulma biçimleri, bir yandan geçmişle bağ kurarken diğer yandan çağın gerekliliklerine uyum sağlayarak dönüşmeye devam etmektedir.

Ölüm Haberinin Duyurulmasında Geleneksel Uygulamalar

Anadolu'da bir ölümün nasıl algılanacağı ve nasıl anlamlandırılacağı süreci, ölen kişinin kimliğinin kamuya duyurulmasıyla başlar. Ölüm ilanıyla birlikte insanlar, bu kaybın mahiyetini kendi değer yargıları çerçevesinde tartışır ve yorumlar. Ölümün “iyi” ya da “kötü”, vaktinde ya da vakitsiz, hayırlı yahut hayıflı olup olmadığına dair değerlendirmeler, daha ilk anda toplumsal bir muhasebeye dönüşür (Özgen, 2025, s.123).

Sedat Veyis Örnek, Anadolu'da ölüm haberinin halka ulaştırılmasının belli başlı yollarla gerçekleştirildiğini belirtir. Buna göre ölüm, kimi zaman komşular aracılığıyla ağızdan ağıza yayılır; kimi zaman camilerden okunan sela ile duyurulur. Bazı yerlerde belediye ya da muhtarlık hoparlörleri bu görevi üstlenirken, telefon ve telgraf gibi bireysel iletişim araçları da kullanılır. Daha modern dönemlerde ise radyo ve televizyon, ölüm haberinin iletilmesinde başvurulan araçlar arasında yer alır (1977, s. 213).

Osmaniye halk kültüründe, ölümü yakın olduğu düşünülen veya ölen kişinin yakınlarına haber verilmesi, geçmişten günümüze bazı geleneksel formlarda gerçekleşmektedir. Ölüm olayının en doğal duyurulma şekli ölenin yakınlarının ilk andaki feryatları ve ağlamalarıyla başlamaktadır. Ölüm gerçekleşikten sonra olayı duyan yakın komşular ölü evine gelmekte, ölünün yakınlarının acılarına ortak olarak onları teselli etmekte, cenaze işlemleri için aile bireylerine yardımcı olmaktadır. Ölümün daha geniş çevrelere yayılması için bilgilendirmelerde bulunmaktadır.

Geleneksel formda ölümün duyurulma biçiminde “vefat eden kişinin adı ve yaşı, yakınlarının isimleri (eşi, çocukları vb.), vefat tarihi, cenaze namazı / defin saati ve yeri, taziye adresi (varsa), “Başımız sağ olsun” ya da dinî bir temenni gibi bilgiler yer almaktadır.

Anadolu folklorunda ölüm olayının duyurulması ölünün yakınları veya komşuları tarafından bilgi verilmesiyle, camide sela verilerek, belediye anonsuyla, gazete ilanlarıyla, telefon ve telgrafla olmak üzere değişik şekillerde yerine getirilmektedir (Örnek, 1971, s. 41-43).

Ölüm olayının gerçekleşmesinden sonra yapılan ilk işlem, ölen kişi için sela verilmesidir. Selanın ardından da kimin vefat ettiği, nereli olduğu ve nereye defnedileceği, namazının nerede ve ne zaman kılınacağı anons edilmektedir/ duyurulmaktadır. Sela, dinî zamanlar ve gereklilikler dışında birisinin öldüğünün işaretidir (Küçük, 2015, s. 210).

Ölüm olayı genelde sela yoluyla duyurulur. Ağır hastanın olduğu ve sekarat anının yaşandığı evlerde ölü yakınları ölüm gerçeği ile karşılaştıklarında önce bağırp çağrışılar. Feryatların artması ile komşular ölüm haberini duyarlar. Uzakta yaşayan akrabalara ölüm haberi telefon aracılığıyla verilir. Kaza, kalp krizi gibi beklenmedik bir ölüm gerçekleştiğinde ölüm haberi yakınlarla alıştırılarak verilir. Hatta “öldü” ifadesi yerine “hastalandı, durumu kritik” gibi ifadeler tercih edilir (Artun, 2016, s. 16-17).

Bahçe halk kültüründe eskiden kırsalda ve küçük köylerde tellal yüksek sesle köylerde dolaşarak ya da yüksek bir yere çıkarak ölüm haberini duyururdu. Elektriğin olmadığı zamanlarda ölüm olduğunda, köylülerden biri köy meydanında bulunan yüksek bir yere çıkarak yüksek sesle ölüm olayını tüm köye haber verirdi (Bilgici, 2018, s. 79).

Düziçi’nde eskiden cenaze olduğu zaman, yüksek bir yere çıkılarak “cenaze var” diye bağırmakta, yakın köylere haber verilmesi için atlı kişiler gönderilmekteydi. Ölen kişinin uzakta olan yakınlarına telefon ile haber verilirken ilçe genelinde de ölüm haberleri belediyenin yaptırdığı anons ile duyurulmaktadır (Bülbül, 2006, s. 82).

Mahalle ve köy gibi daha küçük yerleşim yerlerinde ölümün duyurulması komşular aracılığıyla gerçekleşir. Muhtar ya da yerel esnaf da bu sürece dâhil olmasıyla ölüm haberi tüm evlere ulaşır.

Osmaniye halk kültüründe ölüm olayı gerçekleşmeden önce kişinin son durumu hakkında şehir dışında yaşayan ve birinci dereceden akrabalarına bilgi verilir (K. 3). Ölüm olayının ilk duyurusu ölü evinden gelen ağıtlar, ağlayışlar yoluyla gerçekleşir (K. 5). Daha sonra ölüm, sözlü olarak yüz yüze ya da telefon aracılığıyla duyurulur (K. 6, K. 7). Yalnız yaşayan insanların ani ölümleri ancak onun hakkında haber almak isteyen aile bireyi ya da komşular aracılığıyla anlaşılmakta, bu şekilde ölüm olayı duyurulmaktadır (K. 10).

Kadirli'de ölüm olayından sonra ilk önce sela okutulur. Böylelikle insanlar birinin öldüğünü anlamaktadır. Ölen kişinin adı, yaşadığı yer, baba adı söylenerek ilan verildiği de olur. Ölen kişinin fotoğrafı sosyal medyada paylaşılarak ölünün yakınları, akrabaları öldüğünü görüp cenazesine katılabilir (Aşçı, 2022, s. 100).

Camiden sela sonrasında duyurulur. Belediyelik olan hoparlör ağının olduğu yerleşim yerinde duyuru yoluyla ilan edilir. Anons verilmesi en yaygın yöntemlerden biridir. Ölüm haberi, cami hoparlörlerinden ezan aralarında duyurulur. “Filanca mahalleden, filanca oğlu/filanca vefat etmiştir” şeklinde olur.

Ölüm olayının duyurulmasında en yaygın yol, sela okunması ya da sela verilmesidir (K. 1, K. 4). Camilerden ölen kişinin kim olduğunu, kimin akrabası olduğu, hangi işle uğraştığı gibi özelliklerin sayılması yoluyla ölüm olayı yaşadığı yere duyurulur. Ölen kişinin açık kimliği ve hangi namaz sonrası cenaze namazının kılınacağı sela verilirken belirtilir. Perşembe akşamları ve cuma namazına yakın okunan selaların ölümü duyurmak amaçlı olmadığı bilinir. Bunların dışındaki selalar duyulduğunda, ölenin kim olduğunun anlaşılması için konuşanlar susturulur, içerdekiler balkona koşar ya da pencereleri açar. Sela sonrası duyuru iki defa yapılır, ilk duyuruyu anlamayan ikinciye dinler. Duyuru bittikten sonra çevredekilerle ölenin kim olduğu, tanıdık olup olmadığı, kimlerin akrabası olduğu konusu konuşulur.

Eskiden köylerde, halktan biri tarafından evler dolaşarak ölüm haber verilirdi (K. 2). Ayrıca, halk arasında varlıklı birinin selası verilirken yavaş ve güzel okunduğu, yoksul birinin selasının ise hızlı hızlı ve özensiz okunduğu düşüncesi vardır.

Ölüm olayını duyurmada kullanılan geleneksel yöntemlerden biri de ağıt yakmaktır. Türklerde de yas alameti olarak, kendi saçları ve atın kuyruğu kesilmiş, ölülerin ardından yakalar-paçalar yırtılmış, saçlar yolunmuş, dövünülmüş, yüzler yaralanmış, yüksek sesle ağlanılmış, ağıtlar yakılmış, kan akıtılmış ve kanlı gözyaşı dökülmüştür (Küçük, 2015, s. 211).

Şehir kültürünün hâkim olduğu günümüzde sela verme uygulaması devam etmektedir. Ancak, yüksek ses ve gürültü nedeniyle gün içinde camilerden verilen selaların anlaşılmasının zor olduğu tespit edilmiştir. Ölen kişiyle ilgili verilen bilgilerden kimin öldüğünün tam olarak anlaşılmasının pek de mümkün olmadığı görülmüştür. Ayrıca sela anlaşılrsa bile eski mahalle kültürü devam etmediği için mahallede yaşayanlar birbirlerini yeterince tanımamakta hatta çoğu kişi aynı mahallede yaşasa da birbirlerine yabancı kalmaktadır.

Günümüzde, hastanede gerçekleşen ölümlerde ilk haber ilgili doktorlar tarafından verilir. Ölen kişinin yakınlarını psikolojik olarak hazırlamak için önce tedavi sürecindeki

olumsuz gelişmelere hazırlıklı olunması gerektiği söylenir, kısa zaman sonra da kişinin öldüğü bilgisi verilir (K. 8, K. 12). Hastanelerde genelde gece vakti bir karışıklık olmasın diye sabaha doğru ölüm haberi verilir (K. 9).

Özellikle şehirlerde, medyada gazetelerin hâkim olduğu zamanlarda büyük gazetelere “vefat ilanı” verilmesi yaygın uygulamaydı. Resmî ya da özel mesaj içeren ilanlarla kişilerin ölüm ilanı verilmekteydi. Ekonomik durumu iyi ailelerin tercih ettiği bu ilan şekli aynı zamanda bir statü kazanma biçiminin ürünüydü. Hatta bazı durumlarda, vefat eden kişinin fotoğrafının da olduğu taziye bilgilerini içeren afişlerin sokak ve caddelere asıldığı bilinmektedir.

Ölüm haberini duyurmanın en bilinen yollarından biri de telefonla haberleşmedir. Telefonla gerek aranarak gerekse mesaj atılarak insanlar ölüm olayı hakkında bilgilendirilmektedir.

Yakın aile bireylerden birini kaybeden esnaf, kısa bir süreliğine dükkânının kapatmakta, kapalı olan dükkânın cenaze nedeniyle kapalı olduğu dükkân camına yapıştırılmış bir kâğıtla halka duyurulmaktadır (Doğaner, 2006, s. 236).

Ölüm Haberinin Duyurulmasında Modern Uygulamalar

Ölüm haberinin duyurulmasında geleneksel uygulamaların yanında modern uygulamaların da önemli bir işlevi olmaktadır. Ölüm haberinin daha çok kişiye hızlı ve etkili şekilde duyurulmasında günümüzde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin yadsınamaz bir katkısı olmaktadır.

Modernleşmenin etkisiyle gelişen dijital dünyada ölümün duyurulması, geleneksel yöntemlerin yerini almaya başlamış ve özellikle şehir yaşamında, şehrin kozmopolit alanlarında ve genç kuşaklar arasında yaygın hâle gelmiştir. Dijital ortamda yapılan duyuruların hem hızla iletilebilmesi hem de fiziksel mesafe engelini ortadan kaldırması ölüm haberinin duyurulmasında önemli bir tercih nedeni olmuştur.

“Instagram, Facebook, Twitter/X, LinkedIn” gibi sosyal medya paylaşımlarıyla bireysel hesaplardan ya da kurum adına açılmış sayfalardan duyurulabilmektedir. Geniş kitleye anında ulaşmakta; görsel, duay, anı ya da video ile desteklenebilmekte; yorum alanı, taziye mesajlarının toplanmasına imkân sağlamaktadır. Genellikle siyah fon üzerine yapılan paylaşımların içeriği aşağıdaki gibi olmaktadır.

Örnek Paylaşım

“Canımız annemiz [Ad Soyad], bugün Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi yarın saat 14.00’te [camii/mezarlık adı]’ndan kaldırılacaktır. Dualarınızı eksik etmeyin. Taziye adresi: [adres].”

WhatsApp ve Telegram platformlarında aile, akraba veya mahalle adına açılan gruplarda ölüm olayı kısa mesajla duyurulmaktadır. İsteğe göre cenaze bilgileri, taziye adresi, konum bilgisi eklenebilmektedir. Ayrıca paylaşımı yapan kişi, profilini siyah bir fona dönüştürebilmektedir.

Örnek paylaşım:

Merhum [isim] bugün sabah vefat etmiştir. Cenazesi yarın saat 11.00’de [camii]’nde kılınacak namazın ardından [mezarlık adı]’na defnedilecektir. Taziye adresi: [adres].

E-Posta ile ölüm olayının duyurulması özellikle kurumsal çevre ya da uluslararası topluluklar için tercih edilmektedir. Resmî ve sade bir dille yazılan mesajla ölüm olayı duyurulmaktadır (URL-8).

Örnek paylaşım:

Konu: Başsağlığı Duyurusu

Değerli [isim/ekip],

[Kurum/kişi adı] olarak derin bir üzüntüyle [Ad Soyad]’ın vefatını bildiririz. Cenaze töreni [tarih ve saat]’te [yer]’de gerçekleştirilecektir. Sevenlerine ve yakınlarına sabırlar dileriz.

Saygılarımızla.

Ülkemizde çok yaygın olmamakla birlikte “legacy.com, everloved.com, memorial websites, guestbook.tv” gibi online anma ve taziye sitelerinde ölen kişi için profil açılarak, ziyaretçilerin anı yazabilmesi, taziye mesajı bırakabilmesi, çiçek ya da bağış gönderebilmesi sağlanmaktadır. Hatta sitede geleneksel yöntemlerle dijital yöntemlerin karşılaştırması yapılarak sitenin avantajlı yönleri ön plana çıkarılmaktadır (URL-7).

Dijital ortamda ölümün duyurulmasında; ailenin izni olmadan paylaşım yapılmaması, ölüm nedeni gibi özel bilgilerin kamuya açık biçimde paylaşılması, paylaşımın saygılı ve sade bir dille yazılması, görsel kullanılıyorsa aile onayının alınması, abartılı ya da duygu sömürüsüne dayalı görsellerden kaçınılması, aile bireylerinin haberi almasından sonra dijital duyurunun yapılması ve ölü yakınlarının mahremiyetinin korunması gibi hassasiyetler gözetilmektedir.

Osmaniye’de de ölümün duyurulması gazete, radyo ve televizyon ilanlarından başka bugün en yaygın iletişim aracı “Whatsap, Facebook, Instagram, X, Telegram, Messenger” gibi sosyal medya kanallarıyla olmaktadır. Bu medya araçlarıyla ölen kişinin fotoğrafıyla

birlikte ölüm haberi yakınları tarafından paylaşılmakta (K. 11), bu sayede ölüm haberi çok hızlı bir şekilde yayılmakta, aynı zamanda hızlı bir şekilde de ölen kişinin yakınlarına taziye dilekleri ulaşmaktadır.

Yaklaşık 20 bin üyesi olan “Osmaniye Vefat Haberleri” adlı Facebook sayfasında yönetici ya da üyeler tarafından her gün Osmaniye genelinde yaşanan ölümler duyurulmaktadır. Paylaşımı gören kişiler paylaşımın yorum kısmına baş sağlığı mesajı yazmış, taziye dileklerinde bulunmuştur (URL-3).

Osmaniye Belediyesi Cenaze Bilgi Sistemleri tarafından vefat haberleri günlük olarak paylaşılmaktadır (URL-6).

Özellikle kitlesel ölümlerin yaşandığı pandemi döneminde, ölen kişi sayılarının duyurulması Sağlık Bakanlığı tarafından televizyon ve sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmiştir. Günlük yapılan test sayısı ile ortaya çıkan ölümler bir grafikte dönemin Sağlık Bakanı tarafından paylaşılarak halk birinci ağızdan bilgilendirilmiştir. Akşam saatlerinde yayımlanan tabloda “günlük vefat sayısı” bilgileri büyük puntolarla verilmiştir (URL-1, URL-2).

Modern iletişim teknolojisi alanındaki hızlı gelişmeler, belirli zümrelerin ölümlerinin ilan verilerek duyurulması uygulamasını değiştirerek, halktan kişilerin de ölümlerinin daha geniş kitlelere duyurulmasına zemin hazırlamıştır. Ölümün ilan verilerek duyurulması konusu, önceleri toplumda tanınmış kesimler için söz konusuysen, pandemi döneminde artık belirli bir zümrenin üyesi olmayan sıradan insanların ölümlerinin de ilanlarda yer almaya başladığı görülmüştür. Ölüm ilanlarının sosyal medyanın da etkisiyle yayılma hızı önceki yıllarla kıyaslandığında, ölüm olayını önemli ölçüde görünür kılmakta ve kayıpların acısına daha geniş kitlelerin katılmasına ortam yaratmaktadır (Koçyiğit, 2023, s. 198-199).

Osmaniye’de 6 Şubat 2023 tarihli depremde enkazdan çıkarılıp, kimliği tespit edilemeyen cenazeler ya da yakınlarına ulaşamayanlar için Osmaniye Adliyesinde koordinasyon merkezi oluşturulmuştur. Yıkımın ve kitlesel ölümlerin fazla olduğu şiddetli depremlerde sadece bir iki dakikada binlerce ev ve bina yıkılmış, yıkılan binaların altında kalan binlerce insan vefat etmiştir. Kısa sürede ortaya çıkan çoklu ölüm bazı toplumsal sorunlara neden olmuş, buna bağlı olarak da farklı uygulamaların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bunlardan en önemlisi enkazdan çıkarılan cansız bedenlerin kimliklerinin belirlenmesi olmuştur. Gerekli resmî işlemlerden sonra, yakınlarına ulaşamayanlara öncelikle fotoğraflar gösterilerek teşhis etmesi istenmiştir. Fotoğraftan teşhis edilemezse birinci derece yakınlarından alınan DNA örnekleri karşılaştırılarak çözüm sağlanmış, bu şekilde kişilerin yakınlarına ölüm haberi duyurulmuştur (URL-4).

Şehit haberinin duyurulması belirli kurallar dahilinde yerine getirilmektedir. Şehit haberi olay yeri valiliklerinden veya kaymakamlıklarından şehit haberinin alınmasını müteakip şehadet olayı şehit ailesine; kaymakam, belediye başkanı, jandarma komutanı ve / veya emniyet amiri, il müftüsü, sağlık müdürü ile aile ve sosyal politikalar il müdürü ve beraberinde aile ve sosyal politikalar il müdürlüğünden ve ilçe müftülüğünden mutlaka bir bayan personelinin bulunacağı sağlık ekibi ile birlikte, görsel ve yazılı basın olmaksızın usulüne göre ve zaman mefhumu gözetmeksizin ivedilikle şehit ailesine ziyarette bulunularak haber verilir (URL-5).

SONUÇ

Ölüm ritüelleri arasında yer alan ölümün duyurulması, kültürlere, inanç sistemlerine ve tarihsel süreçlere bağlı olarak farklı biçimler almış; her toplumun kendi değer dünyası içinde şekillenmiştir. Bu uygulamanın temel amacı, ölüm olayını topluma bildirmek, cenaze ve yas sürecine katılımı sağlamak ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmektir. Günümüzde ise dijitalleşme ve modernleşmenin etkisiyle ölümün duyurulma biçimleri önemli ölçüde dönüşüme uğramış; buna rağmen geleneksel ve modern yöntemlerin bir arada varlığını sürdürdüğü karma bir yapı ortaya çıkmıştır.

Geleneksel uygulamalar incelendiğinde, en yaygın yöntemin camilerde sela verilmesi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ölüm haberi, akraba ve yakın çevreye telefon yoluyla iletilmiş; yer yer gazetelerde ölüm ilanı yayımlama ya da mahallelerde afiş asma gibi uygulamalar da varlığını sürdürmüştür. Bu yöntemler hem ölüm olayının duyurulmasını hem de cenaze ve taziye sürecinin düzenlenmesini sağlayan temel araçlar olmuştur.

Teknolojik gelişmelerle birlikte ölümün duyurulması, gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçlarının ötesine geçerek dijital ortama taşınmıştır. Günümüzde “WhatsApp, Facebook, Instagram, X, Telegram ve Messenger” gibi sosyal medya platformları, ölüm haberlerinin iletilmesinde en yaygın kullanılan mecralar hâline gelmiştir. Bu platformlar aracılığıyla ölen kişinin fotoğrafı eşliğinde yapılan paylaşımlar, ölüm haberinin çok kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmıştır. Aynı zamanda, taziye dilekleri de bu dijital kanallar üzerinden hızla iletilmiş, böylece yas sürecine katılım mekân ve zaman sınırlarının ötesine taşınmıştır.

Dijital ortamdaki ölüm duyuruları, yaşanan acının paylaşılması ve kısmen hafifletilmesi amacıyla yapılmakta; toplumsal dayanışmanın yeni bir biçimi olarak işlev görmektedir. Bu paylaşımlar sayesinde ölüm olayı kısa sürede daha fazla kişiye duyurulmakta, yas süreci kolektif bir boyut kazanmaktadır. Geleneksel ve dijital mecralarda

yapılan tüm bu duyuruların ortak paydası ise acı, üzüntü, ayrılık ve keder duygularının ifade edilmesi ve paylaşılmasıdır. Bu yönüyle ölümün duyurulması, değişen iletişim araçlarına rağmen özündeki anlamı koruyarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada, ölüm haberinin duyurulmasında hem eski uygulamaların hem de günümüzde ortaya çıkan yeni uygulamaların birlikte etkin biçimde kullanıldığı görülmüştür. Ölüm sonrası ağlamalar, feryatlar ile başlayıp komşuların, yakınların birbirlerine haber vermesiyle devam eden ölüm haberinin duyurulması sela verme, telefonla, mesajla bildirme, sosyal medya paylaşımıyla ölen kişi hakkında bilgiler vererek ölüm duyurusu yapma şeklinde değişerek dönüştüğü tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Artun, E. (2016). Çukurova ve Kıbrıs halk kültüründe ölümü algılama. *Folklor/Edebiyat*, 22(85), 9-22.
- Aşçı, H. (2022). *Kadirli halk kültürü araştırması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgici, U. (2018). *Osmaniye/Bahçe halk kültürü üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bülbül, D. (2006). *Düziçi'nde geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deger, M. B. ve Deger, Z. İ. (2025). An evaluation of Taşlıcalı Yahya's elegy for Prince Mustafa within the framework of the Kübler-Ross. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 14(4), 1316-1344.
- Doğaner, A. (2006). *Osmanlı yöresinde yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin geçiş törenleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erbuğ, E. (2021). Ölüm sosyolojisi: geleneksel ve modern toplumda ölümün toplumsal anlamları. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (8), 46-61.
- Koçyiğit, T. O. (2023). Türkiye'de Covid-19 pandemisi, ölümü duyurma ve ölümün görünürlüğü. *Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 190-216.
- Küçük, M. A. (2015). Defin hazırlıkları. *Aile Yazıları* 8, (Eds., S. Sakaoğlu, M. Aça & P. Ergun), T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Başak Matbaacılık, Ankara, 209-218.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk halk bilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özgen, M. (2025). Anadolu kültüründe ölüm algısı: sosyolojik ve folklorik açıdan iyi ve kötü ölüm. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 24(1), 120-140.

Sözlü Kaynaklar

- K. 1:** S. A., 1943 doğumlu, kadın, ev hanımı, Osmaniye/Bahçe köyü, 25.02.2024.
- K. 2:** T. B., 1965 doğumlu, erkek, inşaat ustası, Osmaniye/Karaçay, 04.03.2024.
- K. 3:** B. B., 1974 doğumlu, kadın, esnaf, Osmaniye/Merkez, 23.03.2024.
- K. 4:** N. K., 1965 doğumlu, kadın, hizmetli, Osmaniye/Merkez, 10.03.2024.
- K. 5:** H. T., 1976 doğumlu, kadın, öğretmen, Osmaniye/Merkez, 16.02.2024.
- K. 6:** B. Y., 1975 doğumlu, kadın, öğretmen, Osmaniye/Merkez, 30.03.2024.
- K. 7:** Y. Y., 1968 doğumlu, erkek, emekli, Osmaniye/Merkez, 30.03.2024.

K. 8: M. G., 1985 doğumlu, kadın, ev hanımı, Osmaniye/Düziçi, 08.02.2025.

K. 9: S. K., 1977 doğumlu, erkek, inşaatçı, Osmaniye/Merkez, 15.02.2025.

K. 10: E. E. K., 1979 doğumlu, kadın, ev hanımı, Osmaniye/Merkez, 17.03.20025.

K. 11: İ. U., 1974 doğumlu, erkek, muhasebeci, Osmaniye/Cebel, 14.02.2025.

K. 12: M. Ö., 1972 doğumlu, erkek, çiftçi, Osmaniye/Kesmeburun, 20.04.2025.

İnternet Kaynakları

URL-1: Sağlık Bakanlığı (2024). *Türkiye koronavirüs tablosu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/>. (Erişim: 20.03.2024).

URL-2: BBC (2020, Mart). *Sağlık Bakanlığı'nın günlük koronavirüs tablosuna nasıl ulaşılır?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51902914>. (Erişim: 20.03.2024).

URL-3: Osmaniye Vefat Haberleri, <https://www.facebook.com/groups/568761993490905> (Erişim: 10.05.2025).

URL-4: AA (2023, Şubat). *Osmaniye'de kimlik tespiti için koordinasyon merkezi kuruldu*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/depremde-hayatini-kaybeden-yakinini-arayanlar-kimlik-tespiti-icin-kan-ornegi-vermeli/2821532> (Erişim: 05 Mart 2024).

URL-5: İçişleri (2016). *Şehitlik ve şehit işlemlerinde uygulanacak usul ve esaslara ait yönerge*. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/yikob-panel/mevzuat/Atiflar/9-_-Sehitlik-Yonetmeligi.pdf. (Erişim: 04.03.2024).

URL-6: Osmaniye Belediyesi (2024). *Vefat haberleri*. <https://osmaniye-bld.gov.tr/kategori/vefat>. (Erişim: 29.04.2024).

URL-7: Memorial (2025). The memorial ve geleneksel yöntemleri karşılaştırm. <https://the-memorial.org/tr/cevrimici-anma-ana-sayfas> (Erişim tarihi: 21.12.2026).

URL-8: KDÜ (2025). Baş sağlığı mesajı. <https://kurumsal.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/14472/bassagligi-mesaji> (Erişim tarihi: 21.12.2026).

BÖLÜM 6

1960-1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPI¹

*Seyfettin ARSLAN*²

¹ Dr. Seyfettin ARSLAN Doktora Tezi Türk Edebiyatında Roman ve Siyaset (1960-1980) Danışman: Prof. Dr. İsmet EMRE T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı 2025, Ankara

² Dr. Karabük Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO Sekreteri seyfettinarslan@karabuk.edu.tr

Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Yapıdaki Değişmeler

1960'lı yıllar Türkiye'si, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle başlamış ve 12 Mart 1971 askeri muhtırasıyla sona ermiştir. Bu dönem iki darbe arasında sıkışmış gibi görünmesine rağmen Türkiye siyasi tarihinde, demokratik dinamizmin ve toplumsal hareketliliğin en belirgin şekilde yaşandığı, en dikkat çekici ve parlak yıllar olarak hatırlanmaktadır. Dönemi sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için, öncesindeki siyasal ve toplumsal gelişmeleri göz önünde bulundurmamak bir zaruriyettir. Çünkü 1960'lı yıllara damgasını vuran siyasal ve toplumsal dinamikler, yalnızca bu on yıla mahsus değildir. Cumhuriyet tarihinin genel birikiminin, özellikle de 1946 sonrası dönemin toplumsal atmosferinin bir görünümüdür. Gerçekten de 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan süreçte, siyasetin toplumsal zemini genişlemiş, değişmiş ve daha katılımcı bir hüviyete bürünmüştür. Önceleri sadece devletin tekelinde görülen siyaset, bu yıllarda sokaklarda, evlerde, kantinlerde, kahvehanelerde konuşulan, tartışılan ve doğrudan halk tarafından icra edilen bir toplumsal faaliyet haline gelmiştir. Bu değişim, hem siyasal değişimi, hem de Türk toplumunun sosyolojik dönüşümünü ortaya koymaktadır.

1946 yılında başlayan ve 1950'li yıllarda olgunlaşan rekabetçi siyasal ortam, oy kavramını iktidarın belirlenmesinde temel unsur hâline getirmiştir. Bu gelişme, siyasetin toplumsal tabanının genişlemesine zemin hazırlarken, halk iradesinin siyasal sürece daha güçlü biçimde dâhil olmasının önünü açmıştır. Elbette bu dönüşüm yalnızca oy hakkıyla sınırlı kalmamış, çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin de etkisiyle derinleşmiş ve 1960'lı yıllarda siyasal sonuçları gözlemlenebilecek bir toplumsal değişimin yönünü belirlemiştir. 1950 sonrasında siyasal alana daha etkin biçimde katılım sağlayan geniş kitleler, aslında 1950 öncesinde de hukuki olarak sistemin bir parçasıydı: seçimlerde oy kullanma hakları mevcuttu. Ancak 1946-1960 döneminin en önemli başarısı, erken cumhuriyet döneminde hukuken sisteme dâhil edilen bu kesimlerin, toplumsal olarak da siyasal sürece gerçek anlamda katılım göstermeye başlamalarıdır. Bu durum, Türkiye'de siyasetin kitleselleşme sürecinin kurumsal ve sosyolojik boyutlarını bir araya getiren önemli bir eşiği temsil etmektedir.

1950'li yıllarda siyasetin toplumsal tabanının genişlemesinde Demokrat Parti'nin (DP) önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Parti, yalnızca iktidar dönemiyle değil, iktidara gelmeden önceki dört yıllık süreç de dikkate alındığında, farklı toplumsal kesimlerin siyasal alana sosyolojik anlamda dâhil edilmesinde başat bir rol oynamıştır. Bununla beraber, bu noktada asıl belirleyicinin yalnızca DP'nin varlığı olmadığı, DP'nin siyasal sistemdeki meşruiyetini ve anlamını sağlayan çok partili siyasal hayata geçiş dinamiği olduğunun altını çizmek gerekir. Başka bir ifadeyle, DP'nin etkisi, kendi varlığından ziyade bir muhalefet partisi olarak sistemin içinde yer alış biçiminde anlam kazanmaktadır. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950'ye kadar geçen süreçte DP'nin kendisi de dahil olmak üzere 24 yeni parti kurulmuştur. Aynı şekilde, 14 Mayıs 1950 ile 27 Mayıs 1960 arasındaki dönemde ise 16 yeni siyasi partinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tablo, yalnızca DP'nin değil, farklı partilerin de siyasetin toplumsal tabanının genişlemesine katkı sunduğunu ve demokratikleşme sürecinde çeşitli roller üstlendiklerini açıkça göstermektedir (Kaynar, 2021a:17). DP ile aynı dönemde çok sayıda yeni partinin kurulmuş olması, siyasal katılımın tek bir parti üzerinden değil, geniş bir yelpazede gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, siyasetin toplumsallaşmasının yapısal bir sürece dayandığını: dolayısıyla demokratikleşmenin de tekil bir aktöre değil, çok partili siyasal hayatın yarattığı rekabetçi ortamın kolektif dinamiklerine bağlı olduğunu göstermektedir. Siyasetin toplumsal tabanının genişlemesinde: 1945-1960 yılları arasında kurulan siyasi partilerin, özellikle Demokrat Parti'nin doğrudan etkilerinin yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hukuki düzenlemelerin ve kurumsal yapıların değişmesinin de dolaylı fakat önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir.

5 Haziran 1946'da kabul edilen 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilerek, seçmenlerin milletvekillerini doğrudan seçmelerine imkân tanıyan tek dereceli seçim usulüne geçilmesi kritik bir dönüm noktasıdır. Söz konusu değişimi, yalnızca dönemin iktidar partisi CHP'nin bir lütfu ya da DP'nin ısrarcı taleplerinin sonucu olarak görmek eksik bir yorum olacaktır. Benzer şekilde, çok partili hayata geçişin hemen ardından CHP'nin daha önce örgütlenmeye gerek duymadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde (Tunceli hariç) teşkilatlanmaya başlaması da aynı dönüşümün bir göstergesidir. Bu gelişmeyi, CHP'nin yalnızca örgütsel kapasitesini genişletmesi olarak değerlendirmek yeterli değildir: asıl olarak, siyasete ilişkin algıların ve hukuki-kurumsal çevrenin değişmesiyle mümkün hâle gelen yapısal bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir.

1950'li yıllar, sosyolojik açıdan bakıldığında, 1920'lerde kırsal bir toplum üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısının kentsel yönelim kazanmaya başladığı bir döneme işaret etmektedir. Kentsel nüfustaki artış, siyasetin toplumsal tabanında yaşanan genişlemeyle birleşerek, sonraki yılların siyasal ve sosyal gelişmelerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Siyasetin sosyolojik tabanındaki bu genişleme, özellikle 1960'lı yıllarda daha belirgin ve etkili sonuçlar doğurmuştur. Her ne kadar 1960'ların Türkiye'si hâlen kırsal karakteri baskın bir toplum yapısına sahip olsa da 1950-1960 döneminde kentsel nüfustaki olağanüstü artış, siyasal yapı üzerinde önceki dönemlere kıyasla daha radikal etkilerin zeminini hazırlamıştır. Bu değişimde tarımda makineleşme, karayolu ulaşım ağının gelişmesi ve ekilebilir alanların artması gibi faktörler belirleyici olmuştur. Söz konusu gelişmeler bir yandan tarımda kapitalistleşmenin yaygınlaşmasına ve tarımsal üretim birimlerinin ticari işletmelere dönüşmesine yol açarken, diğer yandan önemli bir nüfus kesiminin tarımsal üretimden koparak kentlere göç etmesini hızlandırmıştır.

1960'lar Türkiye'sini bütünüyle anlamak için, siyasetin toplumsal tabanındaki genişlemenin yanında kentsel yapının belirginleşmesi, kırsal alanın ticarileşmesi ve ulusal kapitalist pazarla bütünleşme süreçleri dikkate alınmalıdır. Bu sosyo-ekonomik dönüşümlere ilave olarak, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de dönemin siyasal dinamiklerini anlamada kritik bir unsur teşkil etmektedir. Özellikle radyonun giderek yaygınlaşması ve sıradan yurttaşlar için erişilebilir, dinlenebilir bir iletişim aracı haline gelmesi, toplumsal katmanların siyasal gündeme daha doğrudan eklenmesini sağlamıştır. İletişim teknolojilerindeki bu gelişim, diğer yapısal faktörlerle birleşerek 1960'lı yılların Türkiye'sinde siyasal gelişmelere damgasını vurmuştur.

Türkiye'nin 1970'li yılları, 12 Mart 1971 muhtırasıyla başlayıp 12 Eylül 1980 darbesiyle son bulan, iki askeri müdahale arasına sıkışmış bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu yıllar, siyasal kutuplaşmanın giderek derinleştiği, toplumsal gerilimlerin şiddet olaylarına dönüştüğü ve adeta iç savaş koşullarını andıran bir ortamın yaşandığı bir süreç olmuştur. Ölüm, gündelik hayatın her alanında sokaklarda, caddelerde, kahvehanelerde, üniversite kampüslerinde, cezaevlerinde ve fabrikalarda sıradanlaşmış: şiddet toplumun her kesimini doğrudan etkilemiştir. 1961 Eylül'ünde üç bakanın idamına karşılık sol görüşlü üç gencin idam edilmesi, bir yandan siyasal otoritenin muhalif kesimlere yönelik caydırıcı ve disipline edici tavrını temsil ederken, diğer yandan toplumsal hafızada derin izler bırakarak siyasal kutuplaşmanın sembollerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç, özellikle gençlik hareketleri üzerinde doğrudan etkiler yaratmış, devlet ile muhalif toplumsal kesimler arasındaki mesafeyi daha da artırmıştır. Aynı zamanda söz konusu idamlar, Türkiye'de siyasal mücadelelerin meşruiyet arayışının şiddet üzerinden okunmasına zemin hazırlamış ve 1970'li yıllarda yoğunlaşacak toplumsal çatışmaların psikolojik altyapısını güçlendirmiştir. Yine 1970'li yıllarda Çorum ve Maraş olayları, kitlesel çatışmaların boyutunu derinleştirmiş ve ülkeyi fiilen iç savaş atmosferine sürükleyen gelişmeler arasında yer almıştır. Bu açıdan 1970'ler, cumhuriyet tarihinin en sancılı ve şiddetle özdeşleşmiş dönemlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin 1970'li yılları, bir yandan 'güler yüzlü kapitalizm' olarak nitelendirilen ve sermaye sınıfının yüksek

vergileri kabullenerek toplumsal hakların yerleşmesine rıza gösterdiği refah devleti modelinin son evresine denk düşmektedir. Ancak diğer yandan bu yıllar, refah devletinin küresel ölçekte krize girdiği, ardı ardına yaşanan petrol krizlerinin ekonomik dengeleri sarstığı bir dönemdir. On yılın sonuna gelindiğinde Türkiye, dönemin başbakanının ifadesiyle “70 Cent’e muhtaç” hale geldiğini itiraf etmek zorunda kalmış: ülke ciddi bir ekonomik darboğazın içine sürüklenmiştir. 1970’li yıllar aynı zamanda grevlerin yaygınlaştığı, temel tüketim mallarında uzun kuyrukların ve ciddi yoklukların yaşandığı bir dönem olarak cumhuriyet tarihindeki yerini almıştır. Türkiye’nin 1970’li yılları, 12 Eylül 1980 sabahı gerçekleştirilen askeri darbe ile son bulmuştur. Bu müdahale, sadece siyasal hayatı değil, toplumun bütünü etkileyen bir kırılma noktası olmuştur. Darbe sonrasında anayasal haklar askıya alınmış, siyasal ve toplumsal alan üzerinde kapsamlı bir denetim mekanizması tesis edilmiştir. Türkiye, adeta bir kışla düzenine indirgenmiş: disiplinci bir yönetim anlayışının ve yaygın bir korku atmosferinin belirlediği otoriter bir toplumsal düzene mecbur bırakılmıştır (Kaynar, 2021b:17-18).

Siyasi Değişim

1960-1980 döneminde yaşanan siyasal olaylar daha sonraki gelişmeleri de etkileyen bir süreç olarak değerlendirilir. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi neticesinde 1961 anayasasıyla getirilen özgürlükçü atmosfer ve dönemin roman anlayışından kaynaklı olarak yazarlar, değişik konulara açılmışlar, neticesinde siyaset ve ideoloji hiç olmadığı kadar Türk romanına sirayet etmiştir. 1960-1980 dönemi toplumsal yapısının birçok yönlerinin anlaşılmasında roman türü önemli veriler sunmaktadır.

1960-1980 yılları Türkiye’de bir ihtilaller dönemi olarak değerlendirilir. Bu tarihler arasında iki askeri darbe yapılmış ve 12 Mart 1971’de ordu bir muhtıra vermiştir. Bu süreç Türkiye’nin toplumsal yapısında oldukça belirleyici olmuştur ve Türk siyasal hayatının keskin dönemeçleri bu tarihler arasında yer almaktadır.

27 Mayıs, toplumsal yapıyı etkilerken ayrıca askeri yönetimin geçici olması gerektiği ve değişmez amacının bir sivil yönetim olduğu biçimindeki bir geleneği de başlatmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından darbe gerekçeleri olarak Demokrat Parti’nin demokrasiden uzaklaşması, Atatürk devrimlerinden ödün vermesi olarak gösterilmiştir (Kongar, 2001:156). Askerî müdahalenin temel amacı, Demokrat Parti döneminde ihlal edilen demokratik hak ve özgürlükleri yeniden tesis etmektir. Buna rağmen askeri hükümet, darbe sürecinin ilk anından itibaren, başlangıçtaki amacını aşan çeşitli tedbirler almaktan çekinmedi (Karpaz, 2022:240). 27 Mayıs askeri darbesini önemli kılan, ordunun yönetime el koymasının büyük şehirlerdeki öğrenciler ve aydınlar arasında yarattığı coşkidur (Zürcher, 2020:351). Darbe sürecini coşkuyla karşılayan öğrencilere daha sonra profesörler de destek veren tutumlar sergilemişlerdir. 27 Mayıs silahlı kuvvetlerin yanı sıra öğrenci-aydın kesimin etkin bir güç olarak siyasal yaşama katılmasının da başlangıcını oluşturmuştur. Bu başlangıcın anlamı, 1960’ların sonundan itibaren 70’li yıllar boyunca ortaya çıkacak hadiselerle ortaya çıkmıştır. Gençlik, bir toplumsal kesim olmanın ötesine geçerek, siyasal bir aktör olarak “sistemi değiştirme” sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu eğilimin temelinde ise, 27 Mayıs sürecine ilişkin deneyimler ve bu sürecin genç kuşaklar üzerinde bıraktığı bilinçaltı etkiler belirleyici olmuştur (Coşkun, 1992:140). Netice olarak sonraki aşamalarda üniversite ve öğrencilerin siyasal alanda etkili olmalarının ilk sistemli örneğini oluşturmuştur.

27 Mayıs Darbesinin, Türk siyasal düşüncesine en önemli etkilerinden biri de cumhuriyetin ilk yıllarında “rejime bir ideoloji oluşturma” hedefiyle yola çıkan kadrocu anlayışı canlandırmasıdır. 1930’lu yıllarda “anti kominizm” temeline oturtulurken 1960 sonrası sosyalist bir temelde bir kadrocu anlayışa terk eder. Türkiye’de örgütlü bir siyasal hareket olarak sosyalizmin ilk temsilcisi, 1920 yılında Bakü’de kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP) olmuştur. Ancak parti, 1936 yılında dağılmış ve bu tarihten itibaren Türkiye

içindeki fiziki varlığı belirsiz bir hâl almıştır. Türkiye’de solun yeniden örgütlü bir siyasi yapıya kavuşması ise 1960’lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bu dönem aynı zamanda Türk solunun önemli bölünmeler yaşadığı bir sürece karşılık gelmektedir. O tarihe dek TKP çevresinde şekillenen sol hareket, giderek partiden bağımsız bir karakter kazanmaya başlamıştır. Bu bölünmelerde, Türkiye’nin iç dinamikleri kadar uluslararası siyasi ortam da etkili olmuştur. 27 Mayıs neticesinde 9 Temmuz 1961’de yeni anayasa kabul edilmiş, parlamenter sisteme dönülmüş, siyasi seçimler ve yeni partiler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İsmet İnönü liderliğinde koalisyon oluşturularak sistemin yeniden sivilleşmesine yol açılmıştır. Rejimin normalleşmesiyle Türk siyasi hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Kongar, 1960’larda askerin müdahalesiyle başlayan ve İnönü’yle devam eden süreci “devletçi-seçkinci” bir anlayışın tezahürü olarak değerlendirirken 1965 seçimleriyle başlayan yeni dönemi de iktidarın “gelenekçi-liberallere” teslim edilmesi olarak değerlendirir (Kongar, 2001:165). Siyasal anlamda bu dönemde Adalet Partisi’nde Süleyman Demirel başkan seçilirken Cumhuriyet Halk Partisi içinde İsmet İnönü’ye karşı “Orta’nın Solu” hareketi gelişmeye başlamıştır. Siyasal partiler anlamında bu değişimler yaşanırken “devletçi-seçkinci” ideoloji yerine “gelenekçi-liberal” ideolojinin güç kazandığı ifade edilebilir. 1960’ların sonuna doğru Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Milli Nizam Partisi’nin (MNP) doğuşunu da çevrenin güçlenmesi olarak değerlendirmek gerekir.

Bu dönemde Türkiye’de tarım toplumundan sanayiye geçişin olduğu, burjuvazinin güç kazandığı ve işçi sınıfıyla Türk toplumunun sınıfsal bir toplumsal yapıya evrildiği görülmektedir. 10 Ekim 1965’te yapılan seçimleri Adalet Partisi’nin kazanmasını da değişen toplumsal yapının bir göstergesi olarak değerlendirmek gerekir. Bunun yanısıra 1965’te yapılan seçimlere sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi’nin katılması da bundan sonraki siyasal gelişmeler üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye İşçi Partisi’nin seçimlerde 14 milletvekili kazarak mecliste yer alması Türkiye’de siyasi anlamda ciddi sayılabilecek çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kongar: sağ kanatta gelen tepkilerin bir süre sonra somut şiddet olaylarına dönüştüğünü belirterek, “sağ kanat, siyasal yaşamda bir yöntem olarak, şiddeti başlatmıştır. ” demektedir (Kongar, 2001:167). 1968 yılında “Komünizmle Mücadele” derneklerinin hızlı bir şekilde artması da bu açıdan değerlendirildiğinde bir örnek teşkil etmektedir. Sol düşünce içindeki çeşitli ayrışmalar, farklı sol fraksiyonların şiddeti bir yöntem olarak benimsemelerine sebep olmuş ve karşılıklı bir şiddet ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zaman diliminde öğrenci hareketleri, Batı Avrupa’da dalga dalga yayılırken bütün dünyayı etkilemiş, Türk üniversitelerinde boykotlar, işgallere yol açarak gerilimi artıran faktör olmuştur. Bunun neticesinde gerek soldaki ayrışmalar gerek sağdaki gelişmeler ve öğrenci hareketleri siyasal sistemin kısa süre içerisinde tıkanmasına neden olan bir kaos ortamı yaratmıştır. Kongar, şiddetin yayılmasında dönemin hükümetinin de büyük etkisi olduğunu ifade etmektedir. Kongar, sosyalist gruplara karşı hükümetin şiddeti meşrulaştırmaya yönelik bir tavır sergilediğini vurgulamaktadır. Buna rağmen şiddetin, bu dönem gerek solda gerek sağda siyasi yaşamın vazgeçilmez bir ögesi haline geldiğini unutmamak gerekir.

Siyasal çatışmalar incelenirken öncelikle 12 Mart’a neden olan siyasi atmosfer ve şiddet olaylarının nedenlerinin tahlil edilmesi gerekmektedir. Çünkü 1960-80 döneminde roman ve siyaset konusu değerlendirilirken dönem romanlarında hemen hepsinde, açık ya da örtük bir şekilde olaylar, belli bir ideolojik bakış açısıyla ele alınmıştır. 1968 yılında Avrupa’da başlayan ve ülkemize de yayılan öğrenci hareketleri boyut değiştirmiştir. Bazı siyasi partilerin şiddete destek vermeleri, iç ve dış etkenler, ülkeyi şiddet ortamıyla kaosa sürüklemiş neticesinde toplumsal gerilime neden olmuş ve siyasal rejimin tıkanmasına sebep olmuştur. Özellikle öğrenci hareketleri ülkemizde hızla siyasallaşarak batıda gelişen öğrenci hareketleriyle temel benzerliklerini kaybetmiştir. 1961 anayasasıyla toplumda başlayan demokratikleşme süreci, sendikalaşma ve işçi hakları da kısa sürede devletle bu kurumların çatıştığı bir alana dönüşmüştür.

Toplumda şiddetin artarak yaygınlaşması, hükümetlerin bu konuda yetersiz kalmaları ve darbe girişimlerinin açıkça dile getirilmesi gibi sebeplerle Türkiye’de 12 Mart Rejimi olarak adlandırılan süreç, 12 Mart 1971 günü bir muhtırayla başlamıştır. Bu süreçte toplumda istikrarı sağlamak amacıyla siyasal tedbirler alınmış, bazı siyasi partiler, işçi sendikaları, öğrenci dernekleri ve meslek odaları kapatılmıştır (Kongar, 2001:168). Ancak 12 Mart’la Türkiye’de şiddet ve terör azalmak yerine giderek daha da tırmanmış, toplum açık şekilde çatışma içinde, karşılıklı kamplaşmalara yönelerek terörü kurumsallaştırmıştır. Terörün günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsura haline gelmesi 12 Eylül 1980 askeri darbesine neden olmuştur.

Bu dönemde şiddete yol açan neden olarak ideolojik kavgaları gösterebiliriz. Bunun yanı sıra toplumsal sınıfların gelişmesi ve gelişme üzerinde toplumda yaşanan bölüşüm sorunları da öne çıkmaktadır (Gevgili, 1973:217). İktidarın uyguladığı baskı ve şiddet politikaları da ayrıca bir neden olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak 1960’ların sonundan başlamak üzere 1970’li yıllarda da devam eden bir siyasal çatışma, gerilim ve olaylı yıllar söz konusudur. 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan yeni siyasal dönem, 12 Eylül 1980 darbesiyle sona ermiştir. Bu süreçte toplumsal hareketlilik artmış, siyasal eğilimler çeşitlenmiş, şehirleşme ve sanayileşme hız kazanmıştır. 1960–1980 arası dönem, Türk toplumunun yoğun bir dinamizm yaşadığı ve bu toplumsal dönüşümün aynı zamanda bir geçiş sürecine zemin hazırladığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Ekonomik Değişme

1960 darbesini gerçekleştirenler ve onların bürokrasi ile aydın çevrelerindeki danışman kadroları, belki de tam anlamıyla farkında olmadan, toplumsal politikalar, siyasal dengeler ve idari mekanizmalarla birlikte yeni bir birikim modelinin temellerini atmışlardır. Bu dönemde, çevre ülkelerdeki benzer iktisadi düzenlemeleri tanımlamak için kullanılan “İthal İkameci Sanayileşme” (İİS) modeli, Türkiye’de de uygulanmaya başlanmıştır. İİS’nin temel özelliği, daha önce ithal edilen malların yerli sanayi tarafından üretilmesi ve bu üretimin gümrük duvarlarıyla korunmasıdır (Başgüney, 2015:106). 1962 sonrasında benimsenen ekonomi politikalarını, cumhuriyet döneminin diğer aşamalarından niteliksel olarak ayıran en önemli unsur, iktisadi gelişmenin “planlama” eksenine oturtulmuş olmasıdır. Eylül 1960’ta kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), yabancı uzmanların da katkısıyla hazırladığı ekonomik ve toplumsal kalkınma planlarıyla bu yeni yaklaşımın kurumsal ifadesi haline gelmiştir. 1963 yılından itibaren yürürlüğe konulan beş yıllık kalkınma planları, kamu yatırımlarını yönlendirmiş ve özel sektör yatırımlarına da yol gösterici olmuştur. Bu dönemin gelişme modeli, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci bir karakter taşımaktadır. Devlet, yerli sanayinin gelişimini sağlamak amacıyla yoğun ithalat kısıtlamaları getirmiş, yüksek gümrük tarifeleri uygulamış, döviz kurları üzerinde düzenlemeler yapmış, tarımsal destekleme alımları gerçekleştirmiş ve yüksek ücret politikalarına izin vermiştir. Böylelikle 1960’lı yıllar, Türkiye ekonomisinin devlet müdahalesiyle yönlendirildiği, planlamaya dayalı, iç pazar merkezli ve ithal ikameci bir kalkınma modelinin kurumsallaştığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. 1960’lı yıllarda sanayileşmenin içeriği, yatırım dağılımı ve sektör öncelikleri, önceki dönemlere kıyasla gözle görülür şekilde farklılaşmıştır. Bu döneme damgasını vuran gelişme, özellikle buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, televizyon ve çeşitli mutfak ve ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim mallarının üretimidir. Fakat bu sanayileşme süreci başlangıçta büyük ölçüde montaj sanayisi niteliği taşımış: teknoloji ve temel girdiler bakımından dışa bağımlılık devam etmiştir. İhracat, bu süreçte ağırlıklı olarak geleneksel tarım ürünlerine dayanmayı sürdürmüştü: ithal ikameci sanayi tarafından üretilen mallar ise esas olarak iç pazara yönelik olmuş ve dış pazarlara açılmamıştır. Dolayısıyla ihracat, ithalatı karşılamada yetersiz kalmış: ancak buna rağmen ekonomik büyüme süreci devam edebilmiştir. Bu büyümenin temel kaynağı ise ülke ekonomisine giren yüksek miktardaki dış kaynaklar olmuştur.

Bu dönemin ekonomi politikalarının dikkat çekici bir diğer boyutu, “popülist” olarak nitelendirilebilecek bölüşüm politikalarının uygulanmış olmasıdır. Bu politikaların ilk yönü, ithal ikameci sanayileşmenin iç pazara dayalı niteliğiyle ilişkilidir. Zira üretilen malların tüketilebilmesi için nüfusun alım gücünün artırılması gerekliydi ve bu nedenle yüksek ücret politikaları hayata geçirilmiştir. Nitekim 1964 ile 1978 yılları arasında ortalama ücretlerin iki katına çıkması, bu yaklaşımın somut bir göstergesidir. Popülist bölüşüm politikalarının bir diğer boyutu, görece gelişmiş sayılabilecek bir sosyal güvenlik sisteminin inşa edilmesidir. İşçilere tanınan sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkı ile sosyal güvenlik alanının genişlemesi, aslında yeni birikim modelinin gereksinimleri doğrultusunda emeğe verilen kurumsal güvenceler olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, işçi sınıfının toplumsal konumunu güçlendirerek siyasal alanda da belirginleşmesine yol açmıştır. Popülist politikaların üçüncü boyutu ise tarımsal fiyatlar üzerinden şekillenmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde devlet tarafından sağlanan taban fiyat uygulamaları ve destekleme alımları, tarım ürünlerinin fiyatlarının yüksek tutulmasını sağlamıştır. Böylelikle hem işçi sınıfı hem de köylülük, dönemin iktisat politikalarının popülist karakterinden doğrudan etkilenmiştir.

1960-1980 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret rejimi, sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalara dayalı olarak işletilmiştir. Yasaklar ve izinlerden oluşan, her aşamasında idari denetim gerektiren bu rejim, bir yandan kalkınma planlarının öncelikleri doğrultusunda ithalat ve ihracat tercihlerine yön verme imkânı sağlamış; diğer yandan ise devlet mekanizmasına siyasal çekişmelerin ve rüşvet ilişkilerinin yerleşmesine zemin oluşturmuştur. Kur rejimi korunmaya çalışılmış olsa da 10 Ağustos 1970'te gerçekleştirilen devalüasyon, sistemin kırılma noktasını açık biçimde ortaya koymuştur (Başgüney, 2015:110). Söz konusu devalüasyonun sağladığı geçici rahatlama ise 1974 petrol krizi ile sona ermiş: ithal ikameci, müdahaleci ve popülist ekonomi modelinin yapısal sorunları 1977-1979 döneminde keskin bir bunalım olarak kendisini göstermiştir. 1977 yılında dış ticaret göstergeleri ciddi biçimde bozulmuş, dış kredi kanalları tıkanmıştır. Bu süreçte iktidara gelen Bülent Ecevit, fiyat serbestisini, ücret ve tarımsal desteklemelerin dondurulmasını ve toplam talebin parasal tedbirlerle daraltılmasını öngören IMF programını “siyasi intihar” olarak değerlendirmiş, ancak ithalat darboğazını ve piyasalardaki kaosu hafifletecek kalıcı çözümler de geliştirememiştir. Sonuç olarak yemeklik yağdan benzine kadar birçok temel malda kıtlıklar, uzun kuyruklar ve karaborsalar ortaya çıkmıştır. 1978 Şubat'ında ve 1979 Haziran'ında yapılan devalüasyon girişimleri de bu sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. Nihayet, Süleyman Demirel'in 1979'un son aylarında dile getirdiği ve dönemin ekonomik darboğazını özetleyen “70 cent'e muhtaç hâle geldik” ifadesi, Türkiye ekonomisinin 1970'lerin sonundaki tıkanmışlığını çarpıcı biçimde gözler önüne sermiştir.

1960-1980 döneminde ekonomik yapı önemli ölçüde değişirken, bu değişimin toplumsal dinamikleri toplumsal yapıda büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de sanayileşmenin arttığı, toplumsal alanda belirleyici bir rol oynamaya başladığı görülürken ülke ekonomisinde tarımın payının azaldığı görülmektedir. Devletin ekonomi üzerindeki denetiminin azalması, bazı ekonomik bunalımlara neden olmuştur. Fakat bu durum, Türk orta sınıfının Anadolu'nun birçok bölgesinde tabandan yükselerek ticaret ve finans piyasalarında belirleyici bir aktör hâline gelmesini engellemiştir. Yeni yükselen orta sınıflar, geleneksel ve milli değerlere bağlı olmalarının yanında dünya ekonomik koşullarını ve kazanç imkanlarını da ticari bir gözle çok iyi değerlendirebilmektedir (Karpaz, 2022b:77). 1960'lardan itibaren ülkede ekonomik gelişmelerle sınıfsal farklılıkların oluşmaya başladığı, bu sınıfsal ilgiler doğrultusunda siyasal oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir. Ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde: 1960-1980 dönemi burjuvazinin kendi iktidarını kurmaya çalışırken işçi sınıfı da nicelik ve nitelik açısından gelişme göstererek önemli bir güç konumuna erişmiştir. Bu dönemde başlayan büyük çaplı şehirleşme, kitleleri özgür kılmada kısa sürede başarılı olurken siyasal çatışmaların da şartlarını hazırladığını görmekteyiz. Hızlı sanayileşme geleneksel toplum

anlayışının çözülmesine yol açarken şehir işçilerinin belirli oranda siyasete atılması bu dönemin başlıca özelliklerindedir.

Şehirleşme olgusu da Türkiye'nin sanayileşmesinin hız kazanmasıyla sürekli artmıştır. Sanayileşme ve şehirleşmeyle eş zamanlı olarak sınıfsal süreçlerde de önemli değişimler yaşanmıştır. İşçi sayısındaki artış ve buna bağlı olarak oluşan sendikal faaliyetler zamanla siyasi bir hüviyet kazanarak toplumsal yapıda belirleyici olmaya başlamıştır. 27 Mayısla başlayan demokratikleşme süreci, sendikalaşma sürecinin yaygınlaşmasının da itici gücü olmuştur. Sendikalaşma sürecinin sadece işçilerle sınırlı kalmayarak memurların da bu faaliyetlere girişmesi, özellikle öğretmen sendikalarının giderek güç kazanması gerek toplumsal gerek siyasi yapıda mühim sonuçlara sebep olmuştur.

Kültürel Değişme

1960'lı ve 1970'li yıllar, Türkiye'de yalnızca siyasal, ekonomik alanlarda değil, sosyal ve kültürel yaşamın bütün boyutlarında köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişimin izleri, eğitimden dile, popüler kültürden edebiyat dışındaki sanat dallarına özellikle sinema ve tiyatroya kadar geniş bir alanda takip edilebilir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında köylü toplumu üzerine inşa edilen sosyolojik yapı, 1960'lardan itibaren yönünü şehirleşmeye çevirmiştir. Köyden kente göç hızlanmış, kırsal kesimden gelen genç kuşaklar eğitim yoluyla toplumsal kimliklerini yeniden inşa etme sürecine girmiştir.

Üniversiteler akademik kurumlar olmaktan çıkmış: siyasal mücadelelerin, özellikle de antikapitalist öğrenci hareketlerinin merkezi haline gelmiştir. 1961 Anayasası'nın üniversitelere tanıdığı özerklik, genç aydınların siyasal ve kültürel faaliyetlerini daha özgür biçimde sürdürmelerine imkân sağlamış: bu kapsamda dönemin gençliğinin en ayırt edici özelliklerinden biri, sanata ve özellikle edebiyata gösterilen yoğun ilgi olmuştur.

Kültürel dönüşümün bir diğer ayağı, sanayileşme ve şehirleşmenin hız kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. 1960'lardan itibaren şehir nüfusu hızla artmış, bu da yeni sosyal sorunlar ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Gecekondu olgusu, köyden şehre göç eden nüfusun barınma sorununu ifade etmesinin yanı sıra şehirlerde keskin sosyal ikilikler yaratmıştır. Gecekondularda yaşayan halk, makineleşmenin yarattığı topraksızlık ve işsizlik nedeniyle şehirlerde tutunmaya çalışırken, toplumsal eşitsizlikleri günlük yaşamlarında daha yoğun bir biçimde tecrübe etmiş ve bu farkındalık zamanla siyasal davranışlara da yansımıştır. Bu kesimler, mevcut düzene karşı eleştirel tutum geliştiren önemli bir sosyo-politik taban haline gelmiştir. 1960–1980 döneminin siyasal hareketleri, doğrudan kültürel değişimin dinamiklerinden beslenmiştir. Sol hareketler, işçi ve köylülerin yaşadığı yapısal eşitsizlikleri vurgulayarak sınıf temelli bir adalet arayışını ön plana çıkarmış: toplumsal özgürlük ve eşitlik taleplerini siyasal mücadelenin merkezine taşımışlardır. Milliyetçi hareketler ise hızlı toplumsal değişim ve kültürel çözülme karşısında millî değerleri koruma refleksiyle güç kazanmış, kimlik ve aidiyet sorunlarını, siyasal söylemlerinin belirleyici unsurları haline getirmişlerdir. Buna paralel olarak İslami hareketler, modernleşmenin yol açtığı boşluklara ve yabancılaşma süreçlerine karşı, maneviyat merkezli bir siyasal kimlik inşa etme çabasıyla öne çıkmışlardır.

1964'te TRT'nin yayın hayatına başlaması ise kitle iletişimini yaygınlaştırmış, kültürel dönüşümün yönünü belirleyen bir diğer gelişme olmuştur. Bu dönemde sinema ve televizyon, kültürel değişimin en görünür alanlarından biri hâline gelmiştir. Pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de sinema, popüler kültürün önemli araçlarından birine dönüşmüştür. Ancak sinema, estetik tartışmaların ve toplumsal meselelerin gündeme taşındığı bir fikir alanı olarak da öne çıkmıştır. Türk sineması, henüz kendisini tam anlamıyla ispat etmeden ve ciddi bir üretim düzeyine ulaşmadan önce de, kalitesi üzerine tartışmaların merkezinde yer almıştır.

Buna rağmen, geniş izleyici kitlelerinin ilgisini çekerek toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönemde sinema, aydınlar için edebiyat, tiyatro ve müzikle birlikte fikir tartışmalarının yürütüldüğü yeni, zengin ve ilginç bir alan olarak görülmüştür. 1960'lara gelindiğinde ise özellikle sinema açısından bambaşka bir dönem açılmış, bu dönem literatürde “Yeşilçam'ın mutlu yılları” olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda, Türkiye’de “Toplumcu Gerçekçilik” anlayışı doğrultusunda 1960'ların ilk yıllarında dikkate değer bir üretim gerçekleştirilmiş: böylece sinema hem estetik hem de toplumsal yönüyle yeni bir derinlik kazanmıştır. Bazı önemli örnekleri anmak gerekirse, Fakir Baykurt'un romanından uyarlanan *Yılanların Öcü* (1962) ve ardından *Susuz Yaz* (1963), Metin Erksan'ın 1964 yılında Berlin Film Festivali'nde “Altın Ayı” Büyük Ödülü'nü kazanmasını sağlamıştır. Bu dönemin dikkat çekici yapımları arasında ayrıca *Otobüs Yolcuları* (1961) ile *Karanlıkta Uyananlar* (1965) (yönetmen: Ertem Göreç), *Haremde Dört Kadın* (1965) (yönetmen: Halit Refiğ) ve *Bitmeyen Yol* (1965) (yönetmen: Duygu Sağıroğlu) sayılabilir (Başgüney, 2015:119) 1960'lı yıllar, Türkiye’de sinema kültürünün kurumsallaşması bakımından önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede zengin bir dönemdir. Bu yıllarda film festivallerinin düzenlenmesi, sinema dergilerinin yayımlanması ve sinema kulüplerinin hızla gelişerek politik bir nitelik kazanması dikkat çekicidir. Nitekim 1963 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi bünyesinde, Sami Şekeroğlu tarafından kurulan Kulüp Sinema 7, Türkiye'nin ilk sinema kulübü olma özelliğini taşımış ve sinema kültürünün kurumsallaşması yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1965'te kurulan Sinematek Derneği, serbest sanatçıların ve akademisyenlerin bir araya geldiği, sinemanın sanat ve düşünce boyutuyla ele alındığı önemli bir kurum olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda dernek çevresinde, 68 hareketinin devrimci ve halkçı ruhu giderek daha güçlü bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. “Halka gitmek, halka dönmek, halka yaklaşmak” söylemini benimseyen genç kuşak, dernek içinde etkili olmaya başlamıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde, dönemin devrimci örgütlerinin üyesi olan genç sinemacılar ile derneğin ilk kuşak sinema eleştirmenleri arasında belirgin bir yol ayrımı yaşanmıştır. Gençler, dernek üyelerini pasifizm ve elitizm ile suçlamış: sinemanın siyasal bir eylemin parçası olarak yapılandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Söz konusu tartışmalar, dernek içinde ciddi bir huzursuzluk yaratmış ve Sinematek'in ilk yıllarındaki kapsayıcı niteliğine giderek zarar vermiştir. Böylece dernek, başlangıçta farklı görüşlerden sanatçı ve akademisyenleri buluşturan bir kültürel merkez iken, zamanla ideolojik çatışmaların şekillendirdiği daha sınırlı bir alan hâline gelmiştir. Son olarak, 1960–1980 Türkiye'sinde sinema tartışmalarının merkezine oturan önemli bir konu, sinemanın ekonomik altyapı ve toplumsal düzenle olan ilişkisi olmuştur. Bu tartışmalarda, ülkenin sosyal yapısı köklü biçimde dönüştürülmeden, sinemanın sanatsal kalitesinin de gerçek anlamda yükseltilemeyeceği dile getirilmiştir. Başka bir deyişle, ekonomik bağımlılık ve siyasal baskılar ortadan kaldırılmadıkça sinemanın özgürleşmeyeceği, sanatın da gelişemeyeceği savunulmuştur. Bu dönemde özellikle genç sinemacılar arasında öne çıkan görüşler, devrim ve sanat arasındaki bağa dikkat çekmiştir. “*Devrimci filmler devrim olmadan çekilemez*”, “*Devrimci filmlerin üretimi ancak özgürlüğüne kavuşmuş ülkelerde mümkündür*” ya da “*Devrimci politik güçlerin desteği olmadan devrimci filmler, hatta genel anlamda sanat yapmak bile imkânsızdır*” gibi ifadeler, yalnızca Türkiye'ye değil, aynı zamanda kapitalist ya da sömürge sonrası ülkelerinde yaşayan aydınlarla da yöneltilmiş eleştiriler olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu yıllar, hem sinemanın toplumsal gerçekçiliği sahiplenerek halkla bağ kurmaya çalıştığı, hem de sanatın sınırlarının ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarıyla doğrudan ilişkili olduğunun yoğun biçimde tartışıldığı bir dönem olmuştur.

1960'lar, Türk tiyatrosu için son derece parlak bir dönem olarak kabul edilmektedir. Tiyatro araştırmacısı Metin And, bu on yılı tartışmasız biçimde Türk tiyatrosunun “altın çağı” olarak nitelendirir. Nitekim Hakkı Başgüney'in, Nadire Mater'den aktardığı bilgilere göre bu dönemde tiyatroya olan ilgi belirgin biçimde artmış: yalnızca İstanbul'da aynı anda 43 tiyatro topluluğunun sahneye çıktığı kaydedilmiştir. Bu veriler, 1960'ların tiyatro sanatının hem üretim

hem de seyirci ilgisi açısından ulaştığı canlılığı ve çeşitliliği açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yıllarda tiyatroların sahneye koydukları oyunların sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde sosyal, siyasal ve ekonomik meseleler bilinçli ve yoğun bir şekilde tartışılırken, tiyatro eserleri de konu olarak bu problemlere yönelmiş: özellikle işçi ve emekçilerin yaşadığı sorunları sahneye taşımıştır. Bunun yanı sıra orta sınıf ailelerin gündelik yaşam öykülerini anlatan eserler kadar, köy hayatı ve şehrin çeperlerinde gelişen gecekondu yaşamı da tiyatronun başlıca temaları arasında yer almıştır. Bu dönemin diğer popüler temaları arasında Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle antik mitoloji yer almıştır. Bu konular, çoğunlukla lirik bir anlatımla sahneye taşınmış: antik trajediler ise güncel siyasal duruma yönelik eleştiriler için güçlü bir metafor işlevi görmüştür. Örneğin Kent Tiyatrosu tarafından 1961 yılında sahnelenmeye başlayan *Antigone*, Jean Anouilh'in modern uyarlamasıyla diktatörlüklere karşı önemli bir siyasal alegori olarak uzun süre sahnede kalmıştır (Başgüney, 2015:123-124). Benzer şekilde, Güngör Dilmen'in *Kurban* adlı oyunu da antik dönem hikâyelerinden beslenmiştir. 1960'ların sonuna gelindiğinde, tiyatrodaki siyasal içerikli ve belgesel nitelikli eserler dikkat çekmeye başlamıştır. Bu dönemde Sermet Çağlayan'ın *Ayak Bacak Fabrikası* (1964). adlı oyunu, toplumcu gerçekçiliğin sahnedeki en iyi örneklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Aynı yıllarda Güngör Dilmen, Haldun Taner, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena ve Necati Cumalı, dönemin en önemli oyun yazarları arasında yer almışlardır. Özellikle 1964'te ilk kez sahnelenen *Keşanlı Ali Destanı*, büyük bir başarı elde ederek geleneksel tiyatro formlarıyla modern bir bakış açısını harmanlamayı hedeflemiş ve bu yönüyle Türk tiyatrosunda çığır açıcı bir örnek olmuştur.

1970'lere gelindiğinde ise siyasal tiyatro giderek daha fazla önem kazanmış: bu dönemde Turgut Özakman, Oktay Arayıcı ve Vasıf Öngören, toplumsal ve siyasal meseleleri sahneye taşıyan önemli yazarlar olarak öne çıkmıştır (Başgüney, 2015:122-125). Günümüze kadar varlığını sürdüren Ankara Sanat Tiyatrosu (AST), Türkiye'de sol sanat anlayışı açısından son derece önemli bir kurumdur. AST, birçok önemli tiyatro sanatçısını yetiştirerek ülke tiyatrosuna kazandırmasıyla da özel bir yere sahiptir.

1960–1980 döneminde yaşanan kültürel değişimin bir başka boyutu, gençlik hareketleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu yıllarda gençlik, gündelik yaşamlarında da yeni bir kültürel kimlik inşa etmiştir. Batı'dan gelen gençlik kültürüyle kurulan ilişki ise Türkiye'de çelişkili bir durum yaratmıştır. Bir yandan uzun saç, rock müzik ve mini etek gibi Batılı gençlik sembolleri özellikle 1960'ların sonuna kadar sol çevreler tarafından benimsenmiş: bu unsurlar, gençliğin özgürlük arayışının ve otoriteye karşı duruşunun sembolü hâline gelmiştir. Diğer yandan ise bu semboller, kimi toplumsal kesimlerde yozlaşma ve kimlik erozyonu olarak değerlendirilmiş, dolayısıyla toplumsal ve siyasal çatışmaların kültürel bir boyut kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Bu dönemin diğer önemli ve devrimci toplulukları arasında Halk Oyuncuları ve Devrim İçin Hareket Tiyatrosu (DİHT) bulunmaktadır. Her iki grup da tiyatroyu, siyasal bir mücadele alanı olarak görmüştür. Bununla birlikte, Devlet Tiyatroları ve Şehir Tiyatroları da 1960'lı ve 1970'li yıllarda oldukça canlı bir dönem geçirmiş: sahneledikleri oyunlar ve repertuar çeşitliliğiyle Türk tiyatrosunun gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Ayrıca bu yıllar, tiyatro alanında süreli yayınların ve ödül mekanizmalarının da kurumsallaştığı bir dönem olmuştur. Tiyatro dergileri, eleştiri ve kuramsal tartışmalar için zengin bir zemin sağlamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Kemalizm'e bağlılıklarıyla öne çıkan entelektüeller, eğitim reformları ve kültürel kurumların güçlendirilmesi yoluyla hem kendi toplumsal kesimlerini eğitmeyi hem de toplumun genel seviyesini yükseltmeyi amaçladılar. Bu hedefin merkezinde, bireyler arasında ulusal bilincin güçlendirilmesi ve kültürel açıdan daha homojen bir toplum yaratılması fikri bulunuyordu.

Aydınlar, Türk toplumunun geleneksel, duygusal ve dinî alışkanlıklarını modernleşme sürecinde dönüştürmek istiyorlardı. Bu dönüşüm, özellikle 19. yüzyıl Avrupalı düşünürlerinin

başta Auguste Comte'un pozitivizmi olmak üzere ürettiği fikirlerin etkisiyle şekillenmişti. İlerlemeye, bilime ve modern değerlere duyulan güçlü inanç, bu tutumların en temel dayanağıydı. İstedikleri, dinin ve geleneklerin etkisinden sıyrılabilen, rasyonalist ve modern bir “yeni Türk vatandaşı” yaratmaktı. Bu kapsamda, elitler ve aydınlar, kamu hayatında ve halkın gündelik yaşamında dinin etkisinin azaltılması gerektiğini savundular. Bunun için bazı kültürel uygulamaların pratikte yasaklanması yoluna gidildi: Arapça ezanın kaldırılması, dinî eğitimin sınırlandırılması, kıyafet düzenlemeleri ve çok eşliliğin yasaklanması gibi adımlar bu yaklaşımın somut örneklerini oluşturdu. Sadece kültürel ve eğitim alanda değil, aynı zamanda ekonomik alanda da bir gelişim sağlamak, yeni ulus ve toplum modelinin inşası için zorunlu görülüyordu. Bu nedenle devlet kurumlarının, özellikle kültür, eğitim ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren birimlerinin yenilenerek kamu hayatının dönüştürülmesi öncelikli hedef hâline geldi. Bu süreçte, aydınlar sadece söz konusu reformları desteklemekle kalmadılar. Bu dönüşümün arkasında kararlı biçimde durarak cumhuriyetin modernleşme projesine ideolojik bir temel sağladılar.

1932 yılında Ankara'da yayın hayatına başlayan Kadro dergisi, cumhuriyete ideolojik bir temel kazandırmak isteyen aydınların buluşma noktası olmuştur. Kadro çevresinde geliştirilen düşünceler: Avrupa toplumlarında görülen sınıf mücadelelerinin Türkiye için geçerli olmadığına dayanıyordu. Onlara göre Türkiye'deki asıl çelişki, iç sınıflar arasında değil, sömürgeci uluslarla sömürülen uluslar arasındaydı. Bu yaklaşım, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin anti-emperyalist boyutunu ön plana çıkarmayı hedefliyordu. Kadro dergisi, bu perspektiften hareketle, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum oluşturmak için Kemalizm'in resmî ideoloji hâline getirilmesini savunuyordu. 1960'larla beraber, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yürütülen kültürel ve sosyal dönüşümlerin yetersizliğini vurgulayan ve bu dönüşümlerin ekonomik reformlarla desteklenmesi gerektiğini savunan yeni bir kuşak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde şekillenen aydın hareketi, Yön dergisi ve sonrasında Türkiye İşçi Partisi (TİP) çevresinde, daha uluslararası, eşitlikçi ve evrensel bir modelin peşinde olmuştur. Bu modelin merkezinde, ekonomik bağımsızlık, ülkenin kendi kendine yeterli hâle gelmesi, ulusal egemenlik, politik süreçlerde halkın katılımının artırılması ve yabancı ülkelere olan bağımlılığın azaltılması gibi hedefler yer almaktaydı. 1970'lere gelindiğinde, modernleşme projesi yavaş yavaş kitleler tarafından da benimsedikçe, halk kendi renklerini bu sürece katmaya başlamıştır. Bu yıllarda özellikle Anadolu halkının değerleri ile aydınlar tarafından savunulan ve evrensel kabul edilen değerlerin bir arada ele alınmasına yönelik vurgular artmıştır. Aydınlar, kendilerini halkın hizmetinde görmüş ve halkın sorunlarını çözmek için samimi bir çaba içinde olduklarını ortaya koymuşlardır. Diğer tarafta ise daha özcü bir kültürel sentezi savunan bir aydın geleneği bulunmaktaydı. Bu ikinci yaklaşım, din ve geleneğin önemine dikkat çekerek, bu değerlerin toplumsal ve kültürel yapının merkezine yerleştirilmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Bu geleneğe mensup aydınlar, modernleşme sürecinde Türk toplumunun kendine özgü kültürel değerlerinin tahrif edildiğini ve bu değerlerin göz ardı edildiğini savunuyorlardı. Netice itibarıyla bu dönem, aydınlara devlet, iktidar ve sermaye çevreleriyle uzlaşmak yerine halk adına söz söyleme, toplumsal hareketlere katılma ve onlara yön verme imkânı sağlamıştır. Aydınlar, kendilerini toplumun sözcüsü ve temsilcisi olarak görmüş: kitleleri değiştirme misyonunu da üstlenmişlerdir. Bu nedenle, halk ve toplumun geneli adına konuşmaya yönelen aydınlar, zihinlerinde şekillendirdikleri siyasal, ekonomik ve sosyal sistem projelerini geniş kesimlere ulaştırmayı amaçlamışlardır. Bu çaba, onların halkla aralarındaki mesafeyi kapatma arzusunun yanı sıra, toplumsal dönüşümün aktif aktörleri olma kararlılıklarını da ortaya koymaktadır. Söz konusu düşünceler etrafında şekillenen dönem edebiyatı, Türkiye'de belirgin hâle gelirken etkisini toplumun geniş kesimlerine yayarak, kültürel dönüşüm sürecinin en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni kültürel kurumlar, dernekler, sanat dergileri, politik yayınlar, gazetelerin sanat sayfaları açmaları, artan yayın imkânları ve yeni yayınevlerinin faaliyetleri, dönemin kültürel

etkinliğini artıran başlıca nedenler arasında sayılabilir. Ayrıca bu dönemde, ülkede boy gösteren yeni düşünce akımlarının yanı sıra sosyoloji, psikoloji, felsefe ve tarih alanındaki gelişmelerin, edebiyat aracılığıyla ya da edebiyat dergileri ve çevreleri vasıtasıyla geniş kitlelere tanıtılması da dikkate değer bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Bunların yanında, dönemin edebiyatçılarının politik kimlikleriyle de ön plana çıktıkları görülmektedir. Bu aydınlar, bir yandan edebî faaliyetlerde bulunurken diğer yandan toplumsal ve siyasal tartışmalara katılmış, ülkenin politik atmosferini biçimlendiren önemli figürler hâline gelmişlerdir. Aziz Nesin önderliğinde kurulan Türkiye Yazarlar Sendikası (TYS), 1970'li yılların sonlarında sol görüşlü yazarların bir araya gelerek etkin biçimde politika yapmaları açısından örnek bir kurum niteliği taşımaktadır. Bu dönemde Türk Dil Kurumu (TDK) da edebiyatçıların mücadelesi bakımından ayrı bir önem kazanmıştır. Örneğin, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt ve Ülkü Tamer, YYS üyeleri olarak 10 Mart 1977 tarihinde TDK üyeliğine atanmışlardır. Bu atamanın gerçekleşmesinde dönemin sosyal demokrat iktidarının etkili olduğu görülmektedir. TDK da tıpkı TRT gibi, farklı siyasi görüşlere sahip edebiyatçılar ve aydınlar arasında mesleki ve ideolojik gerekçelerle çatışmaların yaşandığı bir kurum hâline gelmiştir.

1961 yılına gelindiğinde *Varlık*, *Yeditepe* ve *Yeni Ufuklar*, Türk Edebiyatında önemli bir birikimi temsil eden dergiler olarak öne çıkmıştır. Özellikle *Varlık Dergisi* ve yıllıkları, dönemin en üretken kalemlerini bir araya getirmiştir. Yaşar Nabi Nayır, Behçet Necatigil, Tahir Alangu, Rauf Mutluay, Adnan Binyazar, Mehmet Fuat ve Konur Ertop gibi isimler, derginin sürekliliğini ve edebiyat alanındaki etkisini sağlayan başlıca yazarlar arasında yer almıştır. 1965 yılı ise *Yeni Dergi*, *Şiir Sanatı*, *Soyut*, *Yordam* ve *Papirüs* gibi yeni dergilerin doğuş yılı olmuştur. Bu yıllarda yayımlanmakta olan *Yön*, *Devrim* ve *Ant* gibi siyasal içerikli dergilerin sanat sayfaları dönemin önde gelen eleştirmen ve yazarlarından Fethi Naci ve Ferit Edgü tarafından hazırlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde, Türk edebiyat ortamında öne çıkan başlıca dergiler arasında *Yeni Dergi*, *Hisar*, *Soyut*, *Özüm*, *Gelecek*, *Ilgaz*, *Dost*, *Yeditepe*, *Güney*, *Yeni Edebiyat*, *Varlık* ve *Halkın Dostları*, *Türk Dili* yer almaktadır. *Halkın Dostları*, 1970'lerin sonunda sol edebiyat anlayışını benimseyen sembolik bir dergi olarak öne çıkmış ve benzer çizgide yayımlanan birçok dergi için hem bir örnek hem de kılavuz olmuştur. *Devrim*, *Ortam* ve *Halkın Dostları* dergisi sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. *Yansıma*, *Türk Edebiyatı* ve *Akademi* ise 1972'de yayın hayatına başlamıştır. 1972 yılında yayımlanmaya başlayan *Yeni a* dergisi, Adnan Binyazar tarafından genç yazarlar için önemli bir forum olarak değerlendirilmiştir. Dergi, dönemin önde gelen yazar ve eleştirmenlerinden Hilmi Yavuz, Adnan Özyalçınar, Doğan Hızlan, Konur Ertop, Kemal Özer, Asım Bezirci ve Onat Kutlar gibi isimlerin katkılarıyla zenginleşmiştir. Bu dergide, Türkiye'nin batılılaşma sürecindeki eksikliklerin yanı sıra dönemin birçok siyasal ve toplumsal meselesi tartışma konusu yapılmıştır. Ayrıca *Devrimci Savaşımında Sanat Emeği*, *Yazı*, *Felsefe Dergisi*, *Sanat ve Toplum* ile *Ulusal Kültür* dergileri kısa süreli de olsa yayın hayatına başlamıştır. *Sesimiz* ve *Oluşum* Dergileri ise yenilenerek edebiyat dünyasında yerini almıştır. Propaganda amacıyla çıkan dergilerden *Devrimci Savaşımında Sanat Emeği*, kimi sosyalist yazarlar tarafından sanatı siyasete feda etmekle eleştirilmiştir. Bu yazarlar, sanatçının siyasetle kurduğu ilişkide bağımsızlığını ve ifade özgürlüğünü koruması gerektiğini savunmuşlardır (Başgüney, 2015:196-199). Bu dönemde yayımlanan bu dergilerin çeşitliliği, Türkiye'deki kültürel değişimin en somut göstergelerinden biri olarak okunmalıdır. Çünkü dönemin toplumsal, siyasal ve sanatsal atmosferi, edebiyat dergilerinin sayısındaki artışa ve içerik çeşitliliğine doğrudan yansımıştır. Dolayısıyla edebî dergiler, farklı edebî anlayışların buluşma ya da çatışma odağını oluştururken, dönemin kültürel hareketliliğini yansıtan en önemli araçlarından biri olmuştur.

1968 öğrenci olayları, Türkiye'de gençlik hareketlerinin siyasallaşmasının başlangıcı kabul edilmektedir. 1968'den itibaren çatışmalar, kamplaşmalar ve silahlı eylemler üniversite ortamında yaygınlaşmış: şiddet, toplumsal hayatın gündelik bir parçası haline gelmiştir. Özellikle Amerikan emperyalizmine karşı geliştirilen tepkiler ve mevcut siyasal rejime

yöneltilen eleştiriler, öğrenci hareketlerine doğrudan politik bir nitelik kazanmıştır. 1970'lerde üniversitelerde şiddetin kurumsallaşması, ülkenin siyasal atmosferinin giderek daha gerginleşmesine yol açmış ve 12 Mart müdahalesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, 1960-1980 dönemi Türkiye'sinde toplumsal ve kültürel yapı köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Tarımsal temelli geleneksel yapının çözülmesi, şehirleşmenin ve sanayileşmenin hızlanması, eğitim sisteminin ticarileşmesi, öğrenci hareketlerinin siyasallaşması, popüler kültürün yaygınlaşması, sinema ve televizyonun gündelik hayatta etkili hâle gelmesi, kültürel hayatın yönünü değiştiren başlıca dinamiklerdir. Bu değişimler, bir yandan toplumsal eşitsizlikleri açık bir şekilde ortaya çıkarmış, diğer yandan modernleşme sürecinde yeni değerlerin benimsenmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak bu süreç, aynı zamanda çatışmaların, şiddetin ve toplumsal gerilimlerin yoğunlaşmasına da zemin hazırlamış: dolayısıyla 1960–1980 dönemi kültürel değişimin olduğu kadar krizlerin de dönemidir. 1960–1980 yılları arasında Türkiye'de yaşanan kültürel değişimler, romanın işlevini yeniden tanımlamış: bu tür, toplumsal ve siyasal meselelerin tartışıldığı bir alan haline gelmiştir. Köyden şehre göç, sınıfsal farklılıkların keskinleşmesi, gençlik hareketlerinin yükselişi ve ideolojik kutuplaşmalar, romancıların hem tematik tercihlerinde hem de estetik meyillerinde belirleyici ol oynamıştır. Bu çerçevede toplumcu gerçekçilik, kentleşmenin yarattığı yeni çelişkileri ele alırken: varoluşçu duyarlılıklar bireyin modern hayat karşısındaki yalnızlık ve yabancılaşma sorununu öne çıkarmıştır. Kadın yazarlar, erkek otoritesine dayalı yapıyı sorgulayan ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini belirgin kılan eserler üretirken: muhafazakâr-İslami yönelimler modernleşmeye karşı alternatif kimlik ve değer arayışlarını dile getirmiştir. Bu şekilde, aynı dönemde farklı ideolojik ve estetik damarlardan beslenen romanlar ortaya çıkmış, bu çeşitlilik Türk Edebiyatının hem içerik hem de düşünsel derinlik açısından zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Başgüney, H. (2015). *Yazarlar çağı: Türkiye’de 1960 ile 1980 arasında edebî üretim ve politika* (1. baskı). Yazılama Yayınevi.
- Coşkun, Z. (1992). *Türk romanında siyasallaşma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gevgili, A. (1973). *Türkiye’de 1971 rejimi*. Milliyet Yayınları.
- Karpat, H. K. (2022a). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, kültürel, ekonomik temeller* (11. baskı). Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2022b). *Türk siyasi tarihi: Siyasal sistemin evrimi* (12. baskı). Timaş Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2021a). *Türkiye’nin 60’lı yılları* (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2021b). *Türkiye’nin 70’li yılları* (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2001). *21. yüzyılda Türkiye: 2000’li yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısı* (3. baskı). Remzi Kitabevi.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi* (4. baskı). İletişim Yayınları.